

GORIŠKI LETNIK

**ZBORNIK GORIŠKEGA
MUZEJA 1983**

10

YU ISSN 0350-2929

GORIŠKI LETNIK
ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

I O

NOVA GORICA 1983
IZDAL GORIŠKI MUZEJ

GORIŠKI LETNIK 10 (1983)

Goriški letnik obbaja svojo prvo desetletnico, v desetih letih prav toliko letnikov. Začel je skromno in njegova prva številka niti ni nosila znamenj, ki bi govorila za neko periodično izdajo. Prav zato nas njegovo redno izhajanje – zataknilo se je pravzaprav šele pri deseti, jubilejni številki – veseli in navdaja z lepimi željami za bodočnost. V desetih letih si je publikacija pridobila veliko bralcev, o njej poročajo domače in tujje znanstvene revije, kot zamenjava jo izdajatelj pošilja daleč v svet, gradivo, ki ga je objavljala, se pogostokrat navaja v kritičnem aparatu različnih objav. Goriški letnik si je gotovo zaslужil ugledno mesto med slovenskimi krajevnimi izdajami pa tudi v slovenskem znanstvenem tisku sploh, saj mu je priznanje kako-vosti dala tudi Raziskovalna skupnost Slovenije, ko ga je uvrstila med periodične izdaje, ki jih sofinancira.

Letošnji Goriški letnik je med dosedanjimi pravzaprav posebnost. Delavci Goriškega muzeja so se odločili, da za jubilejni letnik svoje znanstvene publikacije prispevajo samo lastno gradivo, članke in razprave, ki so rezultat raziskovalnega dela v arheologiji, etnologiji, zgodovini in zgodovini umetnosti, torej na tistih strokovnih področjih, ki jih muzej obdeluje. Prispevki bodo ponovno obogatili naše znanje o preteklosti in tudi sedanjosti predela slovenske zemlje, ki smo mu v zgodovini pravili kar Goriška.

Goriški letnik pa je skušal, ob upoštevanju današnje stvarnosti, vzpostavljati dialog med domoznanci na obeh straneh državne meje v prid kar najbolj objektivnemu podajanju razvijene preteklosti obeh sosednjih narodov in kultur. Skušal je tudi povezati raziskovalce raznih strok humanističnih znanosti, ki se na raznih koncih sveta zanimajo za preteklost dežele ob Soči.

Z željo, da bi publikacija obranila takšno svojo usmeritev tudi v bodoče, čestitamo ob tem skromnem, vendar pomembnem jubileju.

*Marjan ROZMAN
predsednik Skupštine občine Tolmin in
predsednik sveta Goriškega muzeja*

Ker je uredništvo Goriškega letnika želelo proslaviti prvi skromni jubilej zbornika s to številko, ki prinaša izključno tekste delavcev Goriškega muzeja, sta zato odpadli dve nadaljevanji člankov (Lukovič, Budin), ki sta začela izhajati v številki 9. Nadaljevanji izideta v št. 11 (1984), ki bo izšla v kratkem, in prinesla še nekatere prispevke sodelavec-članov kolektiva Goriškega muzeja, ki so bili določeni že za to številko, pa zaradi različnih težav, tudi finančnega značaja, niso mogli biti vanjo vključeni.

Na ovitku: Most na Soči. Del glinastega stenskega okrasa iz prazgodovinske hiše 15a, VI. do IV. stol. pr. n. št.

387/2002

Goriški letnik sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije (Ljubljana), Raziskovalna skupnost občine Nova Gorica, Raziskovalna skupnost občine Sežana ter kulturne skupnosti občin Ajdovščina, Nova Gorica, Sežana in Tolmin

KOVAČEVŠE – NASELJE IDRIJSKE SKUPINE V VIPAVSKI DOLINI

Drago Svoljšak

Lit.: J. Kastelic, Varstvo spomenikov 2 (1949) 86. — S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17 (1966) 124 (pod št. 9: Lokavec pri Ajdovščini). — Arheološka najdišča Slovenije (1975) 121.

Na Kovačevšu, ki je zaselek Lokavca na pobočju Čavna, je v JV delu parc. št. 2252 1, k. o. Lokavec (sl. 1; lastnik V. Batagelj, Lokavec št. 137), na desnem robu vinograda, prav na prehodu travnate meje v gozd nekaj m² obsegajoča jama, iz katere od odkritja dalje prihajajo arheološke najdbe.¹ Prvo sondiranje je izvedla v njej ekipa Narodnega muzeja iz Ljubljane (J. Kastelic, S. Gabrovec, A. Jeločnik) leta 1949, posamične najdbe so bile iz jame izluščene med topografskimi ogledi (P. Petru, D. Svoljšak — 1966; B. Slapšak), številne predmete pa je nabral in hranil Viktor Batagelj. Ta tudi pripoveduje o različnih iskalcih in kopačih, ki da so tu kopali in izkopali številne predmete. Te njegove pripovedi še niso podrobnejše preverjene.

Predmete, ki jih je izkopala ekipa Narodnega muzeja, hrani Narodni muzej v Ljubljani (Lokavec pri Ajdovščini, inv. št. 12969-12993).² Goriški muzej hrani tiste predmete, ki so bili nabrani ob topografskih obiskih (inv. št. 4100-4129), in tiste, ki jih je muzeju leta 1952 odstopil Avgust Batagelj (inv. št. 7-76).³ V inventarju goriškega muzeja so bili ti predmeti pripisani dvema najdiščema: Kovačevšu in Gradišču nad Ajdovščino, vendar je s primerjanjem najdb zanesljivo dognano, da so vsi iz Kovačevša (na pr. deli čelade, hranjeni v Goriškem muzeju in pripisani gradišču nad Ajdovščino, se skladajo, celo po prelomih, z odlomki čelade, ki jo je ekipa Narodnega muzeja našla leta 1949 na Kovačevšu!).⁴

Da bi preverili in morda dognali, zakaj tolikšna koncentracija najdb na enem mestu, je Goriški muzej v aprilu in maju 1983 (24. 3. in 18. — 19. 5. 1983) izvedel preveritveno izkopavanje.⁵ Osnovna ugotovitev te kontrole je, da je prostor z največjim osredotočenjem najdb že bil do kraja prekopan. Zasutje izkopa (velikost

¹ Jama je bila odkrita ob obnovi vinograda po letu 1945.

² Zahvaljujem se Narodnemu muzeju in posebej dr. Stanetu Gabrevcu za možnost obdelave in objave teh predmetov.

³ Dnevnik nabavk Goriškega muzeja I. št. 1952; št. spisa 26. Pordijo o odstopu najdb, za odškodnino 500 S din. je bilo izданo 25. 11. 1952, podpisana pa sta na njem Avgust Batagelj in Ludvik Zorzan.

⁴ Prim. T. 5: 155 (Narodni muzej, inv. št. 12970) in 156 (Goriški muzej, inv. št. 40).

⁵ Odločba Republiškega komiteja za kulturo in znanost št. 63-2/80, izdana 22. 5. 1981. Sredstva za sondiranje je prispevala Raziskovalna skupnost Slovenije (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU) in Goriški muzej. Sondiranje je izvedla ekipa, v kateri so bili D. Svoljšak, B. Žbora-Trkman, J. Zavrtanik in B. Blažko.

sonde: 2 x 1 m) je namreč od vrha pa do dna mešanica sivorjave zemlje in rumeno rjavе gline, vmes pa so še posamični predmeti, spregledani med starejšimi kopanjimi (prim. T. 6), pa tudi ostanek malice prejšnjih raziskovalcev jame — konzerva Delamaris, najdena prav na dnu (sl. 2: 2, 4). Poleg objavljenih predmetov iz zasipa (T. 6) je bilo v njem še precej polomljene lončevine, take iz domačih lončarij (glina pomešana s peskom, pretežno ročna izdelava, sivo ali rjavo žgana) in take iz rimskih delavnic. Na zahodni strani je do tame segla obdelava vinograda, proti gozdu pa je vkopana v ilnat svet in deloma zasekana v lapornate sloje. Pravšnje podobe tame, njenega ustroja in razporeda plasti ter predmetov v njej ne poznamo, izjavil so se tudi pričakovanja, da bo kontrolni izkop zapolnil to občutljivo vrzel. Preostaja zato le prijedel, da so predmeti v njej bili pomešani, v tem pa tudi prisila za tipološko oceno gradiva, na kateri sloni tudi časovna opredelitev tame. Brez stratigrafskih ločnic pa ostaja nepojasnjena tudi njena funkcija, posebej pa način, kako so predmeti vanjo bili zasipani.

Med njimi prevladuje nakit — fibule, ovratnice, zapestnice in prstani, različni obeski, steklene jagode orglic, sem vsekakor sodi, kljub pretežno praktični rabi, tudi pasna spona (T. 3: 102). Poleg nakita pa je v jami bilo najdeno tudi orodje in orožje ter lončenina.

Certoške fibule (T. 1: 1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 14, 18) so najstarejši predmeti iz tame. Med njimi je podrobnejše opredeljava le fibula T. 1: 18. Sodi v X. vrsto certoških fibul po B. Teržan, med inačico »e«. V modi je bila v poznohalštatskem obdobju, v Posočju med leti 400 in 250 pr. n. št. (Sv. Lucija II c), nosili pa so jo na širokem prostoru od Bologne tja do Like (sl. 3).⁵ Fibula T. 1: 10 bi mogla pripadati XIII. vrsti certoških fibul po B. Teržan.⁶ Lok ima namreč nekaj značilnosti te vrste — okras z vzdolžnimi in prečnimi rebri na loku, okras, ki je najbolj pogost prav v svetolucijskem kultumem krogu. V rabi so take fibule bile v Posočju po letu 475 pr. n. št., tja do leta 400 pr. n. št., v stopnji Sv. Lucija II b 2, v uporabi pa je ostala tudi še v latenskem času, sodeč po fibuli iz groba 32 v Idriji pri Bači.⁷ Druge certoške fibule so ohranjene le v odlomkih (noga, lok), na njih je vpadijiv vrezani »V« motiv, ki pa ni značilen le za eno zvrst teh fibul, ampak se pojavlja kot okras na več tipih, na pr. X., VI. ali VII. vrste.⁸

Za fibulo na T. 1: 27 velja, da je izpeljana iz fibul zgodnjelatenske sheme, srednjelatenski pa sta tudi fibuli z ovito peresovino na T. 1: 15, 22, pa tudi deli fibul s T. 2: 52, 58, 62, 63 ter odlomek fibule s tremi vozli na loku ter ploščico na nogi na T. 2: 65. Večini so najblizje in najbolj veljavne primerjave iz grobišča v Idriji pri Bači,⁹ najti pa jih je tudi na Notranjskem in v obalnem pasu od Ogleja (Aquilae)

⁵ B. Teržan, Cetoška fibula, AV 27 (1976) 331 sqq in sl. 31 na str. 363.

⁶ B. Teržan, o. c., 338 sqq in 361, sl. 5 in 30.

⁷ J. Szombathy, MPK I (1923) 313 s, fig. 81.

⁸ B. Teržan, o. c., 324 sqq.

⁹ Za T. 1: 27 cf. J. Szombathy, o. c., grob 42, fig. 40; za T. 1: 15, 22, T. 2: 52, 58, 62, 63 cf. idem, o. c., grob 1, fig. 42; grob 3, fig. 64; grob 4, fig. 70; grob 6, fig. 72; grob 23, fig. 78; grob 24, fig. 79; grob 36, fig. 83 (starejša varianta); grob 7 in 8, fig. 92; grob 9, fig. 98; grob 5, fig. 151; grob 16, fig. 173, 174; za fibulo T. 2: 65 cf. idem, o. c., grob 3, fig. 65; grob 13, fig. 73; grob 24, fig. 80; fig. 210-212.

do Nina.¹⁰ Fibulo na T. 1: 22 pa dolga peresovina, ob njej pahljačasto razširjeni lok in svitkaste odebeltitve na njegovem pregibu vežejo na viniško — šmarješki latenskodobni kulturni krog.¹¹ Deli takih fibul, lahko pa tudi fibul, kakršna je tista na T. 1: 21, pa so lahko še peresovine na T. 2: 38, 48, 53 — 56.

Med fibulami sta posebej privlačna primerka na T. 1: 12 in 25, predvsem zaradi samosvoje, posebne oblikovanosti loka, medtem ko je peresovina inačica peresa »na tečaj«. Posebnost te vrste fibul je njihova redkost med kasnolatenškim gradivom Evrope in Slovenije. Primerljivi sta s fibulo iz Bodrža¹² in Novega mesta (Beletov vrt, grob 187),¹³ najdena pa so bile še v Švici in v Franciji.¹⁴ M. Guštin je to vrsto fibul poimenoval po Kovachevšu in sicer zato, ker sta le v Kovachevšu bili najdeni dve, pa tudi zato, ker imata tu najbolj izvirno obliko.¹⁵ Čas, ko so bile v rabi, pa so zadnja desetletja pr. n. št.¹⁶

Med redkosti sodi tudi fibula vrste »Jezerine« (T. 1: 26). Na trakastem loku ima v okras stilizirano vejico, kar jo uvršča med fibule »b« variante, inačica »b« 1 po A. M. Adam — M. Feugère.¹⁷ Med redkosti pa sodi zato, ker ji primerjave v domačih logih ni najti, pač pa šele na zahodu, v Švici (Martigny, Conthey).¹⁸ Ta zveza z zahodom je dokaj očitna, koliko pa je pomenljiva? Fibule vrste »Jezerine« — torej tudi primerek iz Kovachevša — so bile kreirane v 4. desetletju pr. n. št., polno uveljavitev v takratni noši pa so doživele v zadnjih desetletjih pr. n. št. in še v 1. desetletju n. št.¹⁹

Kasnolatenske so med gradivom iz Kovachevša tudi bronaste ovratnice (T. 2: 28, 28 a, 29, 31-33, 37-41, 44). Vse so le odlomki, pripadajo pa vrsti ovratnic, spletenih iz treh ali dveh žic, s tremi vozli. Zanimivost ali morda tipološka posebnost je med vozli tisti na T. 2: 40, ki je masiven in je na ovratnico nataknjen; običajno so vozli zavozlani kar neposredno iz žice same ovratnice. Ta vrsta ovratnic je bila v 1. stol. pr. n. št. posebej priljubljena oblika lišpa v Posočju (idrijska skupina) in na Krasu (notranjska skupina; VII in VIII stopnja po M. Guštinu),²⁰ nosili pa so jih tudi na južnem Tirolskem in v predgorju Dolomitov. Vmes pa je nenavadno prazna Furlanska nižina (sl. 4).²¹ Skupaj z ovratnicami sestavlja nakitno enoto, sodeč po pogostnosti take kombinacije v Škocjanu,²² ali po grobu 42 iz Idrije pri

¹⁰ M. Guštin, Kronologija notranjskih skupin, AV 24 (1973) 480.

¹¹ Cf. B. Teržan, Valična vas, AV 24 (1973) 660 sqq., T. 5: 6.

¹² Fibulo hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju. Za podatek se zahvaljujem prijatelju M. Guštinu.

¹³ T. Knez, Keltske najdbe iz Novega mesta, Novo mesto 1979, sl. 23; M. Guštin, Relativna kronologija grobov »mokronoske skupine«, Keltske študije, Brežice 1979, knjiga 4, T. 18: 3.

¹⁴ Za podatek se zahvaljujem M. Guštinu.

¹⁵ M. Guštin, Kelts in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije (razstavni katalog), Kehti v Sloveniji, Ljubljana 1983, 38.

¹⁶ Po M. Guštinu (Keltske študije, Brežice 1977, 72 sqq) sodijo v 6. stoletju »mokronoske« skupine.

¹⁷ A. M. Adam — M. Feugère, Un aspect de l'artisanat du bronze dans l'arc alpin oriental et en Dalmatie au 1er s. av. J. C.: Les fibules du type »de Jezerine«, Aquileia nostra, Anno LIII (1982) 134.

¹⁸ Idem, o. c., Fig. 13 na str. 154 in Annexe 2 na str. 178. Fibula iz Kovachevša je v karti pod št. 82.

¹⁹ Idem, o. c., 167.

²⁰ M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, AV 24 (1973) 480 sqq., sl. 3: 13.

²¹ G. Righi, La necropoli »celtica« di S. Canziano del Carso, Atti dei Civici musei di Storia ed Arte di Trieste, Monografie di Preistoria 3 (1982) 15 sqq., karta razpršljeno na str. 16, fig. 3.

²² Idem, o. c., cfr. Tav. I: Cq 5; Tav. II: Cq 6; Tav. VII: Cq 2/35.

Bači²³ tudi drugo žičnato okrasje: bronasti spiralni prstani (T. 3: 71-75, 85, 86, 88, 89) in spiralne zapestnice (T. 3: 94-96). Te slednje so v Kovačevšu ohranjene le v odlomkih. Masivne narebrene zapestnice (T. 2: 34-36; 3: 83) so razumljive v mladohalštatski materialni zapuščini, ostale masivne zapestnice (T. 3: 81-82, 84, 87) pa so za časovno opredeljevanje manj uporabne.

Mladohalštatskemu nakitu velja prištetи še masivni prstan, okrašen s krožci s piko in s snopi vrezov (T. 3: 79),²⁴ rimskodobni (1. stol. n. št.) pa je železni prstan T. 3: 78.²⁵

Rimskodobne so tudi fibule T. 1: 23, 17 in 24. Prva sodi med fibule z izrazito razčlenjenim lokom in oporo pri peresju (Almgren 68 ali 69) in je bila v rabi v 1. stoletju n. št.²⁶ Hkrati z njo pa so bile priljubljene tudi fibule s peresovino »na tečaj« (šarnir),²⁷ ki so v Kovačevšu zastopane z dvema primerkoma (T. 1: 17, 24), od teh pa je fibula T. 1: 24 oblikovna posebnost, za katero se zdi, kot da je poenostavljena fibula vrste »Kovačevše«.

Rimskodobna je tudi večina lončenine, ki pa je ohranjena le v drobcih, bolj pričevalni kot drugi deli lončenih posod (na pr. deli enoročajnih vrčev, T. 4: 136, 148, 149) so odlomki terre sigillate (T. 4: 141, 145), ki pa se s fibulami časovno skladajo.

Poleg prevladujočih delov noše (nakit) in redkih orodij (T. 4: 111, 112, 116, 117, 121) je med gradivom iz Kovačevša tudi orožje: železne osti (T. 4: 113, 114) in bronasti čeladi (T. 5: 153-157; čelada z inv. št. 39, kataloški opis pod št. 42 ni narisana). Ta druga čelada je preskoko ohranjena, da bi o njej bilo moč izreči točnejšo sodbo, je pa verjetno rimskodobna. Ohranjeni deli prve čelade: krajec z ojačanim in okrašenim robom (T. 5: 154-157), s čelnim ščitnikom (T. 5: 155) in delom štule (T. 5: 157) ter okrašeni vršiček (T. 5: 153) pa so bili dovolj za rekonstrukcijo čelade, že samo ohranjeni deli pa so zadostni tudi za ugotovitev, da je to čelada etruščanske vrste, za katere je značilno, da so vedno bronaste in da so narejene v enem kosu.²⁸ Tak način izdelave je dokaj očit tudi na odlomkih iz Kovačevša — prehod vršička v oglavje, odnos krajev s štulo. Te čelade so po keltskih vzorcih nastale v Etruriji in sodijo v čas od 4. do 1. stol. pr. n. št. V svojo oborožitev jih je sprejela tudi rimska republikanska vojska in odtej so se razširile po Evropi od Španije do južne Rusije.²⁹

Oblikovno ovrednotenje predmetov rešuje časovno in pripadnostno plat Kovačevša, ne pa tudi pomena ali namena jame, iz katere so bili izkopani.

Kronološko segajo od 5. stol. pr. n. št. v 1. stol. n. št. Tačas je za Posočje — kamor Kovačevše tudi geografsko sodijo — značilna latenska idrijska kulturna skupina (sl. 5). Novi najdišči (Vrhovlie, Črniče) premoščata praznino, ki je doslej

zevala med Kovačevšem in »idrijskimi« najdišči v dolini Soče. V Kovačevšu so razpoznavne tudi temeljne značilnosti idrijske skupine — nepretrgano, urejeno življenje od mladohalštatskih do zgodnjecesarskih časov, pojav orodja, orožja.

Jama, ki v Kovačevšu ni osamljen arheološki objekt, pa ostaja še naprej zagonetka. Tokrat še ni odgovora na to, kako in zakaj je nastala in kako so ti raznovrstni in po času raznoliki predmeti prišli vanjo. So morda bili vanjo nasipani postopoma, v časovnem zaporedju (obredje)? Ali so morda bili nasuti vanjo naenkrat (iz uničenih grobov bližnjega grobišča — nedogorele kosti in koščki žganine v zasutju jame)? Je zares možno, da je bil v jami hranjen kovinski odpad, namenjen pretopitvi v bližnji topilnici (J. Kastelic)? V tem vozlu neznank je gotovo pravzaprav le to, da bo jama bolje ali povsem umljava šele takrat, ko bodo preverjeni vsi topografski podatki iz Kovačevša (sl. 6). Ti pa, temelječi le na ustrem izročilu ali naključnih najdbah pripovedujejo o rudarstvu in topilničarstvu v tej latenskodobni naselbini nad Vipavsko dolino, v pobočju Čavna, ki ima morebitne odmeve tudi v samem krajevnem imenu (blizu je še zaselek Kovači), morda pa tudi v tradicionalnem lokavškem kovaštvu.

²³ J. Szombathy, o.c., 302, fig. 39 in 41.

²⁴ Cfr. B. Teržan, N. Trampuz, Prispevek k kronologiji svetolucijske skupine, AV 24 (1973) T. 17: 23, 24, 26 in op. 68 na str. 434. — P. Kos, Korintiča ob Bači, AV 24 (1973) 848 sqq., grob 12, T. 3: 12.

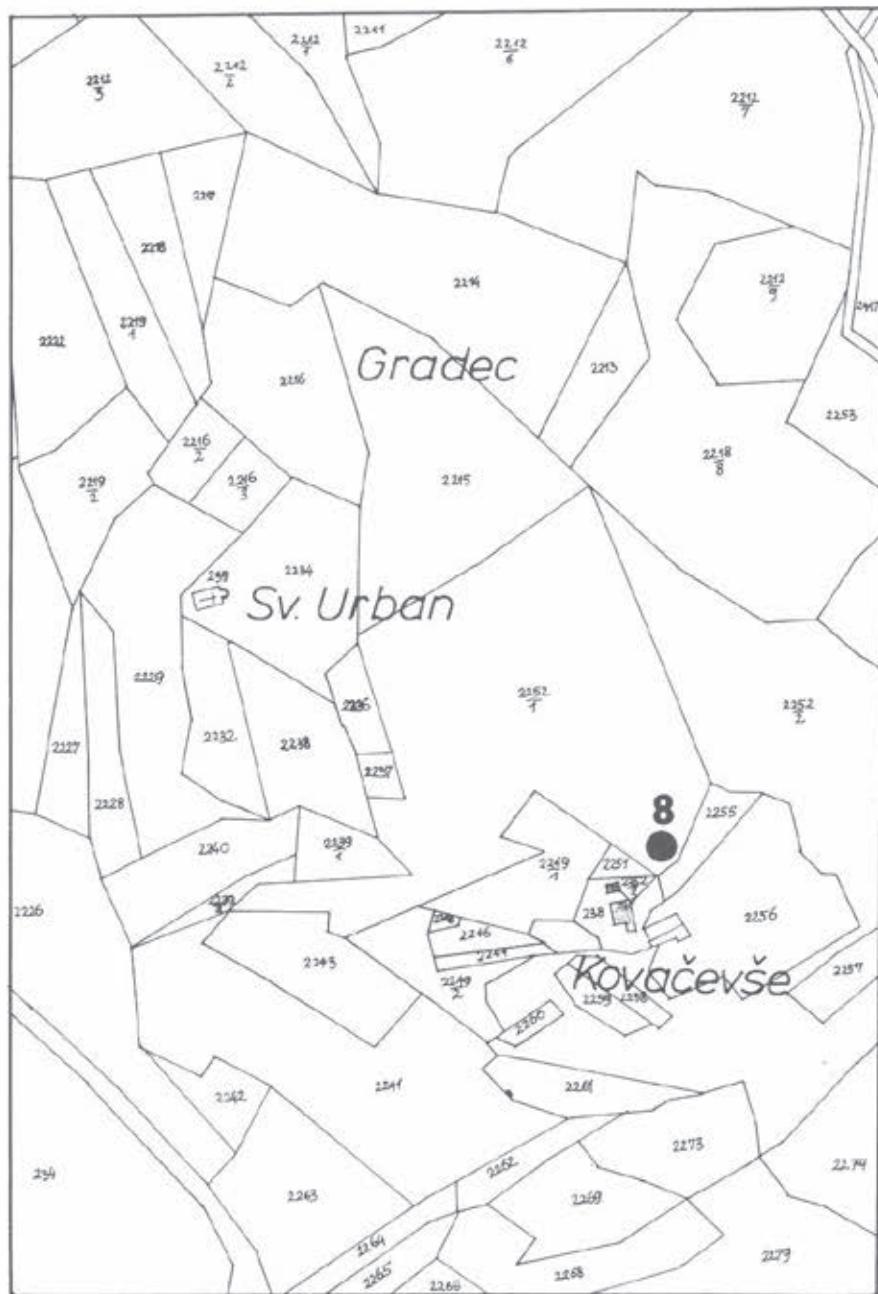
²⁵ K. Mihovlić, Pestenje i narušice rimskog doba Slovenije, AV 30 (1979) 223 sqq., T. 1: 16.

²⁶ D. Bojović, Rimski fibuli iz Singidunuma (1983) 31 sqq.

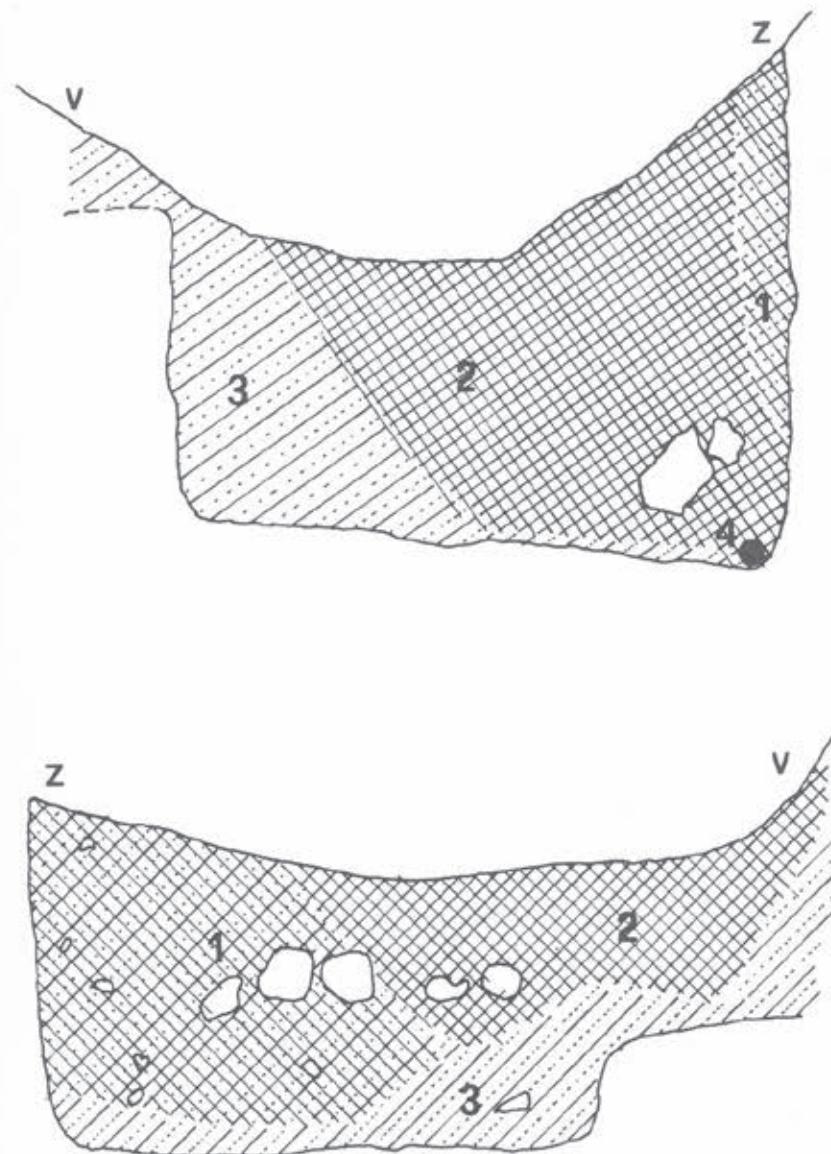
²⁷ Idem, o. c., 27 sq.

²⁸ U. Schaaff, Zu den konsischen Helmen mit Scheitelknauf in Italien, Archäologisches Korrespondenzblatt 19 (1981), Heft 3, 217, Abb. 1: 3; 3.

²⁹ Idem, Keltische Eisenhelme aus Vorromischerzeit, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz 21 (1974) 188 sqq.

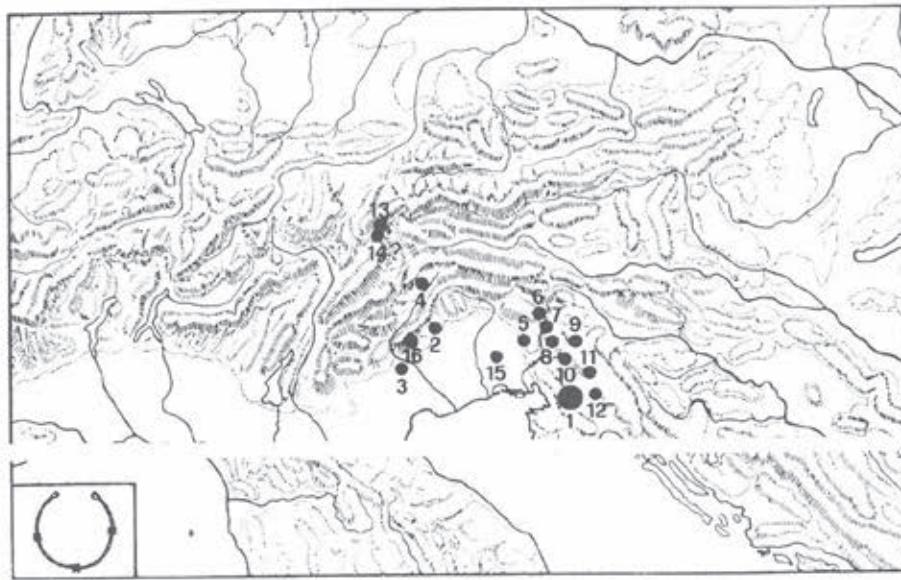
Sl. 1. — Fig. 1.

Sl. 2. — Fig. 2.

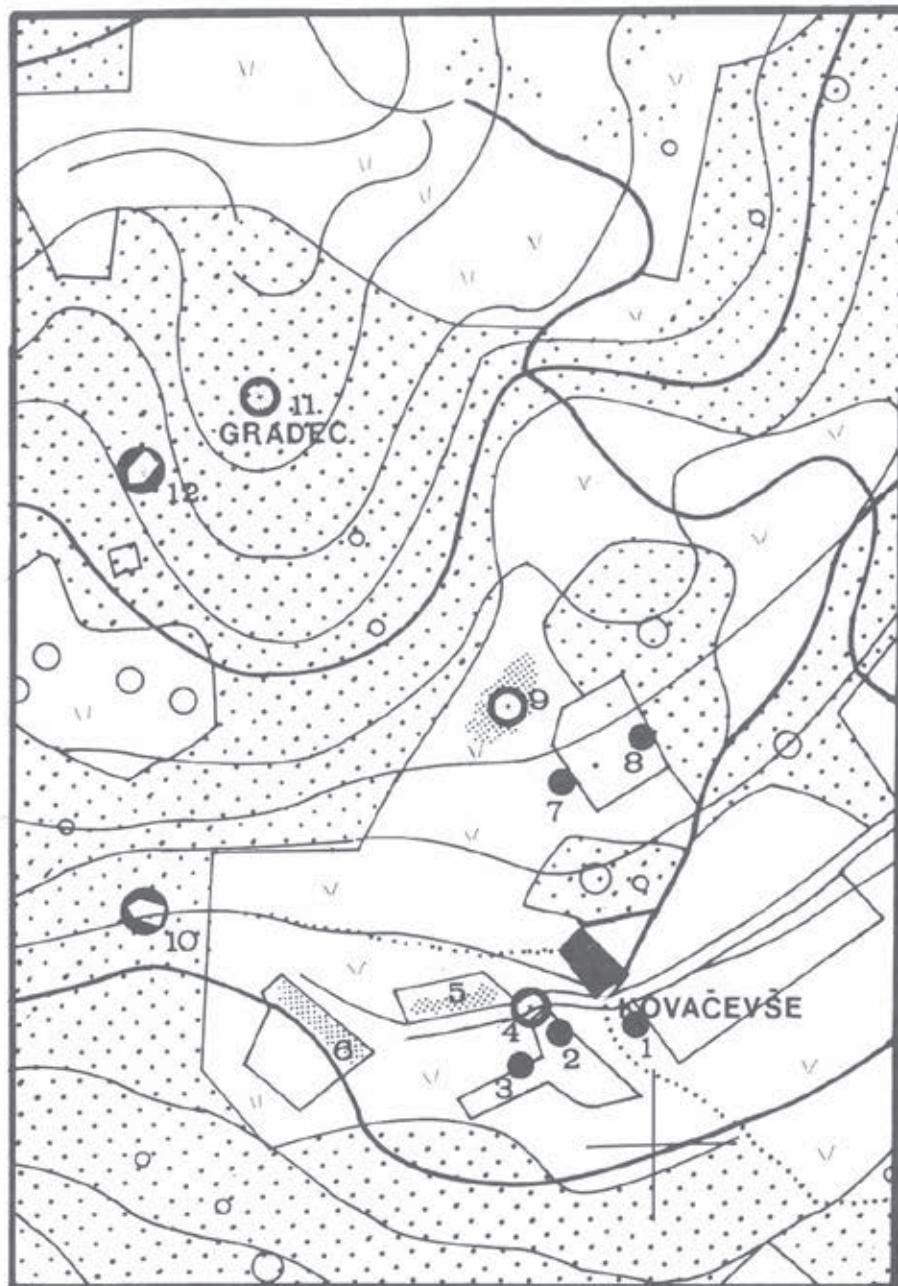
Sl. 3 – Fig. 3

Sl. 4 – Fig. 4

Sl. 5 – Fig. 5

Sl. 6 – Fig. 6

Sl. 1. Kovačevše, položaj jame. Izsek iz katastrske karte Lokavec 5; M 1 : 2880.
Fig. 1. Kovačevše, the position of the pit. Cutting from the cadastral map. Lokavec 5, scale 1 : 2880

Sl. 2. Kovačevše, sondiranje Goriškega muzeja. Zgoraj: južni profil sonde. M 1 : 20.
1 – sivo rjava zemlja, pomešana z rumeno rjavo glino (vinogradniška obdelava); 2 – sivo rjava zemlja, zasip arheološke jame; 3 – rumeno rjava glina, mrtvica; 4 – konzerva. Spodaj: severni profil sonde. M 1 : 20. 1 – sivo rjava zemlja; 2 – sivo rjava zemlja, pomešana z rumeno rjavo glino in drobci lončenine, zasip arheološke jame; 3 – rumeno rjava glina, mrtvica.

Fig. 2. Kovačevše, sounding of the Goriški muzej. Above: the southern profile of the sound. Scale 1 : 20. 1 – grey-brown earth mixed with yellow-brown clay (viticultural cultivation); 2 – grey-brown earth, filling up of the archeological pit; 3 – yellow-brown clay, dead soil; 4 – tin. Below: the northern profile of the sound. Scale 1 : 20. 1 – grey-brown earth; 2 – grey-brown earth mixed with yellow clay and earthware splinters, filling up of the archeological pit; 3 – yellow-brown clay, dead soil.

Sl. 3. Razprostiranost certoških fibul X. vrste – znak △, Kovačevše Ⓢ. Po B. Teržan,
Certoška fibula, AV 27 (1976) 317 sq., sl. 31.

Fig. 3. Diffusion of the fibulas of Certosa of Xth rank – sign △, Kovačevše Ⓢ. According to B. Teržan, Certoška fibula AV 27 (1976) 317 sq., fig. 31.

Sl. 4. Razprostiranjenost ovratnice z vozli (po G. Righiju) 1. Škočjan – 2. S. Giovanni di Polcenigo – 3. Montebelluna – 4. Pozzale di Cadore – 5. Dernazacco – 6. Kobarid – 7. Most na Soči – 8. Idrija pri Bači – 9. Reka pri Cerknem – 10. Kovačevše – 11. Šmihel – 12. Čepna – 13. Campolino – Lothen – 14. S. Lorenzo di Sabato – St. Lorenzen – 15. Pozzuolo – 16. Vittorio Veneto.

Ponatis iz: G. Righi, La necropoli celtica, Fig. 3 na str. 16

Fig. 4. Diffusion of the necktie with knots (acc. to G. Righi)
1. Škocjan – 2. S. Giovanni di Polcenigo – 3. Montebelluna – 4. Pozzale di Cadore – 5. Dernazacco – 6. Kobarid – 7. Most na Soči – 8. Idrija pri Bači – 9. Reka pri Cerknem – 10. Kovačevše – 11. Šmihel – 12. Čepna – 13. Campolino-Lothen – 14. S. Lorenzo di Sabato – St. Lorenzen – 15. Pozzuolo – 16. Vittorio Veneto

Reprint from G. Righi, La necropoli celtica. Fig. 3 on page 16.

Sl. 5. Najdišča idrijske kulturne skupine v Posočju

1. REKA pri CERKNEM, nekropolja »idrijskega« tipa; 14 pozolatenških in zgodnjierimskih grobov. Lit.: R. Mahnič, MZK 6 (1907) 170.
2. ŠENTVIŠKA GORA, nekropolja »svetolucijskega« tipa; 19 grobov. Lit.: C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 13 (1890) LII. R. Mahnič pripisuje grobišče latenskemu času, prim. MZK 27 (1901) 77.
3. KORITNICA, nekropolja »svetolucijskega« tipa; 52 grobov, med njimi nekaj latenskodobnih. Lit.: P. Kos, Koritnica ob Bači, AV 24 (1974) 862.
4. SLAP ob IDRIJCI, nekropolja »idrijskega« tipa. Lit.: C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 10 (1877) 71.
5. IDRIJA pri BAČI, nekropolja »idrijskega« tipa; 47 grobov. Lit.: J. Szombathy, MPK 1 (1903) 202 ss.
6. PEĆINE, fibula z lokom v obliki živalske glave. Lit.: S. Gabrovec, AV 11-12 (1960-61) 17, tab. 2: 5.
7. MOST na SOČI, latenskodobno naselje z grobiščem na desnem bregu Idrije; posamične latenskodobne najdbe med grobovi halštatskodobne nekropole na levem bregu Idrije. Lit.: S. Gabrovec – D. Svoljšak, Most na Soči (S. Lucia), Katalogi in monografije 22 (1983).

8. MODREJ, kmečko orodje (depo). Lit.: D. Svojšak, VS 12 (1969) 85.
9. KOZARŠČE, nekropolja »idrijskega« tipa; 11 grobov. Lit.: E. Majonica, MKZ 19 (1893) 73 ss.
10. VOLARJE, grobišče »idrijskega« tipa; 2 pozolatenska grobova. Lit.: S. Gabrovec, AV 11–12 (1960–61) 15 ss.
11. KOBARID, nekropolja »svetolucijskega« tipa; med 1079 grobovi, ki jih je odkopal C. Marchesetti, je bilo tudi nekaj latenskodobnih grobov. Lit.: S. Gabrovec, Goriški letnik 3 (1976) 51.
12. BODREŽ, nekropolja (?) »idrijskega« tipa. Lit.: C. Marchesetti, I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia (1903) 186. LOGA, zakladna najdba ali grob »idrijskega« tipa. Lit.: R. Mahnič, MKZ 27 (1907) 77.
13. VRHOVLJE (Goriška Brda), najdba kmečkega orodja. Lit.: Maria Isabel Ahumada Silva, I manufatti in ferro del Museo Provinciale di Gorizia, Tesi di laurea in archeologia medievale (Trst 1981 – 1982). Najdbo »starih železnih kmečkih orodij« v Vrholovlj omenjajo tudi »Relazioni della Dieta Provinciale della principesca Contea di Gorizia e Gradisca«, cod. 999/A, 1892, allegato Nr. 4 della Relazione.
14. ČRNIČE, tri bronaste ciste, bronasta posoda situlasta oblike; železno ralo. Lit.: Maria Isabel Ahumada Silva, o.c.; Relazioni della Dieta Provinciale, 1887, allegato Nr. 4 della Relazione, in leto 1892; G. Bradaschia, Andiamo insieme a visitare i Musei Provinciali di Gorizia, Gorica 1980, 121. U. Furlani, Vasi gallici in bronzo al Museo Provinciale di Gorizia, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste 12, fasc. II, 1981 – 13, fasc. I, 1982, 49 – 56.
15. SV. PAVEL nad PLANINO, različni bronasti in železni predmeti, med njimi ena bronasta železna fibula. Lit.: A. Müllner, Argo 1 (1892) 102; prim. D. Svojšak, Goriška srečanja 1 (1966) 47.
16. KOVAČEVŠE (Lokavec)
17. DOLJE, nekropolja »idrijskega« tipa, 2 zgodnjelatenska žgana grobova. Fibulo od tod hrani Goriški muzej v Tolminski muzejski zbirki, inv. št. 130. Lit.: Much, MKZ 1 (1902) 118 ss.
18. NOVA GORICA – SV. KATARINA, nekropolja »idrijskega« tipa, grob z dvema okostjem. Pridatki: bronasti čeladi negovskega tipa, sulični osti, lončeni posodi z novci. Lit.: F. Stroh, Gräberfunde mit Bronzehelmen vom Monte San Gabriele bei Görz, Germania 28 (1944 – 1950), Heft 3/4, 224 – 227.

Fig. 5. Finding place of cultural group of Idrija pri Bači.

1. REKA pri CERKNEM, necropolis of »idrijan« type, 14 late La Tène and early roman graves. Lit.: R. Mahnič, MKZ 6 (1907) 170.
2. ŠENTVIŠKA GORA, necropolis of »saint lucian« type, 19 graves. Lit. C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 13 (1890) LII. Acc. to R. Mahnič the graveyard belongs to La Tène period, MKZ 27 (1901) 77.
3. KORITNICA, necropolis of »saint lucian« type, 52 graves, some of them from La Tène period. Lit.: P. Kos, Koritnica ob Bači, AV 24, (1974) 862.
4. SLAP ob IDRIJCI, necropolis of »idrian« type. Lit.: C. Marchesetti, Boll Soc. Adr. 10 (1877) 71.
5. IDRIJA pri BAČI, necropolis of »idrijan« type; 47 graves. Lit.: J. Szombathy, MPK 1 (1903) 202 ss.
6. PEČINE, fibula with a bow resembling an animal head. Lit.: S. Gabrovec AV 11 – 12 (1960–61) 17, tab. 2: 5.
7. MOST na SOČI, La Tène settlement with graveyard on the right bank of the Idrije. Separate finds of La Tène period between the graves of hallstattian necropolis on the left bank of Idrijea. Lit.: S. Gabrovec – D. Svojšak, Most na Soči (S. Lucia), Katalogi in monografije 22 (1983).
8. MODREJ, agricultural implements (depot). Lit.: D. Svojšak VS 12 (1969) 85.

9. KOZARŠČE, necropolis of »idrian« type; 11 graves. Lit. E. Majonica, MKZ 19 (1893) 73 ss.
10. VOLARJE: graveyard of »idrijan« type, 2 late La Tène graves. Lit.: S. Gabrovec AV 11 – 12 (1960–61) 15 ss.
11. KOBARID, necropolis of »saint lucian« type; between 1079 graves, digged up by C. Marchesetti, were some La Tène graves. Lit.: S. Gabrovec, Goriški letnik 3 (1976) 51.
12. BODREŽ, necropolis (?) of »idrijan« type. Lit.: C. Marchesetti, I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia (1903) 186.
- LOGA, treasure find or grave of »idrijan« type. Lit.: R. Mahnič MKZ 27 (1907) 77.
13. VRHOVLJE (Goriška Brda), the find of agricultural implements. Lit.: Maria Isabel Ahumada Silva, I manufatti in ferro del Museo Provinciale di Gorizia, Tesi di laurea in archeologia medievale (Triest 1981 – 1982). The find of "old agricultural implements" from Vrholovje is mentioned also in "Relazioni della Dieta Provinciale della principesca Contea di Gorizia e Gradisca" cod. 999/A, 1892, allegato Nr. 4 della Relazione.
14. ČRNIČE, three bronze cists, bronze ware like situla, iron plough. Lit.: Maria Isabel Ahumada Silva, o.c.; Relazioni della Dieta Provinciale 1887, allegato Nr. 4 della Relazione anno 1892; G. Bradaschia, Andiamo insieme a visitare i Musei Provinciali di Gorizia, Gorizia 1980, 121. U. Furlani, Vasi gallici in bronzo al Museo Provinciale di Gorizia, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste 12, fasc. II, 1981 – 13, fasc. I, 1982, 49 – 56.
15. SV. PAVEL nad PLANINO, different bronze and iron objects, among them one bronze and one iron fibula. Lit.: A. Müllner, Argo 1 (1892) 102; comp. D. Svojšak, Goriška srečanja 1 (1966) 47.
16. KOVAČEVŠE (Lokavec)
17. DOLJE, necropolis of »idrijan« type, 2 early LaTène graves. Thefibula, found in this place is exposed in the Goriški muzej as a part of the Collection of Tolmin, inventory no. 130. Lit.: Much, MKZ 1 (1902) 188.
18. NOVA GORICA – SV. KATARINA, necropolis of »idrijan« type, grave with two skeletons. Supplements: 2 bronze helmets of negovian type, 2 lance points, earthware with coins. Lit.: F. Stroh, Gräberfunde mit Bronzehelmen vom Monte San Gabriele bei Görz, Germania 28 (1944 – 1950), Heft 3/4, 224 – 227.

Sl. 6. Kovačevše, arheološka karta.

1. Lončenina v jami električnega droga.
2. Lončenina v izkopu za vinograd, na parc. št. 2244; zadružna last.
3. V večji jami (okoli 2 × 2 m) obilica konjskih (?) kosti; parc. št. 2243; vinograd, travnik.
4. Apnenica (?); okoli okrogla peči je v krtinah prežgana zemlja.
5. Po njivi je razsuta lončenina in žlindra, največ na njenem južnem robu.
6. Ob SV robu njive (na sredini) je V. Batagelj, kot pripoveduje, našel »v globini večji od cloveka« mnogo pepela, oglja in vmes bronaste igle.
7. V starejšem divjem kopu (po mnenju V. Batagelja) je tu grob, ker je izkopana zemlja nasuta v gomilo) je bila 24. 3. 1983, s pomočjo detektorja, najdena pretaljena bronasta fibula (T. 6: 154).
8. Jama
9. Apnenica (?) na ledini Srednje soline. Okoli je precej prežgane zemlje. Drugi dve apnenici (?) sta pri Sv. Urbanu.
10. Po stezi, ki pelje od hiše Batageljevih proti potoku Grajšček, se pride čez ledino Žuljevo merišče (mirišče) k jami, »kjer so Francozi kopali rudo«.
11. Gradec, razgiban kraški vrh severno nad Kovačevšem. Na strani proti Slokarjem oz. Čavnu, kjer je dostop nanj najbolj zložen, je omrežen z nasipu podobnim grebenom. Prepadna je vzpetina proti Kovačevšu, proti Sv. Urbanu na zahodu pa se spušča po precej globoko razmaknjenih terasah. Vidnejših arheoloških ostalin na Gradcu ni, je pa izjemno razgledišče, saj se z njega vidi proti gradišču nad Slokarji, proti gradišču nad Ajdovščino, Sv. Pavlu nad Planino in proti Vipavskemu križu.
12. Sv. Urban, porušena gotska cerkvica.

Fig. 6. Kovačevše, archeological map

1. Earthware in the pit for electric pole.
2. Earhware in excavation for a vineyard, parcel No. 2244; co-operative property.
3. In a bigger pit (between 2 x 2 m) plenty of horse (?) bones, parcel No. 2243 vineyard, meadow.
4. Lime-kiln (?) in the molchills around the kiln backed soil was found.
5. At the southern end of the field earthware and scoria were strewn.
6. On the north-east side of the field (in the middle) according to V. Batagelj's statement he found "in the depth bigger than a man's size" a great quantity of ashes and charcoal and some bronze pins.
7. On the 24th March 1983 in the previous wild dig (according to V. Batagelj there is a grave because the earth forms a sepulcral mound) a refounded bronze fibula was detected.
8. Pit
9. Lime-kiln (?) in the fallow of Srednje soline. Around the lime-kiln a lot of backed soil was found. Other lime-kilns (?) are at Sv. Urban.
10. Following the path, leading from the house of Batagelj to the stream Grajsček and after crossing the fallow Žuljevo merišče (mirišče) one comes to the cave "where the French used to mine".
11. Gradec, picturesque karst peak on the north above Kovačevše. On the side, facing Slokarji and Čaven, where it is gently sloping, it confounds with dike like crest. Abysmal is the peak against Kovačevše but sweeps gently down with terraces in great intervals to Sv. Urban. No significant archeological find was discovered but it represents an exceptional view-point to the hill forts of Slokarji, Ajdovščina, Sv. Pavel nad Planino and against Vipavski križ.
12. Sv. Urban, gothic church in ruins.

Katalog najdb

- 1 Odlomek bronaste f i b u l e. Ohranjen je del širokega trakastega loka in peresovina na tečaj z delom igle. Lok je okrašen z vzdolžnimi žlebiči. Ohranjena dl. 2,8 cm, šir. loka do 2,3 cm. GM, inv. št. 7. T. 1 : 17.
- 2 Odlomek bronaste f i b u l e. Ohranjen je del širokega trakastega loka in peresovina na tečaj z iglo. Lok je ob peresovini zožen (šir. do 1,1 cm), nato se razširi (šir. do 2,3 cm). V razširjenem delu je dvakrat preluknjan. Pr. luknjic 0,4 cm, ohranjena dl. 4,7 cm, dl. igle 3,4 cm. GM, inv. št. 8. T. 1 : 12.
- 3 Bronasta f i b u l a. Peresovina (dl. 4,9 cm) ima okoli železnega jedra navitih 24 navojev, lok je nanjo pripet z žico, ki se previje v navoj peresovine. Ob njej je lok pahljačasto razširjen, okrašen pa z vrezi. Vrh loka je kolobarjasto razčlenjen. Ohranjen je do predrtine v nogi. Ohranjena dl. 5 cm, šir. loka do 1,5 cm. GM, inv. št. 9. T. 1 : 22.
- 4 Bronasta f i b u l a s peresovino na tečaj. Ploščat lok je razširjen v dvojno prečko. Med prečkama je okrašen s paroma vzdolžnih žlebičev, ki okvirjata niz luničastih vrvičastih odtisov. Noga je kratka, vrh ima razširjen (T-presek). V steno noge je vrezan znak. Igla je na stiku s tečajem razširjena v napenjalo, oprto na lok. Dl. 5,3 cm, šir. loka 1,2 — 2,3 cm. GM, inv. št. 10. T. 1 : 24.
- 5 Bronasta ločna f i b u l a. Na lok ovalnega preseka je kot odebelinev navit ozek bronast trak. Igla, izpeljana iz loka, je razširjena in upognjena v navzdol obrnjen žleb. Dl. 2,8 cm, viš. 1,3 cm. GM, inv. št. 11. T. 1 : 16.
- 6 Železna f i b u l a, poškodovana, manjka ji del peresovine, igle in nogi. Peresovina (ohranjena dl. 2,8 cm) ima na eni strani 8 navojev. Lok je ploščat, na vrhu ima pravokotno luknjo (vel. 1 x 0,4 cm). Ohranjena dl. 5,5 cm, šir. loka do 1,1 cm. GM, inv. št. 12. T. 1 : 21.

- 7 Del železne f i b u l e iz žice okroglega preseka (db. 0,35 cm). Ohranjena je igla, del loka in peresovina s širimi navoji in zunanjima prečkama. Ohranjena dl. 6,5 cm, dl. peresovine 2,1 cm. GM, inv. št. 13. T. 1 : 20.
- 8 Železna f i b u l a iz žice okroglega preseka. Ohranjena je enojna peresovina in deformiran lok. Dl. 6,8 cm. GM, inv. št. 14. T. 2 : 43.
- 9 Deformirana večnavojna peresovina in igla bronaste f i b u l e. Vel. 2,9 x 2,1 cm. GM, inv. št. 15 a. T. 2 : 61.
- 10 Razvlečena večnavojna peresovina bronaste f i b u l e. GM, inv. št. 15 b. T. 2 : 7.
- 11 Vršiček bronaste č e l a d e v obliki prirezanega stožca. Plašč ima okrašen z nizom vrezanih smrekovih vejc pod kupolasto obrobo. Zgornja ploskev je okrašena z vrezano osemkrako zvezdo. Ohranjen je do prehoda v kaloto. Ohranjena viš. 2,9 cm, pr. 1,4 — 2,4 cm. GM, inv. št. 16. T. 5 : 153.
- 12 Polovica bronastega k r a g u l j ē k a. Pr. 1,8 cm, viš. 2,9 cm. GM, inv. št. 17. T. 4 : 29.
- 13 Bronast o b e s e k iz dveh plitvih nespojenih ponvic, povezanih v locen. Ponvici sta v sredini preluknjani. Pr. 1,75 cm, viš. 2,6 cm. GM, inv. št. 18. T. 4 : 128.
- 14 Odlomek bronastega p r e d m e t a. Na žičnatem delu polkrožnega preseka so tri svitkaste odebeline. Dl. 6 cm. GM, inv. št. 19. T. 2 : 66.
- 15 Odlomek bronastega p r e d m e t a. Na žičnatem delu ovalnega preseka sta dve večji in vmes tri manjše odebeline. Dl. 2,8 cm. GM, inv. št. 20. T. 1 : 3.
- 16 Bronasta certoška f i b u l a. Ohranjen je del loka. Na njem je pred prehodom v peresovino kroglast gumb s svitkasto obrobo. Dl. 6,8 cm. GM, inv. št. 21.
- 17 Odlomek bronaste certoške f i b u l e. Ohranjen je del loka in noge, ki je okrašena z vrezanim »V« motivom. Dl. 4,7 cm. GM, inv. št. 21 a. T. 1 : 4.
- 18 Igla in del peresovine bronaste f i b u l e. Dl. 4,9 cm. GM, inv. št. 21 b. T. 2 : 46.
- 19 Noga in del loka bronaste certoške f i b u l e. Dl. 4 cm. GM, inv. št. 22. T. 1 : 5.
- 20 Odlomek dvostranske peresovine in igla bronaste f i b u l e. Peresovina ima na eni strani 3 navoje. Dl. 7,7 cm. GM, inv. št. 22a. T. 2 : 60.
- 21 J a g o d a za ogllico iz rumenkaste, luknjičave steklene paste, s petimi belo-modrimi očesi na obodu. Pr. 1,7 — 1,9 cm, viš. 1 cm. GM, inv. št. 23. T. 3 : 107.
- 22 Odlomek j a g o d e za ogllico iz modre steklene paste. Okrašena je s cik-cak motivom in girlandami. Pr. 2 cm, viš. 1 cm. GM, inv. št. 23 a. T. 3 : 106.
- 23 Bronasta f i b u l a. Ohranjen je trakast lok, okrašen z motivom smrekove vejice. Na prehodu v nogo se stanjša v žico, previto v drobno odebelitev. Peresovina ima širji navoje in notranjo prečko. Dl. 4,3 cm, šir. loka 0,7 cm. GM, inv. št. 24. T. 1 : 26.
- 24 Lok bronaste f i b u l e. Dl. 2,3 cm, šir. do 1,2 cm. GM, inv. št. 25. T. 1 : 8.
- 25 Odlomek bronastega p r e d m e t a (uhan?). Ploščato skovani del se stanjša v žico ovalnega preseka, ki se končuje s kljukico. Dl. 2,9 cm, šir. 0,6 cm. GM, inv. št. 26. T. 4 : 127.
- 26 Noga bronaste certoške f i b u l e. Na prehodu v lok je okrašena z »V« motivom. Dl. 4,3 cm, viš. 1,7 cm. GM, inv. št. 27. T. 1 : 1.
- 27 Lok bronaste certoške f i b u l e. Dl. 4 cm, šir. 1 cm. GM, inv. št. 27 a. T. 1 : 2.
- 28 Lok bronaste f i b u l e. Vrbolistni lok ima trikotniški presek. Na njem je ohranjen spoj predte noge. Dl. 5,3 cm, šir. 0,7 cm. GM, inv. št. 28. T. 2 : 67.
- 29 Lok bronaste f i b u l e. Vrbolistni lok ima ovalen presek. Dl. 6,7 cm, šir. 0,7 cm. GM, inv. št. 29. T. 2 : 64.
- 30 Bronasta f i b u l a. Lok okroglega preseka se debeli od noge proti peresovini. Dvostranska peresovina ima sedem zavojev in notranjo prečko, ki je prekrižano

- zavita okoli loka. Noga in igla manjkata. Dl. 7,8 cm, dl. peresovine 1,9 cm. GM, inv. št. 30. T. 1: 19.
- *31 Bronasta **f i b u l a**. Ohranjen je lok in del peresovine. Na prehodu dolge noge z ojačanim robom v rombičen lok je s svitkoma obrobljen gumb, na stičišču z dvostransko peresovino (ohranjeni so trije zavoji) pa je na loku prečka. Dl. 6,4 cm. GM, inv. št. 31. T. 1: 23.
- 32 Bronast **b e s e k**. Na eni strani gladek, na drugi strani profiliran obroč ima ob robu luknjico. Pr. 4,2 cm, šir. 1,1 cm, db. 0,3 cm. GM, inv. št. 32. T. 3: 103.
- 33 Bronasta **f i b u l a**. Ohranjen je lok in peresovina. Lok je razgiban s tremi odebilitvami. Dl. 4,5 cm. GM, inv. št. 33. T. 1: 7.
- 34 Bronasta **f i b u l a**. Ohranjen je lok okroglega preseka in polovica dvostranske peresovine, z osmimi navoji in notranjo prečko, ki je prekrivano ovita okoli loka. Na loku je plitvo profilirana objemka z delom pripete noge. Dl. 4,4 cm. GM, inv. št. 34. T. 1: 15.
- 35 Profilirana noga bronaste **f i b u l e**, z ohranjeno objemko za pričvrstitev noge na lok. GM, inv. št. 35. T. 2: 58.
- 36 Del bronaste **f i b u l e**. Ohranjen je lok s tremi vozlastimi odebilitvami in svitkasto obrobo. Na prehodu v nogo je okrašen s poševnimi vrezmi. Dl. 4,3 cm. GM, inv. št. 36. T. 2: 65.
- 37 Del bronaste **f i b u l e**. Žičnati del, za začetku žlebljen, preide v tri vozle, nato pa v sploščen in zapognjen konec. Dl. 8,4 cm. GM, inv. št. 37. T. 2: 63.
- 38 Peresovina bronaste **f i b u l e**. Na eni strani se izteče v iglo, na drugi strani je raztegnjena. Ohranjenih je 13 zavojev. Pr. 0,7 cm, dl. igle 4 cm. GM, inv. št. 38. T. 2: 47.
- 39 Peresovina bronaste **f i b u l e** z 11 navoji. Pr. navojev do 0,7 cm, dl. 2,5 cm. GM, inv. št. 38 a. T. 2: 48.
- 40 Peresovina bronaste **f i b u l e** z 9 navoji, navitimi okoli železnega jedra. Dl. 2,4 cm, pr. navojev 0,6 cm. GM, inv. št. 38 b. T. 2: 55.
- 41 Peresovina bronaste **f i b u l e** s 14 navoji. Dl. 2,6 cm, pr. navojev 0,6 cm. GM, inv. št. 38 c. T. 2: 56.
- 42 Del kalote bronaste **č e l a d e** iz tanke pločevine. Močno poškodovana in razlomljena, z več udarnimi vdrtinami. Kroglasti del se zožuje na ohranjenem koncu v koničast zaključek. Na notranji strani je sled železove rje. Dl. 22,2 cm, šir. 19,6 cm, viš. 11,2 cm. GM, inv. št. 39.
- 43 Del prednjega ščitnega dela bronaste **č e l a d e**. Navzven ojačan rob je okrašen s pari globokih poševnih vrezov, površina ščitnika pa s tremi nizi vtolčenih črtic. Pločevina je masivna. Dl. 12,4 cm, šir. 3,1 cm. GM, inv. št. 40. T. 5: 156.
- 44 Deli železnega mrežastega **o k l e p a**. Sestavljen je iz okroglih obročkov polkrožnega preseka (pr. 0,9 cm). GM, inv. št. 44. T. 3: 91.
- 45 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh žic okroglega preseka (db. 0,3 cm). Enkrat so žice prepletene v vozel. Dl. 6,8 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 45. T. 2: 29.
- 46 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh žic okroglega preseka (db. okoli 0,3 cm). Ohranjen je tudi pregib ene od žic v vozlast preplet. Dl. 8,1 cm, db. 0,5-0,6 cm. GM, inv. št. 45a. T. 2: 31.
- 47 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh žic okroglega preseka (db. 0,3 cm). Dl. 5 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 45 b. T. 2: 41.
- 48 Del bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh sploščenih žic (šir. 0,3 cm). Sredi odlomka so žice prepletene v vozel. Dl. 13,6 cm, db. 0,4 — 0,6 cm. GM, inv. št. 46. T. 2: 28.
- 49 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh sploščenih žic (šir. 0,3 cm). Na

- odlomku so žice enkrat prepletene v vozel. Dl. 7,1 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 46 b. T. 2: 28 a.
- 50 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh sploščenih žic (šir. 0,3 cm), enkrat prepletene v vozel. Dl. 3,1 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 46 b. T. 2: 39.
- 51 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh sploščenih žic (šir. 0,3 cm). Dl. 8,9 cm, db. 0,46 — 0,52 cm. GM, inv. št. 46 c. T. 2: 39 a.
- 52 Odlomek bronaste **o v r a t n i c e**, zvite iz treh žic (šir. 0,3 cm). Na enem koncu se ena od žic konča, drugi dve pa sta vsaka v svojo smer zaviti v zanko. Dl. 5,1 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 47. T. 2: 32.
- 53 Odlomek masivne bronaste **o v r a t n i c e** iz žice ovalnega preseka. Dl. 7,7 cm, db. 0,7 — 0,8 cm. GM, inv. št. 48. T. 3: 81.
- 54 Odlomek masivne bronaste **o v r a t n i c e** iz žice obrezano okroglega preseka. Dl. 5,7 cm, db. 0,7 cm. GM, inv. št. 48 a. T. 3: 81 a.
- 55 Odlomek masivne bronaste **o v r a t n i c e** iz žice okroglega preseka. Dl. 8,4 cm, db. okoli 0,6 cm. GM, inv. št. 49. T. 3: 82.
- 56 Odlomek bronaste **z a p e s t n i c e**, masivne, polkrožnega preseka. Notranja ploskev je ravna in gladka, zunanjia je okrašena s pari plitvih reber, ki delijo površino na okoli 0,7 cm široka polja. Dl. 7,4 cm, šir. 1,1 cm. GM, inv. št. 50. T. 3: 83.
- 57 Odlomek bronaste žice okroglega preseka. Dl. 5,2 cm, db. 0,5 cm. GM, inv. št. 51. T. 3: 93.
- 58 Bronast **o b r o ē k** z nesklenjenimi konci, zvit iz žice okroglega preseka (db. 0,2 — 0,3 cm). Na enem, tanjšem koncu je komaj zaznaven zavoj v zanko. Vel. 4,6/5,3 cm. GM, inv. št. 52. T. 3: 96.
- 59 Del **o b r o ē k a** iz bronaste žice polkrožnega preseka. Pr. 4,4 cm, šir. 0,4 cm. GM, inv. št. 53. T. 3: 95.
- 60 Odlomek bronastega obročastega **p r e d m e t a**. Dl. 3,3 cm, šir. 0,6 cm. GM, inv. št. 54.
- 61 Odlomek bronastega obročastega **p r e d m e t a** iz žice polkrožnega preseka. Dl. 4,7 cm, šir. 0,3 cm. GM, inv. št. 55. T. 3: 94.
- 62 Odlomek bronastega obročastega **p r e d m e t a**. V preseku je ovalen. Dl. 2,6 cm, šir. 0,7 — 0,8 cm. GM, inv. št. 56. T. 3: 99.
- 63 Bronast **o b r o ē k**. Pr. 2,5 cm. GM, inv. št. 57.
- 64 Bronasta **k o n i c a**. Dl. 5,2 cm, db. 0,5 cm. GM, inv. št. 58. T. 4: 121.
- 65 Bronast **p r s t a n**, polkrožnega preseka. Okras na obodu se sestoji iz treh snopičev prečnih črt in iz skupin štirih krožcev s piko v vmesnih poljih. Pr. 2,6 cm, šir. 0,9 cm. GM, inv. št. 60. T. 3: 79.
- 66 Del masivnega bronastega **p r s t a n a**. Presek ima ovalen. Pr. 2,65 cm, šir. 0,9 cm. GM, inv. št. 61. T. 3: 76.
- 67 Bronast **o b r o ē k** iz žice ovalnega preseka. Pr. 2,3 cm. GM, inv. št. 62.
- 68 Bronast **o b r o ē k** z nesklenjenima koncema. Pr. 1,5 cm, šir. 0,3 — 0,35 cm. GM, inv. št. 63. T. 3: 77.
- 69 Bronast **p r s t a n** iz žice zaobljeno pravokotnega preseka, spiralno zvite v tri zavoje. En konec je odlomljen, drugi pa zašiljen. Pr. 2,2 cm, viš. 0,6 cm do 1,1 cm, šir. žice 0,3 cm. GM, inv. št. 64. T. 3: 73.
- 70 Bronast **p r s t a n** iz žice ovalnega preseka, spiralno zvite v pet zavojev. Konca sta topa. Pr. 2,3 cm, viš. 1,2 do 1,7 cm, db. žice do 0,3 cm. GM, inv. št. 65. T. 3: 71.
- 71 Bronast **p r s t a n** iz žice trikotnega preseka, povite v spiralno. Ohranjena sta dva zavoja. Pr. 2,3 cm, viš. 0,7 cm, db. žice 0,3 cm. GM, inv. št. 66. T. 3: 85, 88.
- 72 Bronast **p r s t a n** iz tanke žice okroglega preseka, spiralno zvite v štiri zavoje. Pr. 2,1 cm, viš. 1,6 cm, db. žice 0,15 cm. GM, inv. št. 67. T. 3: 72.

- 73 Del masivnega bronastega o b r o č a. Presek ima ovalen. Pr. 3,6 cm, šir. 0,95 cm, db. 0,42 cm. GM, inv. št. 68. T. 3: 104.
- 74 Odlomek bronaste v e r i ž i c e, zložene iz parov okroglih členov z nesklenjenimi konci. Dl. odlomka 3,2 cm, pr. členov 0,9 cm, db. členov 0,2 cm. GM, inv. št. 69. T. 3: 90.
- 75 Bronast o b e s e k (zvončast cvet). Viš. 1,2 cm. GM, inv. št. 70. T. 4: 118.
- 76 Bronast o b r o č e k iz žice okroglega preseka. Topa konca nista sklenjena. Pr. 1,9 — 2,1 cm, db. 0,3 cm. GM, inv. št. 71. T. 3: 86.
- 77 Bronast p r s t a n iz splošcene, spiralno zvite žice. Šir. žice 0,3 cm. GM, inv. št. 72. T. 2: 50.
- 78 Odlomek spiralno zvite bronaste ž i c e okroglega preseka. Dl. 6 cm, db. žice 0,3 cm. GM, inv. št. 73.
- 79 Trije členi bronaste v e r i ž i c e. Členi so okroglji, v preseku polkrožni. Konci niso sklenjeni. Pr. 0,75 cm, db. do 0,28 cm. GM, inv. št. 74. T. 3: 91 a.
- 80 Odlomek bronastega traku. Dl. 3,7 cm, šir. 0,6 cm. GM, inv. št. 76. T. 4: 125.
- 81 Odlomek bronastega traku. Dl. 3,5 cm, šir. 0,5 cm. GM, inv. št. 76 a. T. 4: 124.
- 82 Odlomek bronastega traku. Dl. 3,4 cm, šir. 0,6 cm. GM, inv. št. 76 b. T. 4: 126.
- 83 Odlomek neobdelane bronaste mase. Dl. 4,2 cm. GM, inv. št. 76 c.
- 84 Zvit odlomek bronastega traku. Šir. 0,55 cm. GM, inv. št. 76 d. T. 4: 133.
- 85 Bronast o b r o č e k, zvit iz traku. Pr. 0,8 cm, šir. 0,7 cm. GM, inv. št. 76 e. T. 3: 110.
- 86 Bronasta f i b u l a. Ohranjen je lok trikotniškega preseka. Rahlo ima poudarjena robova in po sredi plitvo rebro, na prehodu v peresovino pa je prečno nažlebljen. Dl. 3 cm, šir. do 1 cm. GM, inv. št. 4100. T. 1: 10.
- 87 Bronasta f i b u l a. Ohranjen je trakast lok ovalnega preseka z dvema rebroma na spenjalni strani in del peresovine. Dl. 3,6 cm, šir. do 0,8 cm. GM, inv. št. 4101. T. 2: 69.
- 88 Noga bronaste f i b u l e. Dl. 2,7 cm. GM, inv. št. 4102. T. 1: 9.
- 89 Del peresovine bronaste f i b u l e. Peresovina je navita okoli želesnega jedra in ima ohranjenih šest navojev. Dl. 3,8 cm, db. peresovine 0,7 cm. GM, inv. št. 4103. T. 2: 54.
- 90 Spiralna peresovina bronaste f i b u l e. Ohranjenih je 12 navojev. Dl. 2,7 cm, db. 0,7 cm. GM, inv. št. 4104. T. 2: 53.
- 91 Odlomek bronaste žice okroglega preseka, zvite v spiralno (3 navoji). En konec je stegnjen. Db. 0,35 cm. GM, inv. št. 4105.
- 92 Odlomek dvostranske peresovine bronaste f i b u l e. Peresovina ima notranjo prečko. Dl. 2,9 cm, db. 0,8 cm. GM, inv. št. 4106. T. 2: 51.
- 93 Bronasta f i b u l a. Ohranjen je del loka okroglega preseka in objemka noge na njem. Dl. 4,3 cm, db. loka do 0,6 cm. GM, inv. št. 4107. T. 2: 68.
- 94 Bronast g u m b. Pripenjalni del je razdeljen na tri krake. Pr. 2,2 cm. GM, inv. št. 4108. T. 1: 14.
- 95 Bronasta s p o n k a. Na teme kroglaste glavice je vrezan krog, konca spenjalnih krakov sta oblikovana v čepka, ograjena z žlebom. Dl. 3,1 cm. GM, inv. št. 4109. T. 4: 117.
- 96 J a g o d a za oglico iz modre, luknjičave steklene paste. Na obodu ima štiri očesa. Pr. 1,7 cm, viš. 1,2 cm. GM, inv. št. 4110. T. 3: 106 a.
- 97 Bronasta pasna s p o n a. Dl. 5,6 cm, šir. 3,3 cm. GM, inv. št. 4111. T. 3: 102.
- 98 Železen p r s t a n. Okrasni kamen ni ohranjen. Vel. 2,6 x 2,3 cm, ležišče kamna 1,2 x 1 cm. GM, inv. št. 4112. T. 3: 78.
- 99 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic trikotnega preseka. Dl. 5,7 cm, db. 0,7 cm, db. žice 0,32 cm. GM, inv. št. 4113. T. 2: 38.

- 100 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic okroglega preseka. Dl. 5,1 cm, db. 0,7 cm, db. žice 0,3 cm. GM, inv. št. 4114. T. 2: 37.
- 101 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic okroglega preseka. Nanj je nataknjen kvadrast gumb. Dl. 2 cm, vel. gumba 1,2 x 1,2 x 0,7 cm. GM, inv. št. 4115. T. 2: 40.
- 102 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic trikotnega preseka. Dl. 2,6 cm, db. 0,7 cm. GM, inv. št. 4116. T. 2: 33.
- 103 Odlomek žičnatega bronastega p r e d m e t a okroglega preseka. Dl. 1,5 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 4117. T. 2: 35.
- 104 Odlomek žičnatega bronastega p r e d m e t a okroglega preseka. Na eni strani je sploščen in zavit, površina je do polovice narebrena. Dl. 3,9 cm, db. 0,8 cm. GM, inv. št. 4118. T. 2: 36.
- 105 Izobličen bronast o b r o č e k iz tanke žice oglatega preseka. Db. žice do 0,2 cm. GM, inv. št. 4119. T. 4: 120.
- 106 Bronasta ž i c a okroglega preseka, zvita v spiralō. Db. 0,4 cm. GM, inv. št. 4120. T. 2: 45.
- 107 Bronasta ž i c a ovalnega preseka, zvita v spiralo. Db. 0,4 cm. GM, inv. št. 4121. T. 2: 42.
- 108 Odlomek ločno uvitega žičnatega bronastega p r e d m e t a okroglega preseka. Nanj je nataknjen bronast obroček z nesklenjenima, presegajočima koncema. Dl. 2,8 cm, db. do 0,7 cm, pr. obročka 1 cm. GM, inv. št. 4122.
- 109 Del bronastega o b r o č k a. Pr. 2,8 cm, db. 0,5 cm. GM, inv. št. 4123.
- 110 Bronast t r a k. Dl. 4,1 cm, šir. 0,73 cm. GM, inv. št. 4124. T. 4: 134.
- 111 Del trakastega, profiliranega ročaja in del ustja lončenega v r ē a iz svetlo rijavo žgane čiste gline. Šir. ročaja 2,9 cm. GM, inv. št. 4125. T. 4: 136.
- 112 Dno s prstanasto nogo in del stene ločene p o s o d e iz svetlo rijavo žgane čiste gline. Premazano je z rdeče rijavim loščem. Pr. noge 5,1 cm. GM, inv. št. 4126. T. 4: 141.
- 113 Prstanasta noga, dno in del stene lončene p o s o d e iz svetlo rijavo žgane čiste gline. Premazana je z rdečim loščem. Pr. noge 7,4 cm. GM, inv. št. 4127. T. 4: 145.
- 114 Del dna in stene lončene p o s o d e iz svetlo rijavo žgane čiste gline. Dno je rahlo vbočeno in ima poudarjen rob. Pr. dna 7,7 cm, ohranjena viš. 3,8 cm. GM, inv. št. 4128. T. 4: 151.
- 115 Odlomek stene lončene p o s o d e iz sivo pečene gline, pomešane s peskom. Na odlomku je ohranjen okras kratkih pokončnih reber. Vel. 4,1 x 3,5 cm, db. 0,5 cm. GM, inv. št. 4129. T. 4: 140.
- 116 Odlomek bronaste p l o č e v i n e s poševno narezanim, odebelenim robom. Dl. 14,6 cm in 8,6 cm. NMLj, inv. št. 12969.
- 117 Odlomek bronaste p l o č e v i n e z odebelenim, v pasovih poševno narezanim robom. Na odlomku je luknjica z zakovicico. Dl. 19 cm. NMLj, inv. št. 12970.
- 118 Odlomek odebelenega roba bronaste č e l a d e. Sodi k obrobi na zatilju, na njem se poševno žlebljenje razceplja. Površina nad žlebovi je gosto napikčana. Okras je volčen. Dl. 3,9 cm, šir. 1,4 cm. NMLj, inv. št. 12970. T. 5: 154.
- 119 Bronasta certoska f i b u l a. Ohranjen je del loka in v dva zavoja navita peresovina, ki se podaljšuje v iglo. Na prehodu loka v peresovino je nanj nataknjen narebren gumb. Dl. 10,8 cm, šir. loka 1,1 cm, pr. gumba 1,5/1,3 cm. NMLj, inv. št. 12971. T. 1: 18.
- 120 Trije odlomki bronastega verižnega o k l e p a iz obročkov polkrožnega preseka. Dl. 3 cm, 3,2 cm in 2,6 cm, pr. obročkov 0,9 cm. NMLj, inv. št. 12972.
- 121 18 členov bronaste verižice. Sestavlajo jo okroglji, sploščeni obročki. Po sredini členov teče plitev žlebič. Pr. členov 0,8 cm, šir. 0,3 cm. NMLj, inv. št. 12972.

- 122 18 členov bronaste verižice iz majhnih, nepravilno okroglih členov, stisnjeno lečastega preseka. Pr. členov 0,6–0,7 cm, šir. 0,3 cm. NMLj, inv. št. 12972.
- 123 Del bronaste verižice, sestavljene iz parnih členov. Obročka v členu sta okrogla (pr. 1 cm, šir. 0,3 cm). Med parne člene je vpet večji obroček iz žice okroglega preseka s presegajočimi konci, od teh je eden zašiljen, drugi pa top (pr. 1,8 cm, db. žice 0,3 cm). NMLj, inv. št. 12972.
- 124 Votel bronast o b e s e k, zvit iz dveh polovic. Skozi ploščičasti del je pretaknjena bronasta verižica (dva člena). Viš. obeska 1,9 cm, šir. 1,3 cm, pr. člena verižice 0,9 cm. NMLj, inv. št. 12973 a. T. 4: 123.
- 125 Votel bronast o b e s e k (kot NMLj 12973 a). Od verižice so ohranjeni 4 členi. Viš. obeska 1,6 cm, šir. 1,2 cm, pr. člena verižice 0,9 cm. NMLj, inv. št. 12973 b. T. 4: 122.
- 126 Bronast p r s t a n. Po sredi 1,1 cm širokega traku teče zašiljeno rebro. Poškodovan. Robova sta izvihana. Pr. 2,2 cm. NMLj, inv. št. 12974. T. 3: 80.
- 127 Bronast p r s t a n iz sploščene žice, spiralno zvite v štiri zavoje. Pr. 2,1 cm, šir. 0,9 cm, db. žice 0,2 cm. NMLj, inv. št. 12975. T. 3: 75.
- 128 Bronast p r s t a n iz sploščene žice, spiralno zvite v dva zavoja. Konca se presegata. Pr. 2,4 cm, db. žice 0,3 cm. NMLj, inv. št. 12976. T. 3: 74.
- 129 Bronasta f i b u l a srednje latenske sheme. Ohranjen je lok in noge. Lok je nizek, gosto narebren, po vrhu pa ima podolžen globok žleb, v katerega je vstavljen zavihek noge. Na lok je pred prehodom v nogo navita drobna žica (db. 0,15 cm). Zavihek noge se razširi v okroglo ploščico z žlebom okoli obodnega roba in z jamico v sredi. Pred razširitvijo je zavihek narebren. Dl. 6,9 cm, pr. ploščice 2,5 cm. NMLj, inv. št. 12977. T. 1: 27.
- 130 Odlomek bronaste f i b u l e. Dl. 6,2 cm, db. gumbov 1,2 cm in 0,8 cm. NMLj, inv. št. 12977. T. 2: 62.
- 131 Železna f i b u l a. Lok je ploščat, proti nogi zašiljen. Dvostranska peresovina ima štiri navoje in notranjo prečko. Noga ni ohranjena. Dl. 5,4 cm, šir. loka. do 0,9 cm, dl. peresovine 1,2 cm. NMLj, inv. št. 12978. T. 1: 11.
- 132 Del spiralne peresovine in igle bronaste f i b u l e. Dl. 3 cm. NMLj, inv. št. 12978. T. 1: 13.
- 133 Masiven bronast o b r o č e k rombičnega preseka. Pr. 3,3 cm, db. 0,6–0,7 cm. NMLj, inv. št. 12979. T. 3: 105.
- 134 Bronast, drobno narebren sploščen g u m b certoške fibule. Pr. 1,3 cm, db. 0,4 cm. NMLj, inv. št. 12980. T. 3: 109.
- 135 Bronasta c e v k a, zvita iz masivne pločevine. Konca se presegata. Dl. 3 cm, db. 1,7–2 cm, db. pločevine 0,5 cm. NMLj, inv. št. 12981. T. 3: 108.
- 136 V gubo zvita bronasta f i b u l a s peresovino na tečaj. Lok ima dvakrat elipsasto razširjen, razširiti vovezuje trak (šir. 0,8 cm). V obeh razširitvah loka sta po dve luknji (pr. 0,4 cm). Kratka noge ima -T- presek in se končuje s sploščenim gumbom. Na peresovini je natanknjena bronasta verižica (5 členov, pr. člena 0,6–1,2 cm). Dl. 3,3 cm, dl. igle 3,6 cm. NMLj, inv. št. 12982. T. 1: 25.
- 137 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic trikotnega preseka. Dl. odlomka 6,3 cm, db. 0,8 cm, db. žice 0,35 cm. NMLj, inv. št. 12983/1. T. 2: 44.
- 138 Odlomek bronaste o v r a t n i c e iz masivne žice okroglega preseka. Obod je do polovice prečno nažlebljen. Dl. 9,4 cm, db. 0,7 cm. NMLj, inv. št. 12983/2. T. 2: 34.
- 139 Odlomek masivnega bronastega obročastega p r e d m e t a iz žice okroglega preseka. Dl. 3,4 cm, db. 0,7 cm. NMLj, inv. št. 12983/3. T. 3: 87.
- 140 Odlomek masivnega bronastega obročastega p r e d m e t a iz žice ovalnega preseka. Dl. 4,1 cm, db. 0,7–0,8 cm. NMLj, inv. št. 12983/4. T. 3: 84.

- 141 Odlomek loka in peresovine bronaste lokaste f i b u l e. Lok ima okrogel presek. Dl. 5,7 cm, db. 0,4–0,6 cm. NMLj, inv. št. 12983/5. T. 2: 52.
- 142 Vrbolistna konica železne o s t i kopja. Dl. 8,2 cm, šir. do 1,8 cm. NMLj, inv. št. 12984 a. T. 4: 119.
- 143 Železna o s t i kopja. Na dolgem tulcu je rombična konica, zavihana nazaj. Dl. 14,3 cm, pr. tulca 1,8 cm. NMLj, inv. št. 12984a. T. 4: 113.
- 144 Del tulca železne o s t i. Dl. 6,2 cm, db. 2,3–1,6 cm. NMLj, inv. št. 12984b. T. 4: 115.
- 145 Zvita železna o s t. Na dolgem tulcu je kratka rombična konica. Pr. tulca 2,1–2,3 cm. NMLj, inv. št. 12985. T. 4: 114.
- 146 Kovan žezezen p r e d m e t kvadratnega preseka. Na obeh koncih je zašiljen. Dl. 19,6 cm, db. 0,5 x 0,5 cm. NMLj, inv. št. 12986/1. T. 4: 111.
- 147 Kovan žezezen p r e d m e t kvadratnega preseka. Rahlo je ukrivljen. Oglati del se končuje v konico. Dl. 14,5 cm, db. 0,55 x 0,55 cm. NMLj, inv. št. 12986/2. T. 4: 112.
- 148 Železen p r e d m e t iz žice okroglega preseka, ki je na enem koncu prekovana v žlebičast nastavek. Dl. 11,5 cm, db. žice 0,7 cm. NMLj, inv. št. 12986/3. T. 4: 116.
- 149 Osem odlomkov ustja in dna lončene p o s o d e iz rdečkasto pečene, dobro prečiščene gline. Vel. 6,5 x 6,2 cm in manj, db. 0,5 cm, pr. ustja 8,6 cm, pr. dna 9 cm. NMLj, inv. št. 12987. T. 4: 137 in 144.
- 150 Dno in prstanasta noga lončene p o s o d e iz svetlo rjavo žgane, prečiščene gline. Na odlomku so sledovi rdečega premaza. Pr. noge 5,1 cm. NMLj, inv. št. 12988. T. 4: 142.
- 151 Odlomek ustja lončene p o s o d e iz svetlorjavo pečene čiste gline. Površina je premazana z rjavkastim premazom. Vel. 3,8 x 3,4 cm, db. 0,6 cm. NMLj, inv. št. 12988. T. 4: 150.
- 152 Dno lončene p o s o d e iz svelo rjavo pečene, prečiščene gline. Dno je z robom poudarjeno. Pr. 8,3 cm. NMLj, inv. št. 12989. T. 4: 143.
- 153 Odlomek dna in dela stene lončene p o s o d e iz rjavo pečene prečiščene gline. Vel. 6,5x8,5 cm. NMLj, inv. št. 12990. T. 4: 146.
- 154 Odlomek dna in stene lončene p o s o d e iz sivo žgane, slabše prečiščene gline. Površina je luknjičava. Pr. dna 5 cm. NMLj, inv. št. 12991/1. T. 4: 139.
- 155 Odlomek dna in stene lončene p o s o d e iz rjavo žgane gline, pomešane s peskom. Vel. 5,6x2,3 cm, db. dna 0,7 cm. NMLj, inv. št. 12991/2. T. 4: 138.
- 156 Odlomek ravnega dna lončene p o s o d e iz sivo rjavo žgane gline, pomešane s peskom. Vel. 4,8 x 4 cm, db. 0,7 cm. NMLj, inv. št. 12992. T. 4: 147.
- 157 Odlomek ustja in trakastega ročaja lončenega v r ā c a iz svetlo rjavo žgane čiste gline. Šir. ročaja 2,7 cm, pr. ustja 8,2 cm. NMLj, inv. št. 12993. T. 4: 149.
- 158 Odlomek trakastega ročaja lončene p o s o d e iz svetlo rjavo žgane čiste gline. Šir. ročaja 2 cm. NMLj, inv. št. 12993/1. T. 4: 135.
- 159 Del bronaste f i b u l e srednjelatenske sheme. V lok polkrožnega preseka je vsajena dvostranska peresovina. Ohranjene imata tri navoje in prekrizani navoj okoli loka. Na loku je ohranjen profiliran spoj noge. Dl. 5 cm. GM, inv. št. 4130. T. 6: 165.
- 160 Odlomek bronaste o v r a t n i c e, zvite iz treh žic okroglega preseka. Dl. 3 cm, db. 0,6 cm. GM, inv. št. 4131. T. 6: 161.
- 161 Del bronaste f i b u l e. Noga se končuje s čebulčasto odebeltitvijo. Dl. 2,9 cm. GM, inv. št. 4132. T. 6: 163.
- 162 Odlomek masivnega brona. Dl. 5 cm, šir. 1,3 cm. GM, inv. št. 4133. T. 6: 168.
- 163 Odlomek ploščatega bronastega p r e d m e t a. Na ožji strani je sled luknjice. Dl. 2,5 cm, šir. do 1,7 cm. GM, inv. št. 4134. T. 6: 164.
- 164 Del bronastega masivnega obročastega p r e d m e t a. Presek ima ovalen. Dl. 4,3 cm, db. 0,8/0,6 cm. GM, inv. št. 4135. T. 6: 160.

- 165 Odlomek loka bronaste fibule. En konec stopljen. Dl. 4,1 cm, šir. 0,9 cm. GM, inv. št. 4136. T. 6: 159.
- 166 Del bronaste verižice, sestavljene iz dvojnih členov z nesklenjenimi konci. Pr. členov 0,8 cm. GM, inv. št. 4137. T. 6: 162.
- 167 Sredica bronastega obeska iz treh obročkov. Vel. 1,6 x 0,8 cm. GM, inv. št. 4138. T. 6: 170.
- 168 Odlomek bronastega obrločka iz žice okroglega preseka. Pr. 2,5 cm, db. 0,2 cm. GM, inv. št. 4139. T. 6: 167.
- 169 Del peresovine in igle železne fibule. Dl. 3,5 cm. GM, inv. št. 4140.
- 170 Železna fibula. Dvostranska peresovina z 12 navoji ima zunanjø prečko. Žičnat lok ima kvadraten presek. Dl. 6,6 cm, dl. peresovine 3,1 cm, viš. 1,6 cm. GM, inv. št. 4141. T. 6: 166.
- 171 Železno dletasto orodje. Dl. 9,3 cm. GM, inv. št. 4142. T. 6: 158.

T. 1, 1 – 10, 12 – 19, 22 – 27 bron; 11, 20, 21 železo. Vse 1 : 2.
T. 1, 1 – 10, 12 – 19, 22 – 27 bronze; 11, 20, 21 iron. All 1 : 2.

T. 2, 28 – 42, 44 – 70 bron; 43 železo. Vse 1 : 2.
T. 2, 28 – 42, 44 – 70 bronze; 43 iron. All 1 : 2.

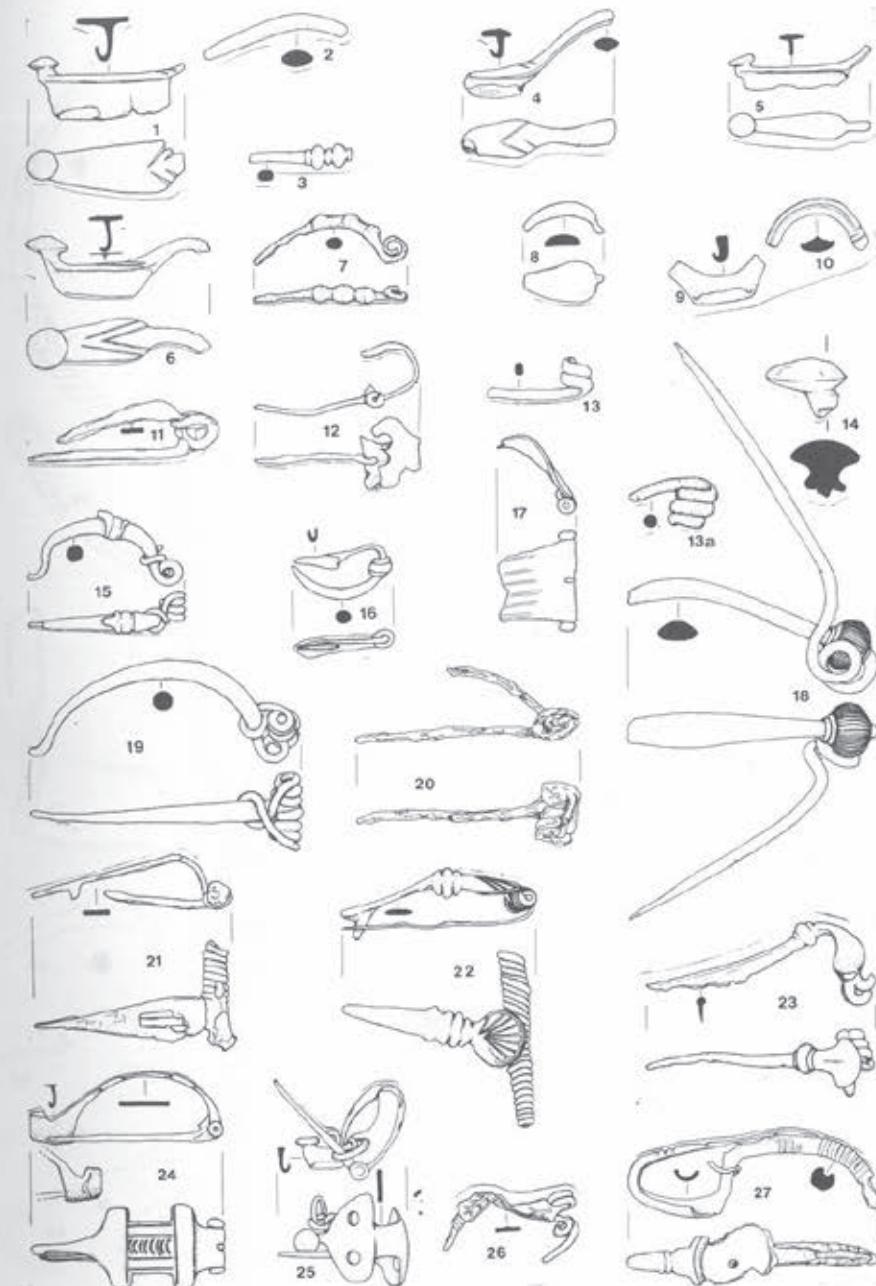
T. 3, 71 – 77, 79 – 90, 91a – 105, 108 – 110 bron; 78, 91 železo; 106, 106a, 107 steklo.
Vse 1 : 2.
T. 3, 71 – 77, 79 – 90, 91a – 105, 108 – 110 bronze; 78, 91 iron; 106, 106a, 107 glass.
All 1 : 2.

T. 4, 111 – 116, 119, 130, 131 železo; 117, 118, 120 – 129, 132 – 134 bron; 135 – 152 glina. Kovina
1 : 1, glina 1 : 2.

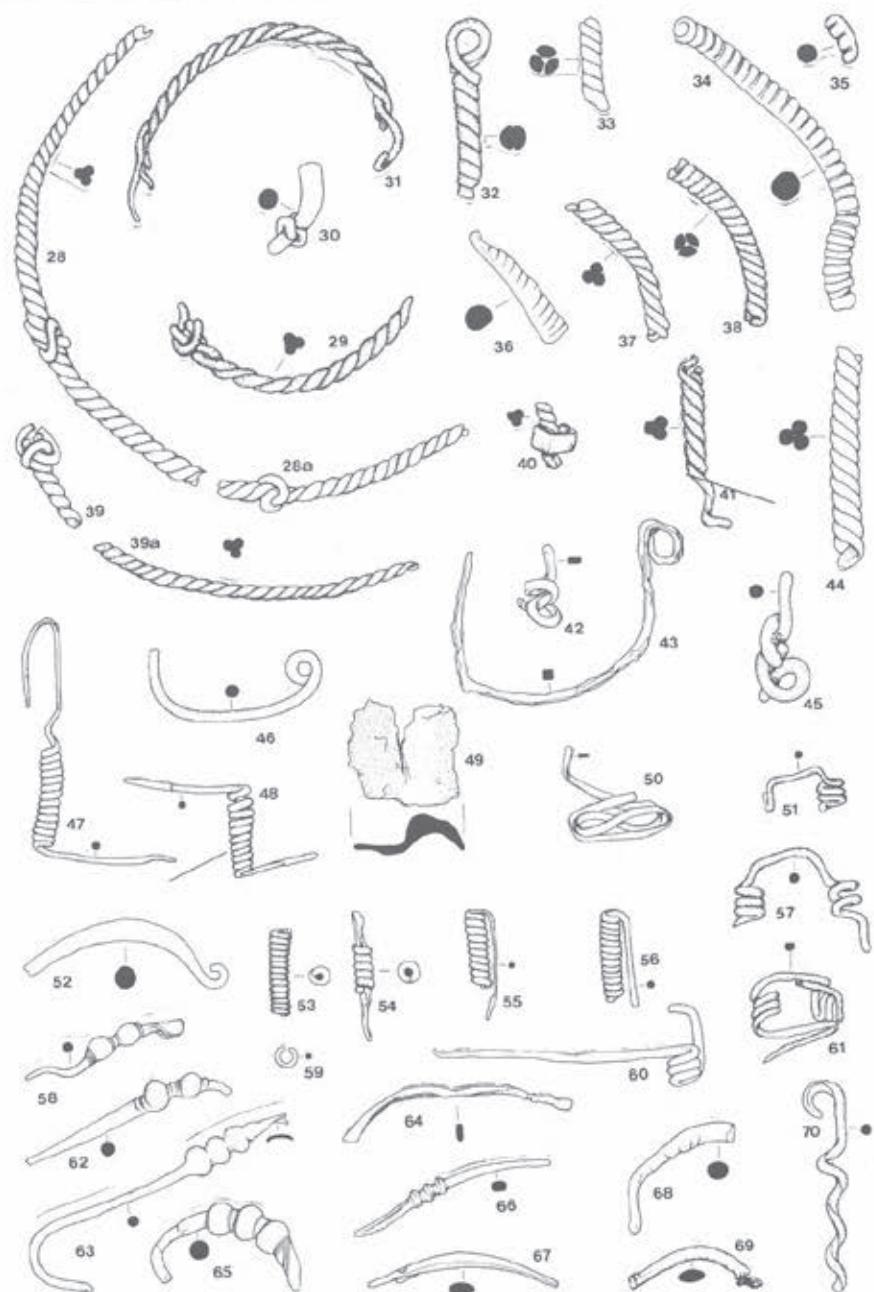
T. 4, 111 – 116, 119, 130, 131 iron; 117, 118, 120 – 129, 132 – 134 bronze; 135 – 152 clay. Metal 1 : 1, clay 1 : 2.

T. 5, 153 – 157 bron. Vse 1 : 2.
T. 5, 153 – 157 bronze. All 1 : 2.

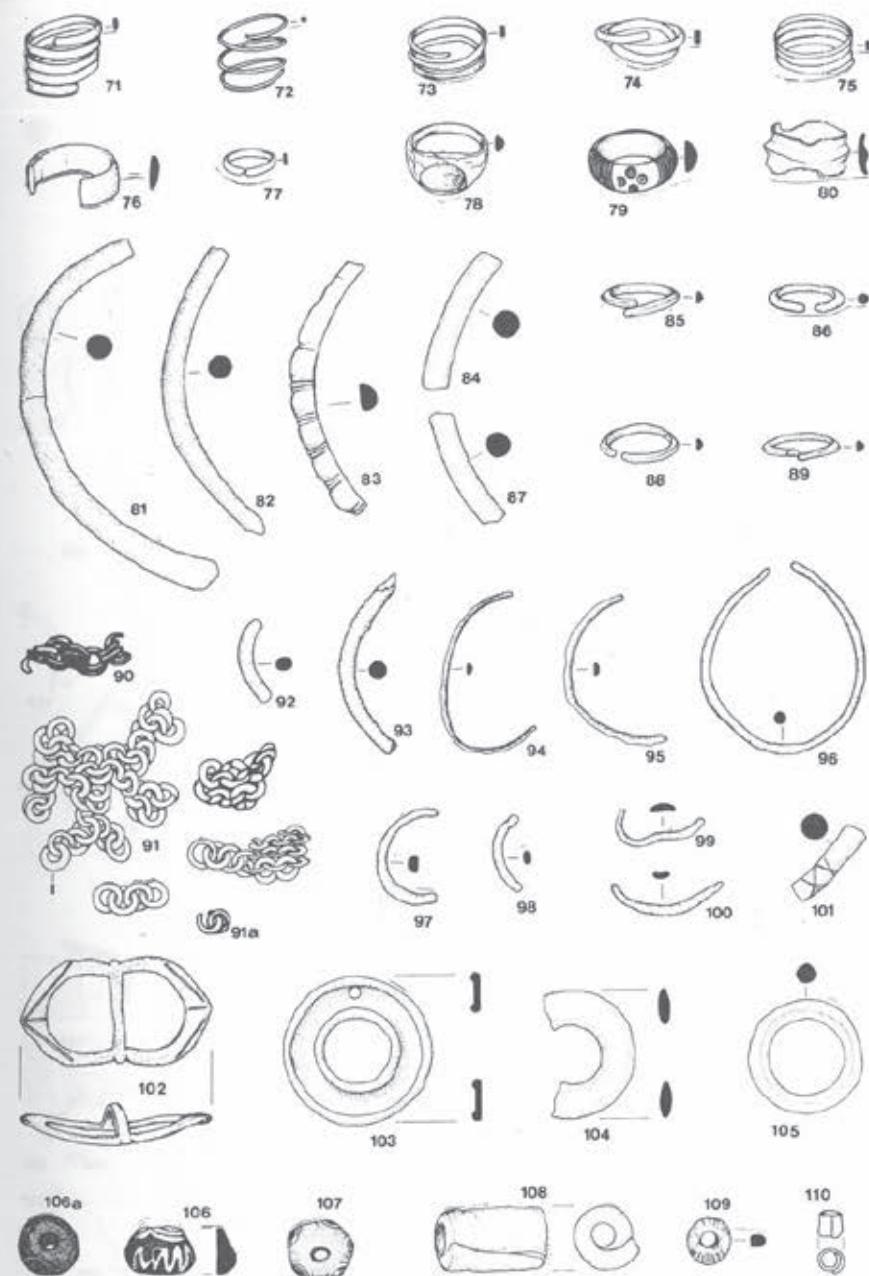
T. 6, 158, 166 železo, ostalo bron. Vse 1 : 2.
T. 6, 158, 166 iron, the rest bronze. All 1 : 2.

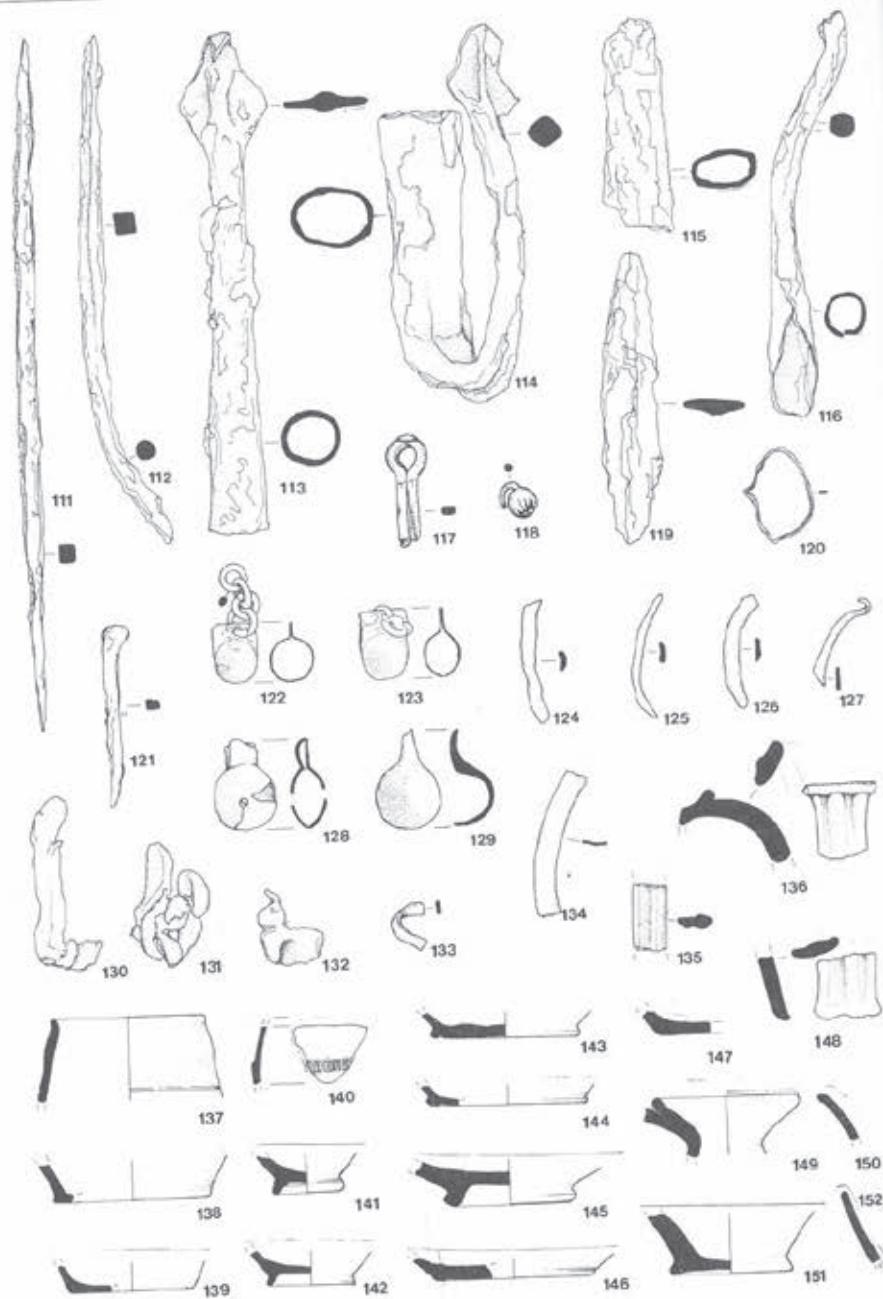
T. 1.

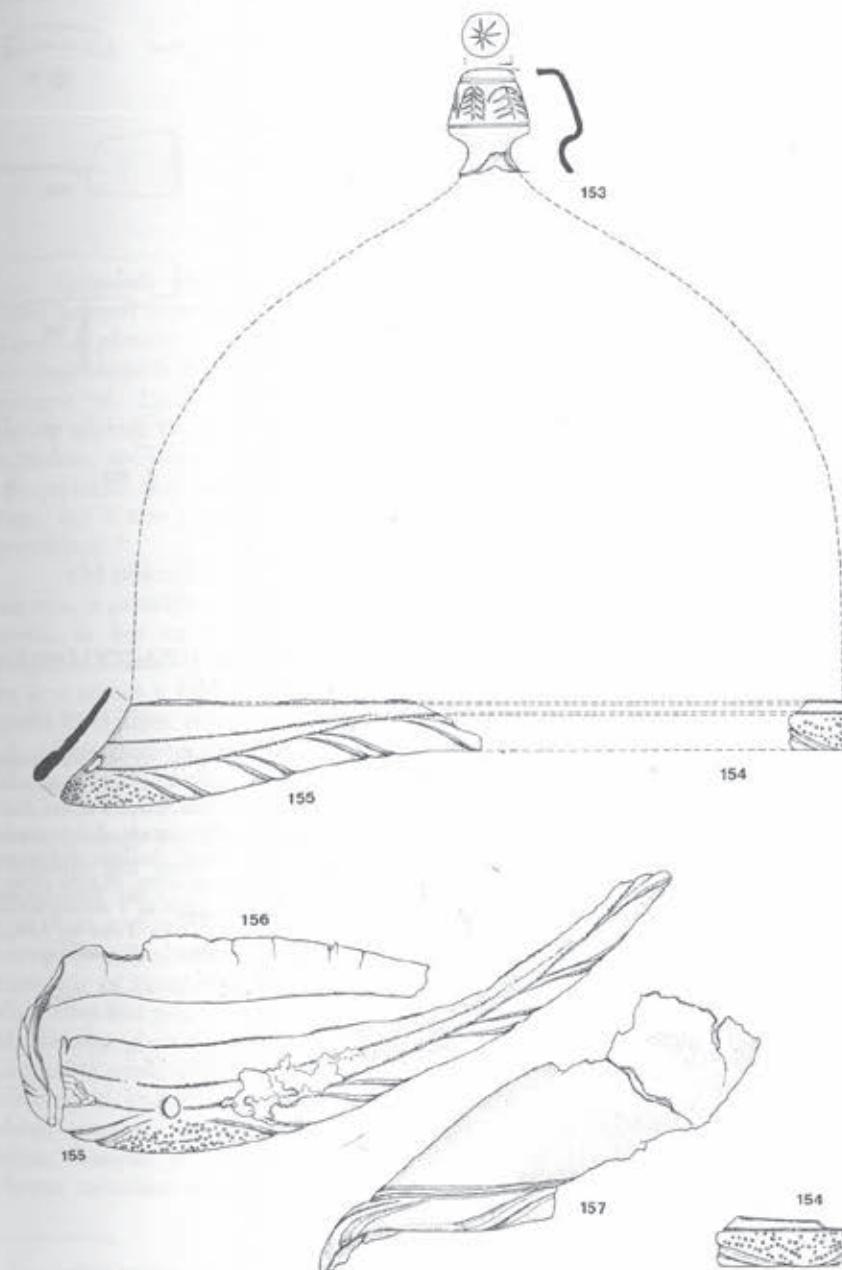
T. 2.

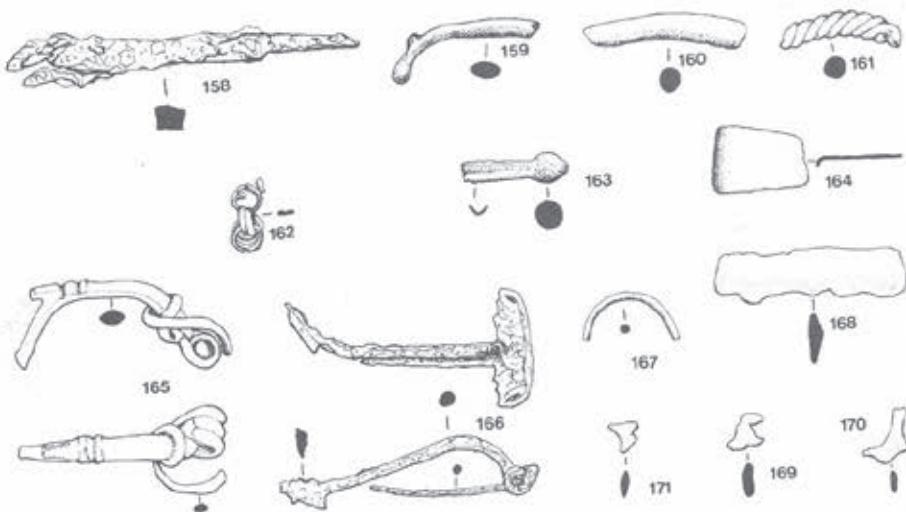
T. 3.

T. 4.

T. 5.

T₁ 6.

KOVAČEVŠE – UN INSEDIAMENTO NELLA VALLE DEL VIPACCO DELLA
CULTURA LA TÈNE DI IDRIZA PRI BAČI
(Sommario)

A Kovačevše, nella fossa situata sul margine orientale della particella n. 2252/1 del comune catastale di Lokavec (vigneto), a partire dal 1949 sono stati scavati circa 170 oggetti che ora si trovano nel Goriški muzej di Nova Gorica e nel Narodni muzej di Lubiana. Predominano gli oggetti ornamentali (fibule del periodo Certosa, del medio periodo La Tène, del tipo 'Kovačevše' e 'Jezerine', collane del tardo periodo La Tène, fibule romane), ma vi sono anche utensili e armi (elmi di tipo etrusco). Questi oggetti risalgono al periodo che va dal V secolo a.C. fino al I secolo della nostra era, cioè al periodo in cui nell'Isontino era diffusa la cultura La Tène di Idrija pri Bači le cui caratteristiche fondamentali sono distinguibili anche a Kovačevše.

BRONAST KIPEC IZ SEŽANE

Beatriče Žbona-Trkman

Spomladi 1982 je Julijan Grmek, zaposlen v Tovarni pletenin v Sežani, našel bronast kipec nagega mladeniča v vrtu (parc. št. 3987/1 k. o. Sežana) med Tovarno pletenin in konfekcije, TOZD tovarna Plethenin, Partizanska cesta 54, in stanovanjsko hišo, Partizanska cesta 51, v kateri je del upravnih prostorov tovarne (sl. 1). Najditelj je naletel na kipec ob pripravi zemlje za presajenje rož, v globini 20 cm pod površino zemlje. Pri tem ni opazil drugih materialnih ostankov, spominja se samo, da je bila zemlja izrazito sivo rjava.¹ Brez kontrolnega izkopa težko ocenimo, ali gre za primarno ali sekundarno lokacijo kipca, posebej še zato, ker v tem predelu Sežane niso bila do sedaj izpričana arheološka sporočila preteklosti.²

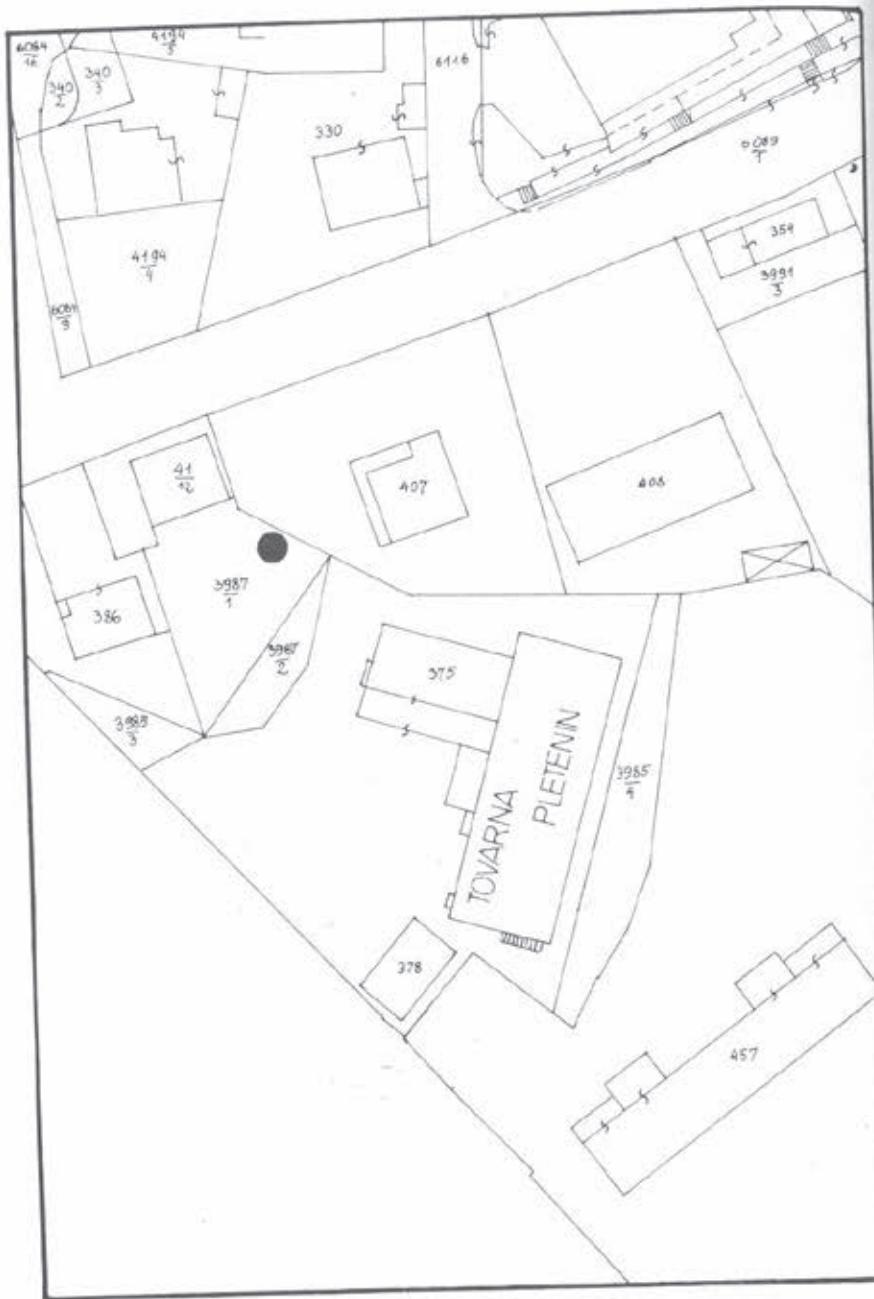
Od odkritja pa do tega, da je dobil kipec svoje mesto v depoju Goriškega muzeja, je preteklo precej časa. Najditelj ga je dolgo časa hrnil na svojem delovnem mestu in ker ni poznal njegove identitete, ga je podaril svojemu sodelavcu Bogdanu Valenčiču. Novega lastnika je zanimala starost in vrednost kipca, prinesel ga je v oceno v Goriški muzej, kjer smo stopili v pogajanja za odkup in meseca aprila 1983 kipec pridobili za zbirko (GM inv. št. 4147).

Osem centimetrov visok kipec upodablja figuro nagega stoječega mladeniča (sl. 2; a, b, c). Teža telesa sloni na levi, navpično postavljeni nogi, medtem ko je desna v kolenu nekoliko upognjena. Nogi sta rahko razkoračeni, zaključujeta pa se v horizontalnem podaljšku, ki je po vsej verjetnosti služil za pritrjevanje na podstavek.³ Podobno kot desna noga poudarja razgibanost tudi desna roka. V komolcu je upognjena tako, da je nadlaht skoraj vodoravna na telo, podlaht pa dvignjena v zrak in z dlanjo obrnjena v levo. Dlan je deloma razprt, prsti niso označeni, izstopa samo palec. Za razliko od desne, ponazarja leva roka trenutek mirovanja — v komolcu je upognjena in uprta ob bok. Tudi na tej roki prsti niso označeni. Vitki trup ima pod nekoliko poudarjenim trebuhom sumarno modelirano spolovilo. Mladenička glava figurice je postavljena na kratek in močan vrat. Krasí jo venec, narejen iz petih trikotnih listov, ki so v pasu razporejeni okrog glave in na zatilju povezani z vzdolžnimi plastičnimi rebri. Vzdolž celotne dolžine venca obdajajo obraz prameni las, ponazorjeni s prečnimi kanelurami. V nasprotju z detailji telesa, katerim je bilo pri izdelavi posvečeno zelo malo pozornosti, so detailji obraza nekoliko bolj izraziti. Naprej štrleči nos in trikotno oblikovana brada

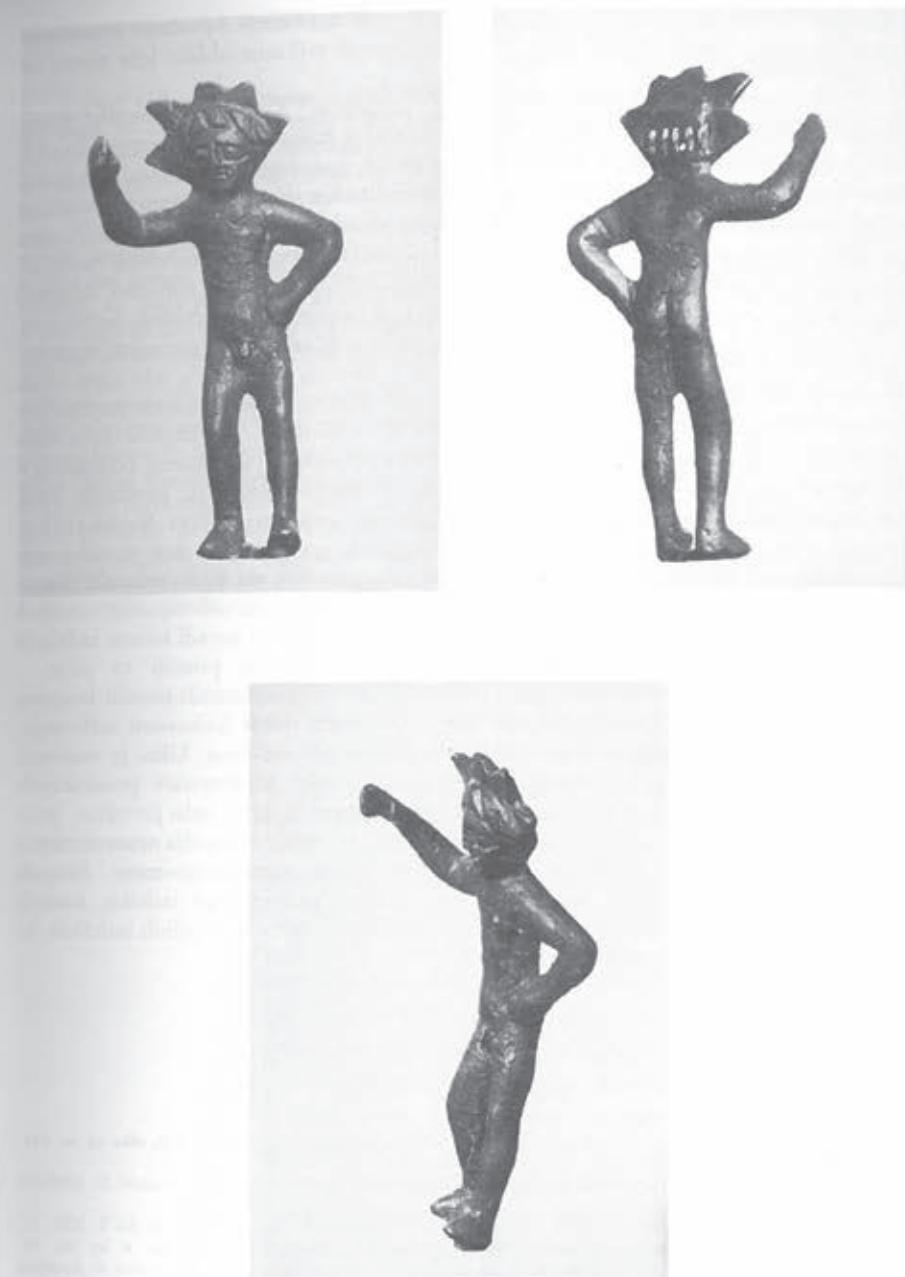
¹ Barvo zemlje pripisuje najdišči dejstvu, da so bila v preteklosti v bližini gospodarska poslopja. Od tu naj bi na mesto najdišča odlagali odpadke.

² Arheološki seminar FF, Ljubljana 1974, Arheološka topografija Slovenije: Kraška planota.

² Najdišči je del podaljška odpilil, da je kipec lahko pritrdir na leseno podlagu.

Sl.1: Sežana, situacija najdišča
Fig. 1: Sežana, the situation of the finding-place

Sl. 2 a, b, c: Sežana, bronast kipec
Fig. 2 a, b, c: Sežana, bronze statue

odražata predvsem robost. Deloma razprtta usta so naznačena s prečnim vrezom in nekoliko odebeleno spodnjo ustnico. V poglobitvah trikotne oblike leže plastične mandeljnaste oči.

Podobni kipci so bili odkriti še v Ljubljani,⁴ Gurini⁵ in okolici kraja Caprino Veronese.⁶ Ceprav se med seboj ločijo v nekaterih nebitvenih detajlih (tako je npr. listnatni venec različno okrašen ali kar brez okrasa, tudi položaj desne roke nekoliko odstopa), sestavljajo istoimensko skupino. Zanjo je značilna upodobitev nagega stoječega mladeniča z listnatim vencem na glavi ter levico, upri ob bok, in nekoliko dvignjeno desnico. Odstopanja v detajlih si moremo razlagati z izdelavo v različnih delavnicah. Na podlagi venca, ki je bil napačno določen kot žarkovni in ne kot listni venec, so statuete pripisovali sončnemu božanstvu Heliosu. R. Fleischer pa je vzel za merilo držo rok in uvrstil gurinsko statuetto med t. im. oboževalce.

Opredeljevanje sežanskega kipca je zaradi pomanjkanja značilnih predmetov problematično. To velja tudi za druge kipce iz te skupine. Pri razreševanju tega problema se moramo predvsem nasloniti na ozko povezanost s kipcema, odkritima v Ljubljani⁷ in Beneški Sloveniji.⁸ Z zgoraj navedenimi kipci ju povezuje tako velikost kot oblikovanost telesa, listnatni venec na glavi in sama izdelava. Razlika je le v tem, da ju zaradi levje kože v levici nesporno prepoznamo kot upodobitev Herakleja. Na podlagi te primerjave moremo ugotoviti, da tudi sežanski kipec predstavlja Herakleja. Oblikovanje oziroma drža desne roke od zapestja navzdol dopušča mnenje, da je mladenič držal v roki predmet, ki se je zaradi ločene izdelave izgubil. Listnatni venec na glavi govorji v prid morebitni posodi za pitje.

Figurico pokriva sivkasta patina. Površina je na posameznih mestih hrapava in prepredena z manjšimi razpokami, ki so posledica slabše kakovosti odlivanja. Kot po tehnični je figura tudi po oblikovni plati slabše izdelana. Ulita je masivno iz enega samega kosa, pri čemer je izdelovalec obšel predstavitev posameznih detajlov: telesne mišice so nakazane le na hrbtni strani in še tu zelo površno, prsti okončin razen palea desne roke niso niti naznačeni. Izjemo predstavlja nesorazmerno velika glava z vsemi bistvenimi, ceprav grobo nakazanimi sestavinami. Skupek vseh teh ugotovitev uvršča kipec med osiromašene provincijske izdelke, katerih izvor moramo iskati v pozno helenističnem obdobju in sicer v sorodnih izdelkih, ki so izšli iz delavnic bolj razvitih centrov.⁹

LA STATUETTA DI BRONZO DI SEŽANA

(Sommario)

Nel 1983 la collezione del Goriški muzej di Nova Gorica si è arricchita di una statuetta di bronzo raffigurante un nudo di giovane, trovata l'anno precedente da Julian Grmek alla profondità di 20 centimetri nel terreno della particella n. 3987/1, appartenente al comune catastale di Sežana. La statuetta, alta otto centimetri, rappresenta un giovane nudo in posizione eretta, a gambe leggermente divaricate. Il peso del corpo gravita sulla gamba sinistra, mentre la destra appare leggermente piegata all'altezza del ginocchio. Il braccio sinistro appare piegato nel gomito e poggia sul fianco, il destro invece è levato in aria con la palma della mano rivolta a sinistra. La testa è ingleirlandata di una corona di cinque foglie. Per ciò che riguarda il suo aspetto dal lato tecnico ed estetico, bisogna dire che l'opera è piuttosto scadente, fusa in un sol blocco, senza molta cura per i dettagli. L'eccezione è rappresentata dalla testa che si presenta in tutti i suoi particolari, anche se mal rifinita. A causa della mancanza di oggetti specifici per una più precisa datazione, la classificazione della statuetta appare piuttosto problematica. Possiamo solo rilevare la sua stretta parentela con le due statuette reffiguranti Ercole, scoperte una a Ljubljana e l'altra nella Slavia Veneta (Benecia). L'unica differenza consiste nel fatto che il personaggio delle due statuette tiene in mano una pelle di leone. Le forma della mano destra della statuetta di Sežana fa però pensare alla possibilità che il giovane tenesse in mano un oggetto che, a giudicare dalla corona che porta in testa, poteva essere una coppa. La statuetta è un povero manufatto di provincia, risalente all'epoca tardo-ellenistica, molto simile a quelli che sono usciti dalle botteghe dei centri minori dell'epoca.

⁴ I. Puš, Rimski statueta iz dvorišča SAZU v Ljubljani. Arheološki vestnik 19 (1968) 415-418; slika na str. 415.

⁵ R. Fleischer, Die römischen Bronzen aus Österreich (1967) 158, št. 213; Taf. 111: 213.

⁶ G. Fogolari, Bronzetti etruschi e italici nel Museo del Teatro Romano di Verona. Studi Etruschi 21 (1950-51) 373, št. 51; tav. III: o.

⁷ L. Tadin, Sirena rimска bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije (1979) 20, št. 32; T. XIX: 31.

⁸ M. Brozzi, Culti e sacerdozi in Forum Juli, Sot la nape X (1958) št. 4 30, slika 6 na str. 30.

⁹ A. Di Niro, Il culto di Ercole tra i Sanniti Pentri e Frentani. Nuove testimonianze. Documenti di Antichità Italiche e Romane IX (1977) 56-58; tav. XXXIV in XXXV. — A. N. Zadoks — Josephus Jitta; W. J. T. Peters, W. A. van Es, Roman Bronze Statuettes from the Netherlands II. Statuettes Found South of the Limes. Scripta Archeologica Groningana 2 (1969) 54, s slika.

ŽIVLJENJE V BREGINJU PRED POTRESOM LETA 1976 IN PO NJEM

Inga Miklavčič-Brezigar

Pričajoči zapis poskuša opredeliti odnos med načinom življenja in življenjskim okoljem v Breginju pred potresom in osem let po preselitvi v novo zgrajeno naselje po potresu.

Medsebojna odvisnost načina življenja in življenjskega okolja se najostreje pokaže ob nasilnih spremembah v življenju določene skupnosti, bodisi zaradi naravne katastrofe ali zaradi drugih, zunaj skupnosti delujocih vzrokov, (vojna, preselitve). V primeru Breginja gre za popolno spremembo bivališča (lokacije), tipa bivališča (hiše), sosedov, komunikacij, potem ko je bilo po hudem potresu leta 1976 potrebno Breginj porušiti in je bilo z družbenimi sredstvi sezidano novo naselje.

Spremljati življenje vasi ob takih »življenjskih prelomnicah« je izjemno privlačna priložnost, saj omogoča odkrivanje soodvisnosti različnih komponent življenjskega stila prebivalcev vaške skupnosti, prav tako pa tudi sposobnosti prilagoditve na drugačno življenjsko situacijo.

Imela sem srečo, da sem lahko spoznala predpotresni Breginj leta 1975 kot pripravnica v Zavodu za spomeniško varstvo v akciji zbiranja dokumentacije za revitalizacijo spomeniško zaščitene vasi, Breginj po potresu leta 1977—78 ob zbiranju dokumentacije za diplomsko nalogu, v sondažni raziskavi junija 1984 pa sem poskušala odkriti, kako se je vas kot skupnost ljudi prilagodila novemu Breginju — novi vasi v pomenu urbaniziranega okolja.

Predstaviti Breginj v teh treh situacijah z etnološkega vidika opazovanja načina življenja, kakor se izraža v soodvisnosti komponent ljudske kulture, je namen tega sestavka. Opozoriti pa moram, da mi je bilo nemogoče zajeti oziroma natančno obdelati celotno problematiko, saj bi za to potrebovala monografsko raziskavo (z obsegom in ciljem monografije).

Leto 1975

Predpotresni Breginj je bil značilna vas beneško-slovenskega arhitekturnega tipa, ki je svojo dokončno podobo dobila v 18. in 19. stoletju. Zaradi odmaknjnosti od glavnih komunikacij in središč v pokrajini ter zaradi slabih pogojev za uspešen gospodarski razvoj tako kmetijstva kot industrije ga stihija modernizacije stanovanjskih in gospodarskih poslopij v letih po drugi svetovni vojni ni zajela v tolikšni meri kot druga naselja. Zato je bil kot izjemen primer beneškoslovenske arhitekture pri nas tudi zaščiten kot spomenik prve kategorije. Naselje se je bilo izoblikovalo tako,

Sl. 1. Predpotresni Breginj – kvaliteta naselja je v povezavi arhitekture z naravnim okoljem
Fig. 1. Breginj before the earthquake – the quality of the settlement representing the connection of the architecture to the environment.

da se je ohranilo čimveč plodne zemlje; koncentrirano je bilo na robu ravnine in na začetku pobočja ter na meji dveh kulturnih vrst: na ravnini ob potoku Beli, ki teče tik ob vasi, se raztezajo polja, za vasjo pa se po pobočju vzpenjajo travnik. Tlorisna shema starega Breginja kaže kroglasto zasnovane sklope domačij, ki se navezujejo ena na drugo v neprekinjenih nizih in ustvarjajo videz labirinta. V teh sklopih se neenakomerno mesejo stanovanjska in gospodarska poslopja, hlevi, gnojišča, bivališča različnih socialnih slojev in različnih namembnosti.

Tlorisna zasnova naselja in adicijska arhitektura dajeta staremu Breginju povsem mestni videz, kljub temu pa ostaja vsebina naselja kmečka oziroma v obravnavenem trenutku bolj polproletarska kot kmečka. Stari Breginj kot vas pa je opredeljevala tudi posebna, iz daljšega življenskega sožitja pogojena domačnost vaškega prostora, ki jo je vaščanka dobro opredelila ob primerjanju življena v starem in novem Breginju:

»Prej smo ob poletnih večerih prinesli pred hišo vsak svojo stolico, pa smo se hecali in pogovarjali. Zdaj tega ni več. Lahko si šel vsak trenutek k sosedu. Prej se je hitro vedelo; če kdo ni zakuril ognja, so ljudje spraševali, kje je ta sosed ali sosed; če je živila mukala, si hitro vedel, da niso nafutrali živine, pa si šel pogledat. Zdaj tega ni več, k sosedi se moraš že odpraviti, rabiš kak izgovor.«

Prostorska bližina, ki je bila sicer včasih nadležna (v prostem pogovoru z informatorji so ti včasih radi omenili sosedsko nagajanjo, omejevanje prehodov čez sosedovo zemljišče, »hudobnost« enega ali drugega soseda), je ustvarjala občutek povezanosti, ki je bila pomembna komponenta socialnega življena v starem Breginju. Velikih socialnih razlik v vasi ni bilo opaziti, tudi po pripovedovanju informatorjev jih ni bilo, pa čeprav so vaščani vedeli povedati, da so bili pred vojno razdeljeni v »ta bogat klas«, »ta srednji klas« in »ta buozi« — »ta buoh klas«. Pri vaški urbani strukturi pa se ta razlika ne pozna — ni ogromnih palač bogatašev, prav tako pa tudi ne izrazito skromnih bajt revnejših prebivalcev. Demokratični duh vasi se je kazal v navadi, da so se vaščani zbirali v skupine, družbe, ki imajo skupno to in ono zadevo; na primer: mlini, ki so delovali še po drugi svetovni vojni, so bili last deset do trinajst gospodarjev.

»Mlin sezida po deset ali trinajst gospodarjev skupaj. Ti imajo delež pri njem. Ob koncu leta pa so ti imeli 'občni zbor', kjer so prešteli dobiček in se pogovorili o mlinu. Tisti, ki ni lastnik mлина, plača merico moke, melje pa sam.«

Mlekarno so imeli v lasti »mlekarski možje«, prav tako se je več gospodarjev zbralo ob žganju apna v »frnaži«. Do obravnavanega obdobja se je ohranila navada skupnega sirjenja, »rabote« pri skupnem čiščenju ceste, kanalizacije, postavitvi TV antene, asfaltiranju ter pri obravnavanju drugih, za vas pomembnih zadev.

Stari Breginj je bil po vsej verjetnosti gospodarsko vedno odvisen od kmetijsko-živinorejske gospodarske baze. Domnevati pa moramo, da mu je njegov status obmejnega naselja (meja med Beneško republiko in Avstrijo, meja med Italijo in Avstrijo, med Italijo in Jugoslavijo) dajal tudi druge možnosti za pridobivanje dohodka — obrambna funkcija, možnost tihotapstva, ki je po pripovedovanju pomenilo pomembno postavko v družinskem proračunu v drugi polovici 19. stoletja vse do prve svetovne vojne. Poudariti pa moramo, da so si Breginjci že razmeroma zgodaj začeli pomagati pri gospodarstvu z iskanjem dela zunaj vasi. Pod Avstrijo so možje kot »gulcarji« — gozdni delavci, »manuali« — pomočniki pri zidarskih delih, in »potókarji« — delavci pri regulaciji hudournikov, hodili na sezonsko delo v Nemčijo, Avstrijo in na Koroško ter Štajersko. Domov so prihajali spomladji za oranje, poleti za košnjo in jeseni v času, ko so zvzeli seno z gorskimi senožetji v dolino in pripravljali drva za zimo. Podobno je bilo v času med obema vojnoma. Tradicija oziroma potreba po iskanju zasluga zunaj vasi pa se po drugi svetovni vojni nadaljuje ter povečuje. Podatki o izvoru dohodkov v gospodinjstvih to povečanje jasno kažejo:

leto	gospodinjstvo		
	kmečko	mešano	nekmečko
1961	32%	45%	23%
1971	15%	18%	68%

Po podatkih Zavoda za spomeniško varstvo pa je stanje v letu 1975 naslednje:

gospodinjstvo			
kmečko	mešano	delavsko	pokojnina ali socialna podpora
6,5%	24%	20%	49,5%

Seveda je potrebno navedene številke tudi ustrezno interpretirati. Breginj iz leta 1975 res ni več kmečka vas, vendar pa je imela vsaka ali skoraj vsaka hiša še vedno po dve ali tri glave živine v hlevu, kakšnega prašička, prav tako kokosi in zajce, dosti družin je doma sirilo (po več sosedov skupaj), vsaka družina (razen nekaj izjem) je obdelovala zemljo vsaj za svoje potrebe, če že ne za prodajo, prav tako tudi zelenjavni vrt — tako si je praktično vsaka družina osnovna živila pridelala doma in jih ji ni bilo potrebno kupovati.

Polkmečko-poldelavsko gospodarstvo je pogojevalo poseben vzorec načina življenja tako vasi kot družine.

V družinskem življenju je to pomenilo, da je oče prinašal domov večji del dohodka, ki je omogočal boljšo eksistenco kmetije ter ob prostih dnevih in koncih tedna opravljal zahtevnejša dela na kmetiji, mati pa je skrbela za vsakdanje opravke na kmetiji in pri družini. Ta ugotovitev seveda velja za tako imenovane popolne družine, ki jih sestavljajo oče in mati ter otroci in mogoče še stari starši. Vendar pa je za Breginj zaradi opisanega življenjskega vzorca značilno izredno zoževanje družine na številčno majhne življenjske skupnosti, kjer sestavljata družino le ostarela zakonca, otroci pa so se odselili. Možje, večinoma zaposleni zunaj vasi, so preživljali večji del dneva ali celo tedna (zaposleni v Novi Gorici so se vračali domov šele konec tedna) proč od družine in vaške skupnosti, starejši otroci so hodili v šole ali službe prav tako zunaj vasi (Tolmin Gorica, Ljubljana), v vasi pa so čez teden ostajale matere z manjšimi otroki in ostareli — že upokojeni možje ter žene — gospodinje. Tak način življenja tudi za mladino ni bil privlačen. Dekle, ki se je šolalo ali zaposlilo zunaj vasi, ni več videlo perspektive v vasi — v samotnem življenju na vasi, v skrbi za otroke in kmetijo v času, ko je mož na delu v mestu. Fantje pa so si ob službi pogosto prav tako zlahka ustvarili družino in novo življenje drugod. Opisani življenjski vzorec je pogojeval demografske značilnosti vasi, ki se kažejo v depopulaciji, staranju prebivalstva, zoževanju družine na osnovna dva člena oziroma v večanju nepopolnih družin, ki jih sestavljata bodisi samo ostarela zakonca, en zakonec z otroki ali celo en sam član; v neperspektivnosti družin, ki nimajo naslednikov v hiši; v večanju števila praznih hiš ter ob tem tudi v staranju in slabšanju stanja stavbnega fonda v celoti.

Navedene ugotovitve potrjujejo tudi statistični podatki:

Padanje števila prebivalstva: 410 (1961) 304 (1971) 298 (1975)

Staranje prebivalstva:	1961	1971
do 14 let	19%	17%
15 — 29 let	20%	12%
30 — 44 let	15%	17%
45 — 59 let	25%	18%
čez 60 let	21%	35%

Več kot tretjina prebivalcev je starejša od 60 let, kar pomeni intenzivno staranje in upadanje življenjske moči vasi.

Večanje nepopolnih družin oziroma zmanjševanje števila članov v posameznih družinah nam kaže primerjava števila družinskih članov:

Družinski člani:	1961	1971
1	19,8%	28 %
2	22,2%	31,1%
3	22,8%	19,2%
4	19,8%	13,5%
5	13,4%	8,1%

Zanimivi so podatki, zbrani v akciji Zavoda za spomeniško varstvo Gorica leta 1975.

Perspektivnost vasi in stanje stavbnega fonda:

Možnosti, da bodo nasledniki ostali v Breginju — da se ne nameravajo izseliti iz vasi ter da hiša ostane naseljena,	41%
Možnosti, da ostanejo v Breginju le če bi v kraju zgradili tovarno, tako da bi se vaščani lahko zaposlovali blizu doma,	43%
Nobene perspektive, da bi hiša ostala še naseljena, pa ni v šestini primerov	16%

Stanje hiš:

dobro ohranjene	26%
srednje	35%
slabo	39%
v kritičnem stanju (brez strehe)	18%

Opremljenost s sanitarijami:

primerna	14,9%
neprimerna	43,5%
brez sanitarij	41,6%

Poleg tega pa je bilo v akciji Zavoda za spomeniško varstvo ugotovljeno, da bi, v kolikor bi vsi objekti dobili sanitarne prostore, tedanji sistem kanalizacije odpovedal, obenem pa bi gradnja vsevprek povzročila neverjetno zmedo.

Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bil stari Breginj nujno potreben družbene pomoći, če naj bi se kvaliteta življenja v vasi ustrezno izboljšala. Leta 1975 se je torej začela akcija Zavoda za spomeniško varstvo Gorica, ki naj bi vodila v revitalizacijo vasi.

Iz podatka, da je dobro ohranjenih hiš (to je adaptiranih oziroma takih, pri katerih adaptacija ni nujna) le dobra četrtina ter da ustreza sodobnemu standardu glede sanitarnih pogojev le osmina stanovanj, pa lahko sklepamo tudi na prevladujočo dejavnost Breginjev (opazovanje življenja v vasi pa je ta sklep potrdilo): poleg vsakdanjega, lahko bi rekli »eksistenčnega« dela (služba, kmetija, gospodinjstvo) je bila izredno pomembna življenjska postavka v starem Breginju možnost izboljšanja stanovanjskega standarda — seveda v okviru finančnih in drugih možnosti (prisotnost oziroma odsotnost družinskih članov), ki jih je imela

posamezna družina. Opravljali pa so večinoma lažja adaptacijska dela, taka, ki so jih moški (večina jih je bilo zaposlenih — ali so bili upokojeni kot zidarji, zidarski pomočniki, delavci pri urejanju hudournikov) lahko sami opravili.

Seznam adaptacij do leta 1975 obsega:

- prekrivanje strehe,
- zamenjevanje lesensih gankov in stopnišč z betonskimi,
- urejevanje sanitarij,
- večanje okenskih in vratnih odprtin,
- zidanje prizidkov, bodisi za sanitarije ali dodatne prostore in
- ometavanje in barvanje fasad.

Kompleksnih adaptacij stanovanjskih hiš je bilo bistveno manj, tako zaradi stroškov kot zaradi drugih težav (idejni načrti in gradbeno-tehnične rešitve), ki se ob posodabljanju starih poslopij pojavljajo.

Stari Breginj je bil tako arhitektonsko kot življenjsko vas predindustrijske dobe. Povezava vaške skupnosti z naravo in okoljem je bila še vedno živa in je prihajala do izraza na primer v harmonični vključenosti vasi v okolico, v prilagoditvi arhitekture naravnemu okolju — tako pri lokaciji stare vasi, kjer se je spoštovalo in upoštevalo kultivacijo okolja (vas se na primer ni širila, ni posegala v obdelovalno zemljo), kot pri posamezni arhitekturi, ki je skoraj do podrobnosti izkorisčala konfiguracijo terena. V življenju vasi pa se je ta povezava še najbolj pokazala v povezavi ljudi in živine. Le-ta je imela prav tako svoj enakovreden prostor v urbanizaciji in življenju vasi — hlevi so bili poleg stanovanjskih hiš, ljudje so imeli neposreden dostop do živine ter so bili nanjo ne le eksistenčno, temveč tudi čustveno navezani. Ta element čustvene navezanosti je prišel do izraza ob in po potresu, ko so kmetije, ki so imeli živino, skoraj vsi po vrsti pokazali odklonilen odnos do skupnega hleva, zgrajenega z družbeno pomočjo.

Vas — stari Breginj — je sicer že stopila na pot tako imenovane industrijske dobe, kjer priteka osnovni denarni vir družine iz zaposlitve v sekundarnih gospodarskih dejavnostih (industrija in druge zaposlitve), vendar je s svojimi koreninami (ki jih v primeru Breginja lahko konkretiziramo s starejšimi upokojenci — kmeti — in s starejšimi ali mlajšimi materami — gospodinjami) še vedno močno vezana na primarne vire človeške eksistence — na poljedelstvo in živinorejo. To se je pokazalo tudi v reakciji prebivalstva na krizno situacijo v neposrednem potresnem obdobju ter v kasnejši različni prilagoditvi vaščanov popolnoma spremenjenemu življenjskemu okolju v obdobju skoraj desetih let po potresu.

Leto 1978

Dve leti prej sta Breginj prizadela dva katastrofalna potresa, ki sta stavbo dediščino tako poškodovala, da je prišlo do odločitve, naj se stara vas poruši in na novi lokaciji z vsestransko družbeno pomočjo zgradi novi Breginj, izdelan po urbanističnem projektu s popolnim infrastrukturnim sistemom (ceste, kanalizacija, šola, ambulanta, igrišče) in industrijskim objektom, ki naj bi ljudem novega Breginja dajal kruh. V montažnih hišicah pa bi ljudje bili deležni sodobne stanovanjske ravnin v svetlih in dovolj prostornih stanovanjih. Hišice z garažo pod stanovanjskim

prostorom bi bile tudi dovolj oddaljenč ena od druge, da sosed ne bi motil soseda. Za rejo živine pa je bil zgrajen skupen hlev zunaj vasi.

Zgrajeno je bilo torej moderno naselje po konceptu predmestnega delavskega naselja z zasebnimi hišicami, z ohišnicami in garažo za avtomobil, simbol industrijske dobe. Živina pa je bila v stilu industrijske obdelave potisnjena izven življenjskega okolja vasi, v skupno halo, kjer naj bi jo oskrboval en sam človek oziroma po navadi starih breginskih skupnostih (pri sirjenju in drugih delih) skupnost gospodarjev, ki naj bi se pri delu izmenjevali.

V dveh letih po katastrofi se je življenje v sedaj novem Breginju delno umirilo, procesi, ki so to umirjanje spremljali, pa so bili hudi.

Približno 20 starejših, onemoglih vaščanov, ki bi sami ne zmogli več primerno skrbeti zase in za hišo oziroma kmetijo, je šlo v domove starejših občanov. To je v zavesti vaščanov pomenilo tudi toliko družin manj.

Člani štirih družin, ki so hoteli obdržati svoje hiše in jih počasi adaptirati ali pa so si hoteli sami sezidati svojo hišo, so začasno še v skupnih objektih ter so zaposleni z gradnjo, medtem ko se drugi privajajo (ali ne privajajo) na življenje v montažni hišici.

Sl. 2. Breginj po potresu — naselje montažnih hiš
Fig. 2. Breginj after the earthquake — the settlement of prefabricated houses

Ruševine starega Breginja se še vedno niso zarasle, v okviru programa reševanja kulturne dediščine Zavoda za spomeniško varstvo Gorica pa popravljajo tudi edini ostanek stare stavbe dediščine — elipsasto združbo stanovanjskih in gospodarskih objektov, ki jih je Zavodu uspelo rešiti pred rušenjem.

Ljudje se na novo okolje in nove domove še niso privadili. Pri opazovanju življenja v novem Breginju ob zbiranju podatkov je bilo opaziti, da je tako huda sprememba okolja in hiše v Breginjih povzročila določeno brezvoljnost in pasivnost.

Sl. 3. Ohranjen in spomeniško-varstveno saniran sklop starih breginjskih domačij (detajl)
Fig. 3. Sanified complex of old houses in Breginj under care and preservation of monuments (detail)

V novih hišah se počutijo tujce in značilna je izjava:

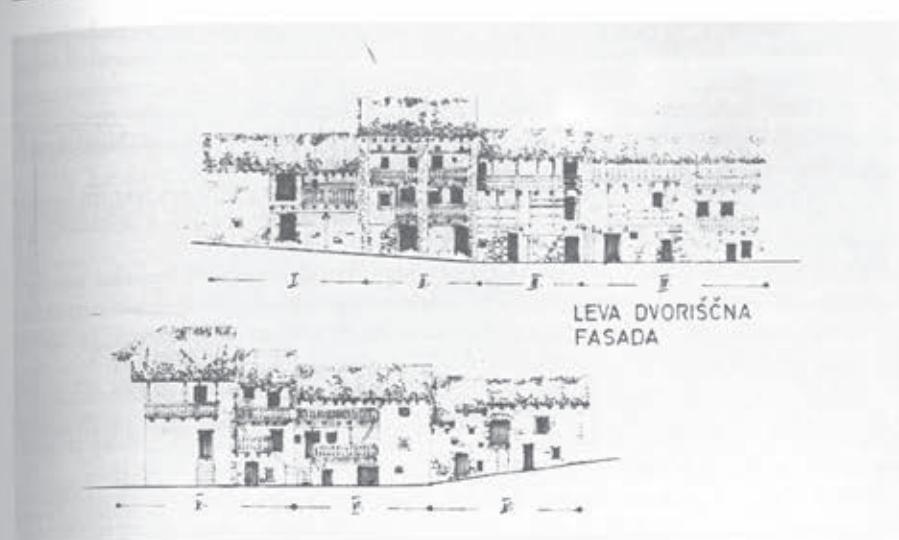
»Zdi se mi, da sem nekje na obisku in da se bomo vsak čas vrnili domov.«

Pri tem ne smemo pozabiti, da je Breginj tudi po potresu ostal stara vas po starostni strukturi prebivalstva.

Starost staršev pri devetinosemdesetih obravnavanih družinah je naslednja:

Starost hišnih gospodarjev 1978	V odstotkih
do 40 let	13,5%
od 40 — 50 let	15,7%
nad 50 let	70,8%

Pri večini družin starejših vaščanov so se otroci že poročili in odšli iz Breginja in prihajajo na obisk ob koncu tedna ter so razmeroma tesno vezani na domače okolje. Vendar to ne spremeni dejstva, da so te družine, sestavljene iz očeta in matere, se pravi ostarelih zakoncev, le prepucšene same sebi, tako glede vsakdanje oskrbe kot glede drugih komponent življenja — to je vsakdanje zaposlitve, občutka potrebnosti, občutka povezanosti v skupnost, občutka neodvisnosti in samostojnosti. Iz vzorca življenja v starem Breginju vidimo, da so bili starejši člani družine, tudi če so dosegli pokoj in ostali sami, še kako zaposleni s kmetijo, z obdelovanjem zemlje za vsakdanjo prehrano družine (pri tem je seveda nekaj pridelka ostalo tudi za otroke), s skrbjo za živino in s »skrbjo za soseda« — se pravi tesno povezani v medsebojno skupnost na vasi in z vsemi problemi, ki to skupnost zadevajo.

Sl. 4. Fasade nekdanjih breginjskih domačij (sanirani sklop)
Fig. 4. The façade of former homes in Breginj

Izkazalo se je, da je bil za Breginj izredno pomemben neopredeljivi občutek neposredne osebne povezanosti z živino, zemljo in vaško skupnostjo, povezanost, ki izhaja iz tradicije kmečkega življenja vasi predindustrijskega obdobja.

Vendar pa moramo omeniti, da marsikatera gornja ugotovitev velja le za starejše Breginjce, ki so sicer v večini. Mlade družine, ki pa že prej niso bile toliko navezane na zemljo in živino, so se neprimerno hitreje in laže prilagodile novemu naselju in življenju v njem.

Nekaj najpogostejših ugovorov Breginjcev iz tega časa ob primerjanju življenja pred in po potresu:

»Prej smo imeli živino, kokoši, zajce, koze. Za naju dva, ki sva stara, sva imela zadost mleka in sira, zdaj živine nimamo več, saj tudi nimamo več prostora zanjo.

Prej smo poznali sosede na vasi, vsaj po imenu smo poznali vso vas. Zdaj sploh ne poznamo več ljudi, ki so na drugem koncu naselja.

V vasi ni gostilne, starejši moški pa smo se dobivali v gostilni; tam si vedno koga dobil.

Prej smo bili na ravnini, zdaj pa so nas postavili v breg, pa še daleč od trgovine; starji ljudje ne moremo toliko nositi.

Znotraj je hiša lepa, še preveč za nas, vendar nismo navajeni na takó. . .

Povezovalna funkcija starega Breginja, ki je sicer izhajala iz tradicije, pa tudi iz fizične prisotnosti, pogojene z urbanističnim konceptom stare vasi, se je po prehodu v novo naselje pokazala tudi pri pogovoru z otroki in mladinci, ki so izjavljali, »da si prej šel po vasi, pa si že koga srečal, zdaj pa ni nikjer nobenega, pa tudi po domovih se ne obiskujemo.«

V novem Breginju se bo moral šele oblikovati prostor, ki bo tako učinkovito povezel prebivalce, kot jih je nekoč stari »plac« ali gostilna pri mostu.

Navezanost na domači kraj, ki se tudi z odhodom iz vasi ne izgubi, pa se je že v starem Breginju kazala v velikem žtevilu vaščanov, ki so si popravljali hiše za kasnejšo vrnitev domov — ponavadi po upokojitvi — in življenje v Breginju.

»Že leta 1973 sva začela popravljati hišo v Breginju, da se bova po upokojitvi preselila v Breginj. Žena je namreč rojena v Breginju in se je hotela vrniti. Nameravali smo gojiti tudi živino, bolj iz veselja.

Imamo premajhno hišo (montažno v novem Breginju), ker pridejo ob koncu tedna otroci domov (živijo drugod, prihajajo »domov« — v Breginj z družino), pa nimamo kje spati.«

Kot smo že prej ugotovili, je bil nekdanji Breginj v osnovi kmečko naselje. Kmetov »delovni prostor« pa ni bil ločen od njegovega osebnega življenja in prostora. V starem naselju je stal hlev poleg hiše, sicer so iz higieničkih razlogov že začeli odmikati gnojišča in hleve od stanovanjskih prostorov, vendar je bila živina še vedno prisotna v neposrednem življenjskem okolju vaščanov. Tudi čustvena navezanost na kmetijo, zemljo in živino se je po prehodu v novo naselje pokazala predvsem v odklanjanju skupnega hleva. Star vaščan je to zelo preprosto razložil:

»Kmet mora biti stalno blizu živine, da ve, kaj se z njo dogaja.«

Predsednica hlevske skupnosti pa je o odnosu Breginjev do skupnega hleva povedala:

»Breginj ima večinoma starejše ljudi, kmete-upokojence, ki redijo živino ne toliko zaradi dobička, pač pa bolj zato, da bi bili zaposleni, poleg tega pa pomeni živinoreja važno postavko v prehranjevanju prebivalstva. Vsi so bili le navadni delavci. Večinoma imajo okoli 2.000.— dinarjev mesečno dohodka. Reja živine jim daje mleko, ki je pomembno tudi zaradi sira in skute — tradicionalnih jedi Breginjev. Poleg tega je živina izredno važna zaradi gnoja. Ljudje so bili navajeni vso hrano pridelati doma. Zdaj ob hišah ni prostora za živino, saj ne moremo rediti nitki kokoši in zajcev. Predvideno je bilo, da bomo mleko oddajali, vendar smo se raje odločili za skupno sirjenje, ker smo bili tako navajeni od prej in se to bolj izplača. Zdaj je v skupnem hlevu le 33 krav, prej jih je bilo v vasi okrog 100.«

Odstotek vaščanov, ki so se po preselitvi v montažne hiše odločili, da ne bodo obdržali živine, je zelo visok, poleg tega pa so tudi tisti, ki so živino obdržali, redili pred potresom vsaj po eno glavo več. V skupnem hlevu pa ima živino le tretjina teh, ki se po potresu in preselitvi še ukvarjajo z živinorejo. Veliko primerov je, ko so si kmetje raje zgradili hleve — barake — na polju, v gozdu, na svoji parceli pa tudi poleg montažne hiše. Zanimivo je, da je v miselnosti Breginjev ostal za tak zasilen objekt na polju izraz 'baraka', ne 'hlev'; hlev jim pomeni zidano, torej kolikor toliko ustrezno poslopje za živino.

Sprememba številčnega stanja živine pred potresom in po njem:

Pred potresom:	Po potresu:	
redi živino	48,2%	od tega po potresu v skupnem hlevu:
70,8%		15,7%
		lastnem hlevu 22,5%
brez živine	61,7%	od tega je pred potresom imelo živino 32,5%
29,2%		

Še enkrat velja poudariti, da je pozornost v dosedanjem pričujočem prikazu problematike prilaganja novemu življenjskemu okolju v obdobju neposredno po potresu posvečena prevladujoči populaciji Breginja v tem času, se pravi starejšemu sloju prebivalstva, ki prevladuje ne samo po številu, pač pa po duhu, po tonu, ki ga je ta del vaške skupnosti dajal vasi oziroma novemu naselju.

Le šest let po obravnavanem obdobju, torej leta 1978, je ob ponovnem obisku vas kazala popolnoma drugačno podobo.

Leto 1984

Novi Breginj, ki se širi na ravnini in pobočjih pod Stolom, ne daje več vtisa na hitro skupaj spravljenega in nedokončanega naselja, pač pa vtis vasi, ki se je že izoblikovala in se usidrala v okolico. Vas je začela celo ponovno dobivati svoj značaj klub temu, da je take montažne hišice videti vsepovod na Tolminskem.

Življenje Breginjev se je umirilo in na katastrofo pred osmimi leti ne spominja več dosti. Industrijski obrat je dejansko zadržal mlade družine v vasi in njih število se počasi, a vztrajno množi — nekaj se jih je celo priselilo v Breginj. Vasi ne daje več tona starejši sloj prebivalstva, pač pa mlajši. Tega pa sestavljajo tako tisti, ki živijo v Breginju, kot tisti, ki vsak teden prihajajo na pomoč ostrelim staršem.

V vasi se veliko gradi. Graditeljska žilica Breginjev in težnja, da si bivališče preoblikujejo po svojih potrebah, je v novih okoliščinah privedla do tega, da ima skoraj vsaka montažna hišica zraven še prizidek, nekatere kar cele novogradnje. Ena od posledic sprememba bivališča, je, da mlade družine težijo k samostojnemu življenju, tako da si tudi v isti hiši ponavadi uredijo dve stanovanji; navadno spodaj za starše in zgoraj za mlado družino. Včasih je novemu stanovanju namenjen prizidek, v nekaj primerih pa so zgradili (ali gradijo) novo hišo na mestu starega naselja. Stanovanja ne urejajo samo družine, ki živijo v Breginju, pač pa tudi otroci z družinami, ki prihajajo k staršem v Breginj. Značilno je, da so se sorodstvene vezi — v glavnem gre za otroke, ki so se zaposlili in si družino ustvarili zunaj Breginja — po potresu še okreple, tako da skoraj ni nobenega ostarelega, ki bi bil ostal brez skrbnika. Seveda pa je treba upoštevati, da je ta pomoč omejena na obiske ob koncu tedna in ob večjih kmečkih delih (košnja in spravilo sena) ali na »poletne počitnice pri stari mami na vasi«.

V Breginju po starosti še vedno prevladuje stará populacija. Po podatkih krajevnega urada leta 1984 je v vasi 275 prebivalcev, katerih starostna struktura je naslednja:

Starost	Odstotki
do 15 let	13%
15—30 let	22%
30—45 let	15%
45—60 let	18%
nad 60 let	32%

Pri osemnajsemdesetih obravnavanih gospodinjstvih pa je starostna struktura hišnih gospodarjev oziroma gospodinj naslednja:

Starost	Odstotki
do 40 let	20,5%
od 40—50 let	13,5%
nad 50 let	66 %

Ob primerjavi s starostno strukturo iz leta 1978 vidimo, da se je močno povečal odstotek mladih do 30. leta ter mlađih družin do 40. leta. Izseljevanja iz Breginja praktično ni več. Družin, ki imajo enega ali dva člana zaposlena v tovarni, je 25. Skupaj dela v tovarni 35 Breginjev in Breginjk, torej skoraj vse mlade družine. Tovarna je postala ekomska baza vasi, ki je tudi zadržala izseljevanje ter omogočila razvoj vasi.

Vzorec življenja v novem Breginju se praktično ni spremenil: za kmetijo, to je obdelovanje zemlje in reja živine, še vedno skrbijo ostareli: upokojenci in gospodinje, medtem ko mlajši, ki so zaposleni, pri kmetiji le pomagajo. Vsak pa pomalem obdeluje tudi vrt, kjer pridela v glavnem vso zelenjavno. Vsaka družina ima kurnik s kokošmi in zajci, udomaćila se je reja puranov, nekateri pa redijo tudi telička, ki ga zakoljejo in shranijo v zamrzovalno skrinjo. Omeniti moramo, da ima na primer skoraj vsaka družina, poleg drugih gospodarskih strojev, ki so jih imeli že prej, tudi zamrzovalno skrinjo. Osnovna eksistenza je s skoraj popolnoma avtonomnim pridelovanjem hrane zagotovljena, kot je bila v nekdanjem Breginju. Vas je torej še vedno povezana z zemljo in kmetijstvom. Pomanjkanje večjih kmetijskih strojev v vasi kaže, da je kmetijstvo v stilu ohišnic ostalo v rokah starejših in ne prehaja v roke mlajše generacije. Le-ta se bo verjetno — tako kot je v Breginju tradicija — oprijela kmetijstva šele, ko bo v pokolu, bolj »iz veselja« in da bi koristno uporabila čas.

Klub pomembnosti, lahko bi rekli, »kmečke komponente vasi«, je ta, prav zaradi specifičnosti urbanizacije naselja, grajenega po konceptu delavskega naselja in prilagojenega potrebam delavcev, močno prikrita. Živine v vasi sploh ne opazimo. Celo nove, zidane hiše nimajo več ob sebi ne hleva, ne gnojišča, kar je oboje ostalo le še pri starih, adaptiranih hišah. Spremenila se je torej tudi miselnost prebivalcev in prevladalo prepričanje, da hlevi in gnojišča ne spadajo v preveliko bližino stanovanjske hiše. Kurniki in vrtovi so lepo urejeni, vas ni zanemarjena. V središču vasi je šola, vrtec, pošta, trgovina, avtobusno postajališče in nogometno igrišče, kjer se popoldne in ob koncu tedna zbira mladina. V vasi imajo kar uspešen nogometni klub. Mladi so torej s kmečkimi deli zaposleni precej manj, kot so bili nekoč, in jim ostaja dovolj prostega časa za druge dejavnosti. Spremembe pa so posledica spremenjenega okolja, načina življenja kot tudi splošnega napredka in razvoja družbe.

Mlad Breginjec je te spremembe strnil takole:

»Prej je bilo tu bolj kmečko okolje, otroci pa smo bili bolj prepričeni sami sebi. Obvladali smo vse senike, se lovili Nemce in partizane. Zdaj ne več; otroci

so v vrtcu, šoli, popoldne pa pridejo na igrišče. Zdaj ni več toliko kmečkega dela; prej je bila vsa družina na polju. Ko je bila košnja, je šel oče kosit ob treh zjutraj, ob osmih mu je nesel sin ali hči zajtrk, mati je prinesla kosilo ob enajstih, zvečer pa smo se vsi skupaj vračali domov. Zdaj je moč pokositi travnik s kosilico v eni uri, ne pa porabititi za to ves dan.«

Kosilnice, traktorji in drugi pripomočki kmečko delo bistveno olajšajo in skrajšajo, tako da tudi tisti, ki se aktivno ukvarjajo z živinorejo in z njim povezanim kmetijstvom (42 gospodinjstev — to je 47,7%), opravijo večja dela hitreje, vsakdanja skrb za živino (hranjenje, molža, sitjenje) pa je tako prepričena starejšim kmetom in gospodinjam.

V popotresnem Breginju so se tako razvile dejavnosti, ki so pravzaprav značilne za delavska naselja: nogomet, lov, ribolov, hoja v naravo, delovanje v gasilskem društvu.

Kulturna dejavnost v vasi ni razvita. Tudi tovarna ne prispeva k razvijanju kulturnega življenja na vasi, ki doživi le nekaj veselic letno, te pa priredijo bodisi gasilsko društvo, mladinci ali lovci, ter proslav, ki jih priredijo otroci v šoli za večje državne praznike.

»Ljudje niso zainteresirani za kulturne prireditve.«

V primerjavi stanja v sedanjem in nekdanjem Breginju pa se izjave informatorjev skladajo: sodsko življenje, medsebojna povezanost je bila pristnješa v starem Breginju, čeprav je že tudi v novem naselju čutiti vaško skupnost, ko gre za skupne interese. Tako so na primer skupaj uredili pokopališče, s prispevki in lastnim delom.

»Po potresu se čuti razbitost, nepripadnost vasi. Za občni zbor krajevne skupnosti je na primer pred potresom vladalo veliko zanimanje, tudi za analizo finančnih sredstev. Zdaj po potresu ni več takega zanimanja.

Ljudje so bolj egoistični, sami zase, ni več sodsko pomoči. Vsi so zaposleni, držijo se doma.

Precej ljudi je osamljenih, posebno starejših. Prej smo bili sodje pred hišo, vsak je prinesel svojo stolico. Zdaj se dobivamo največ v trgovini. Stara vez ob kavi pa še vedno drži.«

Sodski odnos, kakršnega so bili vajeni v stari vasi, v novem okolju, posebno pri starejših, še ni ustvarjen. Odprtost okolja in medsebojna oddaljenost bivališč otežuje aktivni stik s sodji. Še vedno se opazujejo. Pač pa se še držijo sodski odnosi in prijateljstva iz stare vasi. Nekdanji sodje se obiskujejo, ohranljajo povezano in zanimivo je, da pravi sodja iz starega Breginja: »Danes še nisem šla Naca pogledat«, čeprav živita zdaj precej dlje in nista več sodja. Skrb za bivšega sodja je tako prisotna tudi v sedanjem okolju, čeprav izpolnjevanje te »sodskih dolžnosti« zahteva več napora. Domača imena so se obdržala tudi v novem okolju, vendar jih dosledno uporabljajo le starejši, medtem ko mlajši ne več v tolikšni meri. Čutiti je, da mlajše družine ne pogrešajo tako močno kot starejši, oziroma sploh ne pogrešajo močnejših in bolj povezovalnih sodskih odnosov, pač pa si

iščejo prijateljstva in skupne vezi v okviru sorodstvenih ali interesnih povezav ne glede na bivalno okolje.

Novi način življenja, pogojen s spremenjenim okoljem, ki so ga mlajši tako hitro sprejeli ter ga sedaj tudi ustvarjajo, pa počasi sprejemajo tudi starejši:

»Nekaj časa nam je bilo težko, potem pa smo se navadili.

Stiska je bila tudi »gor doma« (= v predpotresnem Breginju), sedaj pa smo si lahko sezidali hlev.«

Starejšim Breginjcem je še hudo po nekdanjem Breginju, vendar hvalijo tudi življenje v novem okolju. Starejši vaščan pove, da v stari hiši ne bi imel tako umirjenega življenja, kot ga ima sedaj.

Slišati pa je še vedno tudi kritiko:

»Težko nam je, ko je zima, slaba pot, tema, vsak svojo kravo futramo.

Prej smo bili 'bolj na kupu', bolj domači smo si bili, zdaj ne gremo eden k drugemu, če ni vzroka. Smo bolj zaprti.

Najbolj nas je prizadelo, da niso sezidali novih hiš na mestu starega Breginja. Vsaj tri četrtine hiš bi lahko bilo tam.«

Dvojni odnos do starega naselja in življenja v njem, ki ga označuje prilaganje in sprejemanje novega naselja ter obžalovanje starega, se kaže na primer v naslednjih izjavah:

— o polemikah okrog Breginja

»Naj pustijo pri miru tisto, kar je bilo.«

— o elipsi stavb nekdanjega Breginja, ki so bile po potresu ohranjene in spomeniško-varstveno sanirane

»Škoda, da ni obljudeno, da propada, v obnovo je bilo vloženo precej sredstev.

»Ne verjamem, da bi bil kdo pripravljen stanovati v starih hišah, vsi že imajo stanovanja.«

Nihče o starem Breginju ne govori, nihče ne pogreša starega.«

Preteklost je torej več ali manj že mimo, nekdanji predpotresni Breginj pa je samo še spomin.

Ob analizi načina življenja v povezavi z življenjskim okoljem — pri tem gre predvsem za bivalno okolje — kot se je kazalo v starem in novem Breginju, vidimo da je medsebojna odvisnost zelo pomembna ter da ne gre le za enosmerne vplive, pač pa za obojestransko delovanje. Stari predpotresni Breginj je bil tako imenovan »kmčka vas« ne samo zaradi načina življenja prebivalcev, pač pa tudi zaradi videza vasi, ki ga je pogojeval razvoj in tradicija vasi skozi stoletja. Prav tako tudi novi Breginj ni čisto delavsko naselje, čeprav je po videzu tako — zaradi načina življenja večine prebivalcev se tudi naselje montažnih hišic približuje »kmčki vasi«. Je pa ta komponenta življenja vasi precej bolj prikrita, kot je bila prej. Okolje vpliva na ljudi, ti pa so sposobni bivalno okolje, ne glede na njegov prvotni namen in zasnov, prilagoditi svojim potrebam. To se je na primeru Breginja zelo dobro pokazalo.

Uporabljeni viri in literatura:

Majda Bregant, Predstavitev Breginja in program za revitalizacijo vasi, Ljubljana 1975, diplomska naloga na FAGG (tipkopis v arhivu Zavoda za spomeniško varstvo Gorica)

Breginj, Izdal Zavod za spomeniško varstvo Gorica, Nova Gorica 1975.

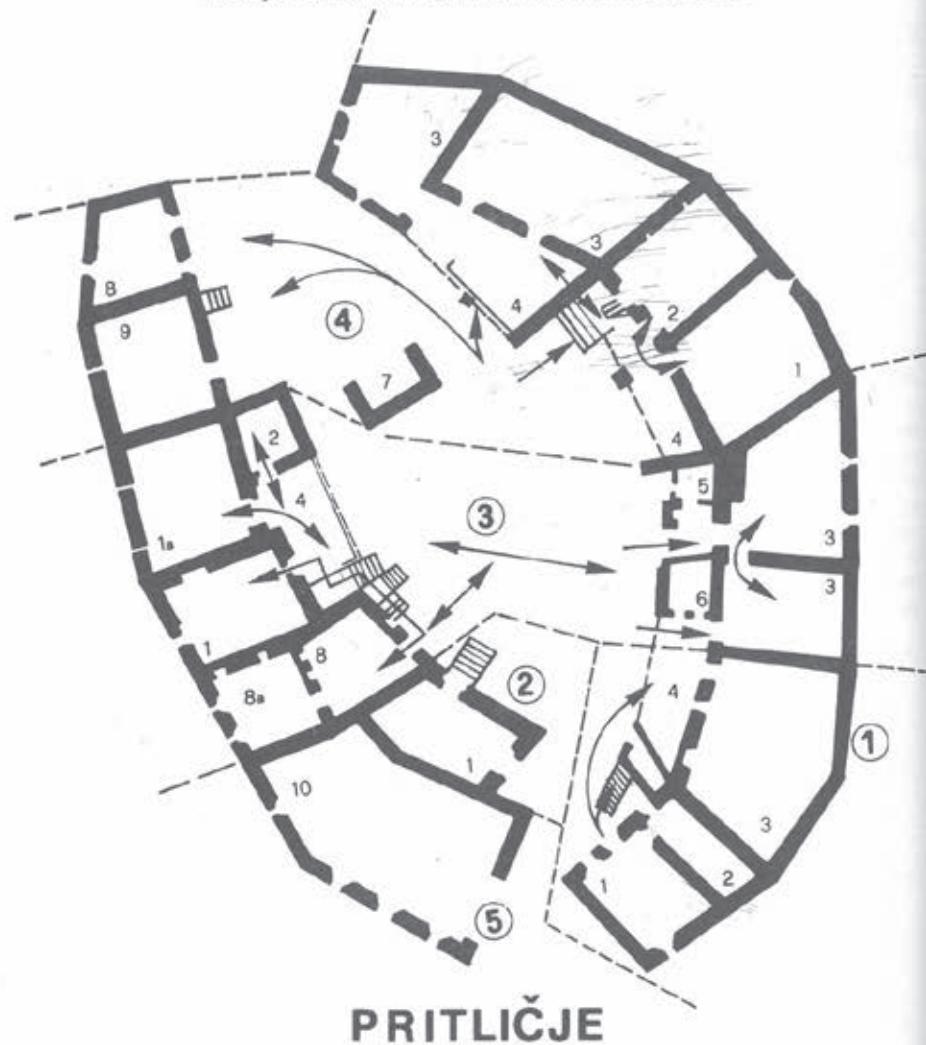
Dokumentacija o Breginju iz akcije Zavoda za spomeniško varstvo Gorica leta 1975 in 1976. Hrani arhiv Zavoda za spomeniško varstvo Gorica v Novi Gorici.

Inga Miklavčič, Arhitektura Breginja, Ljubljana 1978, diplomska naloga na FF, PZE za etnologijo (tipkopis). Potresni zbornik, Tolmin 1980.

LA VITA A BREGINJ PRIMA E DOPO IL TERREMOTO DEL 1976 (Sommario)

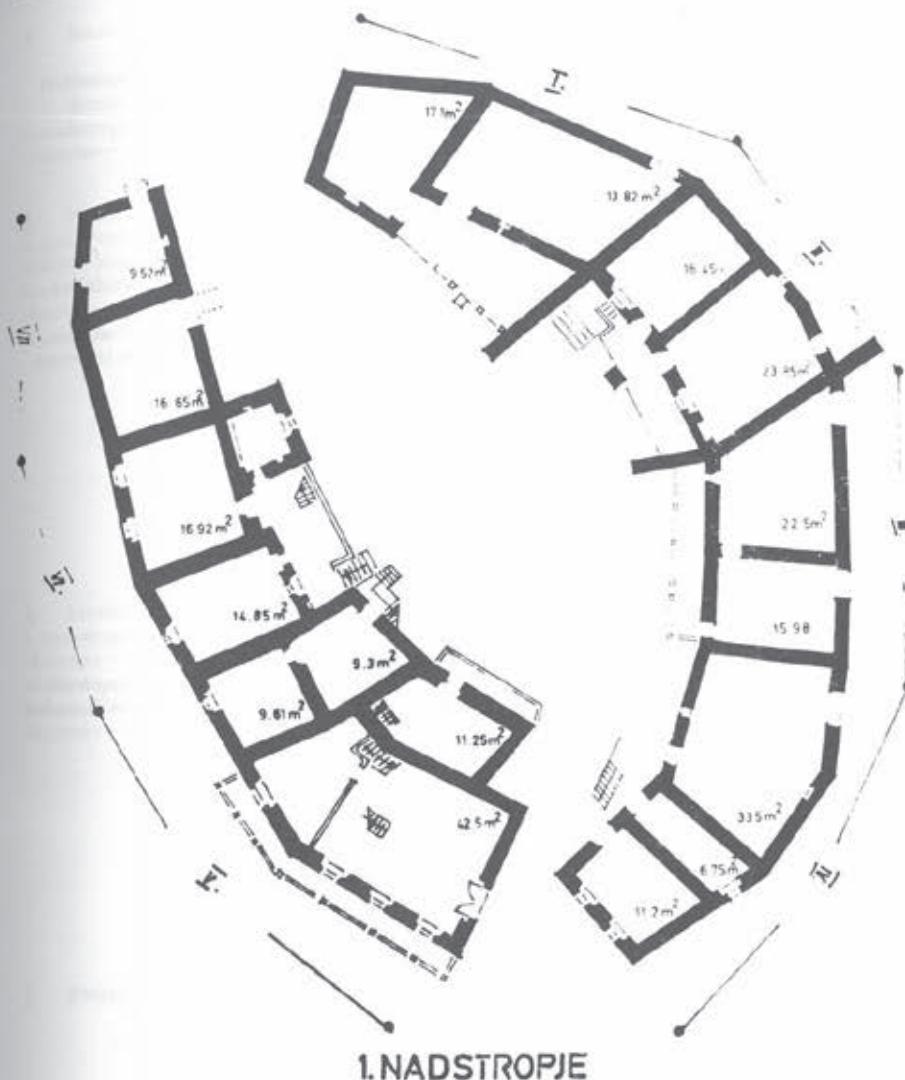
Prendendo le mosse dal caso di Breginj, un paese del territorio di Kobardin colpito nel 1976 da due catastrofici terremoti, questo scritto tenta di mostrare fino a che punto le condizioni ambientali possano influire sul modo di vivere. Il vecchio centro era stato infatti distrutto dal terremoto e al suo posto era sorto un abitato di case prefabbricate, in cui si trasferì quasi tutta la popolazione. Lo scritto presenta il paese in tre momenti differenti: prima del terremoto, subito dopo il terremoto e a otto anni di distanza da esso. Il graduale cambiamento dell'ambiente, dopo che da un centro fondamentalmente agricolo la popolazione si era dovuta trasferire nelle nuove case progettate secondo le esigenze di un abitato operaio, finì per influire fortemente sugli abitanti. Ma dopo il periodo di crisi che seguì immediatamente il terremoto, costoro cominciarono a poco a poco ad adattarsi al nuovo ambiente e ad adeguare questo ai propri bisogni.

Tloris pritličja starih breginjskih hiš, saniranih po potresu

Sl. 5. Tloris pritličja nekdanjih breginjskih domačij (danes ohranjeni del naselja)
Fig. 5. The ground-plan of the former homes in Breginj (preserved part of the settlement)

- I bivalna enota: (lastnik in uporabnik pred potresom Jožef Školč)
 pritličje
 1. kuhinja
 2. »špajza« – shramba za živila
 3. štala – hlev za govejo živino
 4. »linda« – pokrit prostor pod gankom
1. nadstropje
 »kamra« – spalnica
 »kamra« – spalnica
 »toblat« – senik
 gank

Sl. 6. Tloris nadstropja nekdanjih breginjskih domačij (danes ohranjeni del naselja)
Fig. 6. The ground-plan of the floor of former homes in Breginj

- I bivalna enota: lastnik in uporabnik pred potresom: Jožef Školč
 1. nadstropje
 »čašč – prostor za ličkanje in shranjevanje
 koruze, fižola, suhega sadja
 »čašč – podstrešje
 nizek prostor, v uporabi le za odlaganje šare

- 2 bivalna enota:** lastnik pred potresom: Jožef Školč
uporabnica pred potresom: Marija Školč (sorodnica lastnika)
poslopje so prvotno uporabljali kot pomožne stanovanjske prostore za neporočene člane družine bivalne enote 1
pritliče 1. nadstropje
1. klet kuhinja

- 3 bivalna enota:** lastnik in uporabnik pred potresom Alojz Češornja
pritliče 1. nadstropje
1. klet in kokošnjak kuhinja
1a. klet izba – v uporabi kot spalnica po odstranitvi
črne kuhinje shramba za živila – poimenovana »butigca«,
ker so v prostoru nekoč imeli manjšo trgovino
»toblat« – senik
2. klet gank
3. štala – hlev, predeljen na oddelek za govejo živino in drobnico
4. »linda« – pokrit prostor pod gankom
5. drvarnica
6. pomožni gospodarski prostor
pomožni stanovanjski prostori za neporočene člane družine:
8. kuhinja »kamra« – spalnica
8a. izba »kamra« – spalnica

- 4 bivalna enota:** lastnik in uporabnik pred potresom Pavla Tonkli
pritliče 1. nadstropje
1. klet za krompir kuhinja
2. klet – prostor za gospodarsko orodje izba – po odstranitvi črne kuhinje v uporabi
kot spalnica in kasnejše kot »špajza« – shramba
za živila
»toblat« – senik
3. štala – hlev za govejo živino in drobnico ter
kasnejše dograjen »kulat« – prašičji hlev in
kokošnjak
4. »linda« – pokrit prostor pod gankom gank
7. »gnojak« – gnojišče
- pomožni stanovanjski in gospodarski prostori za neporočene člane družine:
8. kuhinja »kamra« – spalnica
9. pomožna štala za govejo živino »toblat« – senik

- 5 gospodarsko poslopje – »linda«:** lastnik in uporabnik pred potresom: Franc Lazar
pritliče 1. nadstropje
10. prostor za vozove, kasnejše tudi traktor, prostor za ličkanje in shranjevanje ter
gospodarske stroje in razno sušenje koruze
gospodarsko orodje

Ground-plan of the old houses in Breginj, sanified after the earthquake.
Legend:

- I Dwelling place:** Jožef Školč, the owner and dweller before the earthquake
Ground-floor 1st floor
1. kitchen »kamra« – bed-room
2. »špajza« – pantry »kamra« – bed-room
3. »štala« – cow-shed »toblat« – hay barn
4. »linda« – covered place under the aisle »gank« – aisle

- 2 bivalna enota:** lastnik pred potresom: Jožef Školč
uporabnica pred potresom: Marija Školč (sorodnica lastnika)
poslopje so prvotno uporabljali kot pomožne stanovanjske prostore za neporočene člane družine bivalne enote 1
2. nadstropje podstrešje
»kamra« – spalnica nizek prostor, »čaščic«

- 3 bivalna enota:** lastnik in uporabnik pred potresom Alojz Češornja
2. nadstropje podstrešje
»čašč« – skedenj za ličkanje in shranjevanje nizek prostor, v uporabi za odlaganje šare
koruze, fižola, suhega sadja, tudi volne
»kamra« – spalnica očeta in matere
»kamrica« – otroška spalnica

podstrešje
nizek prostor, brez posebne namembnosti

- 4 bivalna enota:** lastnik in uporabnik pred potresom: Pavla Tonkli
2. nadstropje podstrešje
»kamra« – spalnica otrok, stare matere in nizek prostor, brez posebne namembnosti
»čašč« – prostor za ličkanje in shranjevanje
koruze, fižola, suhega sadja
»kamra« – spalnica staršev

»čašč« – podstrešni prostor brez posebne namembnosti

- 5 gospodarsko poslopje – »linda«:** lastnik in uporabnik pred potresom: Franc Lazar

Legend:

- I Dwelling place:** Jožef Školč, the owner and dweller before the earthquake
2nd floor attics
»čašč« place for unhusking and storage of low room used as lumber deposit
corn, beans and dried fruit
»čašč«

- 2 Dwelling-place: Jožef Školč, the owner before the earthquake the dweller before the earthquake Marija Školč, owner's relative
The building was used primarily as additional dwelling-place and was used by unmarried members of the family, dwelling in the dwelling-place No. 1.

3	Dwelling-place: Alojz Česornja, the owner and dweller before the earthquake
	Ground-floor
1.	cellar and hen-house
1a.	cellar
	chamber — used as a bed-room after the removal of black kitchen
2.	cellar
3.	»stala« — stable, separated to cow-shed and sheep-pen
4.	»linda« — covered place under the aisle
5.	woodhouse
6.	additional storage place
	Additional dwelling-place for unmarried members of the family
8.	kitchen
8a.	chamber
	»kamra« — bed-room
	»kamra« — bed-room

4. Dwelling-place, Pavla Tonkli, the owner and dweller before the earthquake	
Ground-floor	1st floor
1. potatoe cellar	kitchen
2. cellar: place for agricultural implements	chamber — after the removal of black kitchen used as a bed-room and later as »spajza« pantry
3. »šala« — cow-shed and sheep-pen where later »kulat« a pigsty and a hen-house were added	»toblat« — hay-barn
4. »linda« — covered place under the aisle	»gank« — aisle
5. »gnojak«: dung-hole	
	Additional dwelling and storage place for unmarried members of the family
8. kitchen	»kamra« — bed-room
9. additional cow-shed	»toblat« — hay-barn

§ Farm-house - «linda», Franc Lazar the owner and user before the earthquake	
Ground-floor	1st floor
10. place for rack-waggons later also for tractors, agricultural implements and machine-tools	place for unhusking, storage and drying of corn

- 2 Dwelling-place: Jožef Školč, the owner before the earthquake the dweller before the earthquake Marija Školč, owner's relative
The building was used primarily as additional dwelling-place and was used by unmarried members of the family, dwelling in the dwelling-place No. 1.
2nd floor attics
-kamra, bed-room low place »čaščic«

3	Dwelling-place: Alojz Češornja, the owner and dweller before the earthquake
2nd floor	attics
»čast« — barn for unhusking and storage of corn, dried fruit and even wool	low place used as lumber deposit
»kamra« — parents' bed-room	
»kamrica« — children's bed-room	

Additional dwelling-place for unmarried members of the family

attics
place without any special purpose of using

- 4 Dwelling-place, Pavla Tonkli, the owner and dweller before the earthquake
 2nd floor attics
 »kamra« – children's and grand mother's a low place without any special purpose
 bed-room and »čašť« place for unhusking of using
 and storage of corn beans and dried fruit
 »kamra« – parents' bed-room
 Additional dwelling and storage place for unmarried members of the family
 attics
 »čašť« – without any special purpose of u

- § Farm-house – »linda«, Franc Lazar the owner and user before the earthquake
attics
»east« – without any special purpose of using

Ob nastajanju pričujočega članka smo zaprosili team projektantov novega Breginja za strokovno mnenje. Prejeli smo naslednji odgovor:

Nekaj misli načrtovalcev ob nastajanju nove zazidave Breginja

V izjemnih okoliščinah, ko je bila prebivalcem Breginja potrebna takojšnja družbena pomoč in intervencija za obnovitev kraja, ki ga je potres dvakrat tako prizadel, da ni bila možna sanacija obstoječih ruševin, smo kot projektanti urbanistične dokumentacije dobili nalogu, da (na terenu) v najkrajšem času izdelamo zasnovno novo Breginja s sledečimi izhodišči, ki so bila za projektanta obvezna:

- Ker ni možno začeti z gradnjo na porušenem starem delu Breginja (kar bi sicer bilo najboljše), je zasnovati novo zazidavo 60-80 montažnih intervencijskih hiš na novi lokaciji, s parcelami 400-500 m².

— Za živino zgraditi nov skupni hlev.

— Upoštevati kasnejo obnovo in zazidavo na porušenem delu starega Breginja.

Izhodišča načrtovalca so bila:

- »Intervencijska« gradnja montažnih hiš — določena sta bila dva tipa Jelovica 8 x 8 in 8 x 12 m — naj se locira tako, da bo v II. fazi izgradnje in sanacije na delu porušenega Breginja oblikovana celota kraja.
- Določene so bile parcele cca 450 m². Stremeti je za zagotovljivo gradnje, s tem da prebivalci nočejo vrstnih hiš (predmestne zasnove), ker ni mogoča kasneja rast oziroma dozidava spremljajočih življenjsko potrebnih objektov hiši.
- Lokacija novega centra vasi, ki naj združuje osnovno preskrbo, pošto, šolo, VVZ, zdravstveno postajo, bencinsko črpalko naj bo v sredi med novim in starim delom naselja.
- Lokacijo novega skupnega hleva določiti tako, da bo oddaljenost od hiš približno enaka, ter predvideti tako lokacijo, kjer je možna postavitev gnojšča itd.
- Lokacija nove tovarne z možnostjo razširitve je določena na skrajnem vzhodnem robu naselja.
- Stremeti za čim boljše vključevanje montažnih hiš — z zidanimi kletmi v terasasto se dvigajoče pobočje ter ohranitev obdelovalnih površin v največji možni meri.

Za zazidavo na porušenem delu Breginja je bil kasneje izdelan zazidalni načrt v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo Gorica v Novi Gorici, ki poleg sanacije centralne »podkve« skuša obdržati vse stare komunikacije, ter ob njih v podobnem konceptu niza nove objekte.

Kasneje je bil izdelan predlog zazidave prizidkov k montažnim hišam, kar je življenjska nujna prebivalcem ruralno delavske vasi, kar je Breginj postal — v montažni hiši, ki je v elementarni nesreči edino lahko dovolj hitro reševala nastalo situacijo — manjkajo vsi tisti prostori — drvarnica, kokošnjak, delavnica, gospodarski del — ki so življenjsko potrebeni krajanom.

Klub nespornim velikim spomeniško kulturnim vrednotam starega — žal porušenega — Breginja, kjer se stavbno tkivo prepleta z ganki, stopnišči, hlevi v vezano zazidavo, ki jo vsi radi občudujemo, pa se rado vsem »strokovnjakom in občudovalcem« — če bi bili postavljeni pred dejstvo živeti in delati in tej naselitvi z neustreznimi sanitarnimi pogoji (hlevi ob kuhinji itd.) — pojavi mislenost in želja po svoji parceli, garaži, komunalni opremljenosti ipd., kar je bilo v novem naselju prebivalcem dano.

Kot ugotavlja naš prispevek, se je v Breginju »vzorec življenja« spremenil, kraj dobiva počasi — kar je razumljivo — svojo identiteto, ni več naselje ostarelih ljudi, tudi mislenost krajanov — kar je posledica splošnega napredka in razvoja družbe — se je spremenila in, kar je najvažnejše — čutiti je pripadnost krajanov novemu Breginju.

Z nekaj mislimi oziroma dejstvi smo želeli dopolniti vaš sestavek o Breginju pred in po potresu, ter osvetlitvi okoliščine, v katerih smo načrtovalci po svojih močeh skušali v dani situaciji prispevati k obnovitvi in novem življenju Breginja.

Za team projektantov Investbiro Koper — P.E. Ljubljana
Tepina-Šenk
Marko Šenk, d.i.a.
Ljubljana, oktobra 1984

SLOVENSKA NARODNA IN POLITIČNA ZAVEST NA PRIMORSKEM PRED LETOM 1848

Branko Marušič

Za primorske Slovence je mogoče zapisati podobno, kar ugotavlja Janko Pleterski za koroške, da je »narodna prebuja v prvi polovici 19. stoletja po svojih oblikah kulturnega značaja«, da dobi šele v letu 1848 »jasno političen značaj in ga poslej ne izgubi več in da se primorski Slovenci po tej »značilnosti svoje zgodovine ne razlikujejo bistveno od Slovencev v drugih deželah, doživljali so le posebno trde oblike nasprotnih prizadevanja«.¹ V pojasnilo in dopolnilo navedenih ugotovitev je potrebno še zapisati, da tudi na Primorskem poteka narodna prebuja v okvirih in s cilji, ki označujejo razmere na celotnem s Slovenci naseljenem prostoru, ker je politično gibanje primorskih Slovencev, seveda od leta 1848 dalje »sestavni del političnega razvoja slovenskega naroda.«² To jasno in nedvoumno trditev je vredno poudariti zaradi teženj italijanskega, predvsem nacionalističnega zgodovinopisja, ki je zlasti v dobi razcveta italijanskega nacionalizma prikazovalo izbruh slovenskega narodnega preričanja na Primorskem (pa tudi v slovenski in hravski Istri) kot posledico naporov avstrijske oblasti, da z aktivnim podpiranjem primorskih Slovanov rešuje svojo zagato v neposrednem soočanju z dejanji italijanskega političnega gibanja v Avstrijskem Primorju. Antologija takih interpretacij bi bila obširna; zato naj kot tipičnega predstavnika omenimo Attilia Tamara, ki je v svoji zgodovini Trsta iz leta 1924 pisal tudi o »norih imperialističnih stremljenjih«, ki so se pojavila na Kranjskem in ki so vključevala v obseg bodoče slovanske kraljevine tudi ozemlje ob Jadranu. Vlada naj bi ta stremljenja podredila svojim političnim ciljem, zato je nahujskala »proti mestu Slovence iz okolice (Trsta namreč; op. BM), na podoben način, kot je potem (po letu 1868; op. BM) nahujskala vse Slovane Julisce krajine.«³ Podobno je zapisal istrski zgodovinar Bernardo Benussi, da je slovansko politično gibanje v Istri spočela vlada tudi zato, da bi škodila gibanju istrskih Italijanov.⁴ Toda že celo desetletje pred takimi in podobnimi tuditvami se je prav pri Italijanh pojavila povsem nova interpretacija pogledov na medsebojno sožitje Italijanov in Slovanov v Avstrijskem Primorju. Njen avtor je bil socialist Angelo Vivante, ki je o italijanskem nacionalističnem pogledu na slovanski preporod ob severovzhodnih obalah Jadrana menil, da je jezljiv in enostranski: »italijanski nacionalisti pripisujejo prerod Slovanov v Julisce krajini v glavnem prizadevanju teh in onih ljudi, umetnemu poseganju avstrijske vlade, propagandi raznih meštarjev itd., pri čemer zakrivajo in

¹ Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965, 9.

² Slovensko Primorje in Istra. Beograd 1953, 100.

³ Storia di Trieste. Trieste 1976, II, 375.

⁴ L'Istria nei suoi millenni di storia. Trieste 1924, 520.

podcenjujejo njegove glavne in stvarne vzroke (. . .) Tudi tisti, ki ne polaga prevelike važnosti na gospodarski faktor, mislim, da ne bo mogel zanikati, da je pojav slovanskih prerodov v svojem osnovnem ustroju rezultat kapitalističnega razvoja gospodarstva (. . .) Pravim 'prerodov', kajti slovanskih prerodov je več in so različni po času, okolju in zgodovinskem ozadju. Najvažnejši pa je glede na vpliv, ki ga je imel v Trstu, slovenski prerod.⁵ In dalje razvija Vivante svojo razlagu, »da je prvočni in poglavitni vzrok tako imenovane slovanske poplave postopna družbena preobrazba Slovanov Julijске krajine in bližnjih predelov iz agrarnega v agrarno industrijsko prebivalstvo.«⁶ Prebujanje istrskih Slovanov pa je posledica krize malega kmečkega gospodarstva. V kriznih razmerah je kmetov upnik gospod italijanskega rodu, prav isti, ki je nosilec politične oblasti oziroma vodi italijansko politično gibajoč v Istri.⁷ O Vivantejevi »skici« je sodil Fran Zwitter (1962), da še ni našla naslednika.⁸

Kljub Vivantejevemu poskusu, ki je obračunaval z dotedaj (1912) objavljenimi pogledi (bolj kot zgodovinopisna je bila propagandistična literatura), je pretežni del zgodovinopisa, kot smo lahko spoznali le na primeru Tamara in Benussija, vztrajal na podedovanih razlagah. Šele čas po drugi svetovni vojni je menjal stereotipnost pogledov. Tako sodi Carlo Schiffner, da slovenski narodni preporod in njegov pričetek v evropskem prostoru nista nek osamljen pojav; vzroke za njegov nastanek isče v gospodarskih spremembah družbe v duhu kapitalističnega družbenega sistema.⁹ Tako spremenjeni pogledi na pričetke narodnega prebujanja primorskih Slovanov morejo z družbenoekonomsko analizo spodbijati različna stališča tudi o nosilcih tega prebujanja. V zgodovinopisu beremo o konservativnih pobudnikih, predvsem duhovnikih, ki so bili vdani podporniki avstrijske vladne politike. Tudi ta teza izvira iz druge polovice 19. stoletja, predvsem iz propagandno publicistične literaturne, a še leta 1965 ugotavlja Ernesto Sestan, da je bil v Julijski krajini (ta oznaka nima v času, ki ga obravnavamo, opravičila v upravnih mejah, zato jo moremo enačiti z imenom Avstrijsko Primorje) slovenski »risorgimento politico« predvsem delo klera.¹⁰ V Istri so bili njegovi prvi nosilci duhovníci, vendar ne domaćini, pač pa »Cranzi«,¹¹ to je duhovníci, ki so prihajali v Istro zaradi pomanjkanja domaćih duhovníka, iz ljubljanske škofije.

Teh nekaj pravkar navedenih stališč o vzrokih za nastanek narodnega prebujanja primorskih Slovencev ponazarja kompleksnost problematike, ki ji na tem mestu želimo slediti od prvih zametkov dalje vse do revolucionarnega leta 1848, ki naj bi bilo mejnik oziroma začetnik novega, kvalitetnejšega nastopanja. Prebuja dobi tedaj politično ozadje, ko se njena izključna kulturna plat prelije v politično

gibanje in borbo, česarovo niso povsem istovetna mnenja, če je leto 1848 resnično tisti odločilni mejnik.¹²

Tudi na Primorskem sega trajnejše in dovolj močno obujanje slovenske narodne zavesti v predmarčno obdobje. Prebujanje je mnogokrat bolj slučajno kot pa posledica nekake načrtovane akcije. Doba prosvetlenjstva, ki je na Kranjskem rodila bogate sadove, je Primorsko skoraj obšla. In prav s pojavom takih skromnih zametkov pričenja ta poskus oznake predmarčnega obdobja na Primorskem v luči slovenskega narodnega prebujanja. Razprava se omejuje predvsem na dve primorski deželi: Goriško in Trst (z okolico).

V drugi polovici 18. stoletja je dežela ob Soči z združitvijo Goriške in Gradiščanske dobila zopet svojo prvočno podobo, ki jo je seveda z določenimi spremembami ohranila vse do razpada Avstro-Ogrske. Posebnost dežel je tudi njena obmejna lega ter raznorodnost njenega prebivalstva, med katerimi po narodnosti opredelitvi odločno prevladujejo Slovenci. Številčna prevlada pa se nikakor ne kaže v družbenem položaju, saj imajo v deželi prednost Italijani in mnogo manj številni Nemci. Vendar v deželi do nekih opredeljevanj na narodnostni podlagi ne prihaja, obe narodnosti živita v deželi ločeno. V Gorici, glavnem mestu dežele, pa prevlade nekak deželní kozmopolitizem. Občutek takega kozmopolitizma je tudi pri Slovencu dr. Antonu Muzniku (1726-1803), ki deluje na Goriškem kot deželni protomedikus in leta 1781 izda v latinščini napisano knjigo »Clima Goritiense«, nekak zbornik o prirodnih razmerah Goriške s posebnim ozirom na njih vpliv na zdravje in bolezni tamkajšnjega prebivalstva (hipokratizem). Muznik sponzra v besedi Gorica njen slovenski izvor, vendar govore prebivalci dežele tri jezike. Dalje sporoča Muznik v omenjenem delu, da uče po goriških šolah nemški jezik, da opravlja bogoslužje v treh jezikih (nemščini, slovenščini, furlanščini) in da je uradni jezik na sodiščih italijanščina. Furlanščino govore v gradiščanski grofiji, slovenščino pa v severovzhodnem in južnem predelu dežele. Muznik se izrecno ne priznava za Slovenca, temveč le posredno, ko omenja, da je rojen v tolminskem gospodstvu, kjer uporablajo razen Rutarjev, ki govore spakedrano nemščino, vsi ostali prebivalci samo slovenski jezik. Muzniku se zdi vredno poudariti, da v Gorici že otroci govore tri jezike: furlansko, slovensko in nemško.¹³ Sam seveda tudi razlikuje med jezikom, ki ga govoriti del deželnega prebivalstva (furlanščina), in jezikom, ki ga rabijo nekateri uradi (italijanščina). To razlikovanje je pravzaprav med pogovornim jezikom in knjižno italijanščino; romansko prebivalstvo dežele se imenuje tudi »Friulano-austriaci« ali samo »Furlani«.

Vecje vzgibe neke narodne zavednosti, kot jo je pokazal Muznik, je malo pred izidom »Clima Goritiense« izpovedal goriški duhovnik Andrej Lavrin (1743-1808), ki je v almanahu poeziji »Raccolta di compositioni e di poesie italiane, latine, francesi, friulane, tedesche, carnioline, inglesi, greche ed ebraiche . . .« objavil tudi dve pesmi v slovenščini, obe posvečeni Ivanu Filipu Kobenclju (1741-1810), goriškemu rojaku in avstrijskemu diplomatu. Lavrin v prvi pesmi opeva slavljenca

⁵ Irredentismo adriatico. 1945, 147.

⁶ Prav tam, 151-152.

⁷ Prav tam, 165-167. M. Rojnič, Nacionalno pitanje u Istri 1848-1849. Historijski zbornik 2/1949, 81-82.

⁸ Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana 1962, 83.

⁹ La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento. Udine 1965, 75.

¹⁰ La Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale. Bari 1965, 90.

¹¹ G. Quarantotto, Le origini storiche della lotta nazionale a Trieste e nell'Istria. Archivio Veneto, s. 5. 86/1956, vol. 58-59, 180.

¹² G. Negrelli, Italiano-slovenski odnosi na razpotju: Trst, 13. julija 1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 21/1981, 89-99; Isti, I rapporti tra Italiani e Sloveni ad una svolta: Trieste, 13 luglio 1920. Quaderni (Rovinj), 6/1981-2, 311-323.

¹³ Clima Goritiense, Goritiæ 1781, 1, 4, 36.

kot »Slavo Kranjske semle«, v drugi ga pa kar naravnost razglaša za Slovence (»My se le zhasty vesslm viisoke Nash'ga Slavenza«), ki ne sme kljub svojemu visokemu položaju nikdar pozabiti »Tvojih Slavenzou«.¹⁴

V kmečkem goriškem okolišu odigravajo pri uveljavljanju slovenskega jezika predvsem v cerkvenem življenju posebno vlogo duhovniki. V zapuščini prvega goriškega nadškofa grofa Attemsa (1711-1774) so ohranjeni tudi osnutki njegovih slovenskih pridig. Tudi njegov naslednik Rudolf Edling (1723-1803) je ob vizitacijah vzpodbujal duhovnike, naj uče vernike v slovenskem jeziku.¹⁵ Na položaj slovenščine v cerkvi se seveda odločilno veže njeno mesto v šolskem sistemu, zlasti od reforme leta 1774 dalje. Reforma se je le polagoma uveljavljala in zlasti na podeželju so imeli pobudov rokah duhovniki, ki so skušali mladini nuditi nekaj temeljnih šolskih veščin. Če je bil na Gradiščanskem pouk v italijanščini, ker je bil pogovorni jezik prebivalstva furlanščina,¹⁶ pa je bilo na slovenskem podeželju drugače. Vzemimo le primer gospodstva Sv. Križ na Vipavskem, ki je avgusta 1775 na anketo deželne komisije za normalne šole odgovarjalo, da mestece Sv. Križ nima materialnih pogojev za ustanovitev kakršnekoli šole, »niti latinske, niti italijanske in še toliko manj nemške.«¹⁷ Izključen je bil torej v danem primeru slovenski jezik, dasiravno ga reforma ni odpravila iz učnega procesa, vselej pa kot nekako pomagalo, zlasti pri učenju nemščine. Vendar je bilo pri vsem tem veliko nedorečenosti in nejasnih stališč. Ko je goriška šolska komisija zavrnila nekaj učiteljskih kandidatov, ker niso poznali nemščine, so člani nižjeavstrijske šolske komisije 9. aprila 1777 izjavili načelno, naj goriška komisija ne čaka na učitelje, ki znajo nemško, pač pa naj poskrbi, da bodo učitelji »usposobljeni za poučevanje mladine v materinščini v duhu izboljšane učne metode«; na Goriškem je treba tudi za trivialke poskrbeti, da se šolski učbeniki prevedejo v oba jezika¹⁸ (slovenskega in italijanskega; op. BM). Taki pogledi so seveda omogočali slovenščini, da se uveljavlja kot učni jezik v najnižjih oblikah šol in tako je bilo trideset let za tem (1807) na Goriškem izmed 12 osnovnih šol v devetih — izvzete so goriške mestne šole, dekliška, deška in židovska — tudi »kranjščina« učni jezik.¹⁹ Tudi v osnovno šolstvo na Tržaškem si je tedaj slovenščina utirala pot. Tržaška komisija za normalne šole je 1. januarja 1776 sklenila zaprositi cesarja, da imenuje za tržaško normalko kateheta, katerega bistvena lastnost naj bi bila, da temeljito obvlada italijanščino in nemščino in, če mogoče, tudi kranjščino. Toda pot slovenščine v tržaško šolstvo je bila težja kot na Goriškem. Leta 1794 so se za katinarsko in škedenjsko šolo celo krajevni predstavniki (učitelj, kaplan, vaški starešina) odločili, da poleg nemščine (kot učnega jezika) uvedejo v šolo tudi pouk

¹⁴ S. Rutar, Dve stari slovenski pesmi. Ljubljanski zvon 1894, 62-64; Isti, Andrej Jožef Lavrin, prav tam, 127; M. Jevnikar, Primorski slovenski biografski leksikon (odslej PSBL), snopč 9, 260.

¹⁵ PSBL, snopč 1, 22-24; snopč 4, 327-329.

¹⁶ M. Brancati, L'organizzazione scolastica nella contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1874, Udine 1978, 61.

¹⁷ Prav tam, 62.

¹⁸ V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I, Ljubljana 1963, 233; D. Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969. Ljubljana 1970, 241.

¹⁹ V. Schmidt, n. d., II 32.

italijanščine.²⁰ Vendar je tudi na Tržaškem očitna značilnost tistega časa, da se čedalje bolj širi raba nemščine kot uradnega jezika.

Nekaj utrinkov narodnega prebujanja pa je čutiti tudi v Trstu. Prvi vidnejši so šele iz Napolonovega časa, ko je leta 1811 tržaški plemenitinik in odvetnik Vincenzo Franul de Weissenthurn (1771-1817) izdal učbenik slovenskega jezika pod naslovom »Saggio grammaticale italiano-cragnolino«, ki poleg Vodnikovega posvetila v slovenščini prinaša celotno Linhartovo komedijo »Matiček se ženi«.²¹ V uvodnem delu svojega priročnika je Franul zapisal, da je zbral »ude jezika, ki je bil rojen med našimi gorami« in dalje: »Mi, ki pripadamo slovanskiemu rodu, ki smo del preprostega ilirskega naroda, ki živimo v mestu, po katerega okolici se govoriti kranjski jezik (lingua cragnalina); mi, ki smo v stalnih stilih s slovenskim ljudstvom (popolo cragnolino) in ki smo zaradi nepoznavanja tega jezika v stiski celo pri domačih opravilih, ali nas ne more vzbudit volja, ali nam ne bi koristilo učenje jezika, katerega poznovanje ni samo koristno, marveč tudi potrebno? Narodni duh (spirto nazionale), prirojeno nagnjenje za domači govorici, naše lastne koristi nas nedvoumno postavlajo pred to dolžnost in nas vsak dan vzpodbjajo k temu, da se ji privajamo.« Franul je bil predstavnik tiste skupine Tržačanov, ki je kasneje z revijo »La Favilla« globoko poseglal v tržaško javno življenje pred letom 1848 in še več, načrtovala je široko in komplizirano problematiko sožitja med romanskim in slovanškim prebivalstvom ob severnem Jadranu. Franulove misli v predgovoru slovnici nedvomno sodijo v skupino pogledov o slovansko-romanskem sožitju v predmarčni dobi. Knjiga, ki je bila smotrno zasnovana, je pokazala bolj na avtorjevo osebno prizadevnost (o sebi pravi »noi italiani«), kot pa na nekakašen krog, ki naj bi mu pripadal. Zato lahko spodimo, da je bil pri svojih poskusih osamljen. Toda Franul je bil prvi Tržačan, »čigar miselnost je imela tudi rahle črte posameznih slovensko-preporoditeljskih gesel«,²² za to priča tudi njegovo sodelovanje z Valentinom Vodnikom (napis na Franulovi slovnici je Vodnikov: Zbudi se kranjska modrica /zadosti si spala do zdej!/ Al ni očitna pravica / da obudena boš zanaprej?) zlasti pri pisanku slovnice. Vendar s slovnico ni dosegel velikega uspeha (Kopitar, čigar slovnica mu je služila za podlago, je bil užaljen, ker ga ni posebej omenjal, in je Franulovo delo grajal), zato se je ta od »slavistike« odvrnil, vendar je 1. 1815 postal nadzornik »srbsko-ilirske« šole v Trstu. Vredno je še omeniti, da je bil Franul član tržaškega Gabinetto di Minerva (ustanovljen 1. januarja 1810), ki mu je načeloval Domenico de Rossetti, in po zapisu nemškega publicista J. Kollmanna v članku za revijo »Der Aufmerksam« (1816) naj bi Franulovo slovnico izdal Minervin krožek.²³ Prav ta tržaški krožek, ki je bil dete romantičnih dni, v katerih je nastajal in živel, je od časa do časa pomislil na slovensko prebivalstvo tržaške okolice in Rossetti naj bi bil prvi Tržačan, ki je spoznal vrednost sožitja večnarodne skupnosti.²⁴ Toda ko je

²⁰ D. Pahor, prav tam, 241-242.

²¹ Novice, 14, 9. 1859, str. 37; G. Jereb, Dr. Vincencij Franul de Weissenthurn, slovenski pisatelj. Ljubljanski zvon 1892, 34-7, 237-243; J. Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem sprašovanju. Maribor 1981, 181.

²² Slovenski biografski leksikon (poslek SBL) I, 188.

²³ Trieste ed è suoi dintorni nel 1807. Trieste 1978, 107-130.

²⁴ E. Apih, Breve storia di Trieste. La Bora 3/1979, št. 2, 27-8.

poudarjal izključno italijanski značaj Trsta, je v polemiki z nemškim potopiscem Kreilom branil slovenske Kraševce, češ, da njihov jezik ni barbarski, pač pa le za tistega, ki tako zgrešeno in na splošno imenuje vse slovanske govore.²⁵

V času izida Franulove slovnice pa se na Goriškem pojavlja prvi, nov rod slovenskih preporoditeljev. Prvi in najpomembnejši njegov predstavnik je duhovnik Valentin Stanič (1774–1847) in njegovo javno delovanje traja preko štirideset let. Ivan Prijatelj ga primerja s Korošcem Urbanom Jarnikom.²⁶ Stanič je najprej kaplanoval na Banjšicah (1802–1809), nato v Ročinju (1809–1819), ko ga je goriški nadškof Walland poklical v Gorico, kjer je postal kanonik in višji šolski nadzornik. Deloval je prosvetiteljsko in skušal je moralno, kulturno in gospodarsko dvigniti slovenskega kmeta na Goriškem. Zlasti odmevno je bilo njegovo literarno snovanje; pisal je izvirne pesmi, pripovedi in prevode, predvsem iz nemščine. Nekaj svojih del je sprva objavil v lastni tiskarni (1807. leta je na Banjšicah natisnil »*Pesm per predomislovanju Jezusoviga terpljenja*« na 35 straneh, tri samostojne tiske je objavil v Ročinju med leti 1813 in 1816) ter v samozaložbi pri drugih tiskarjih. Poleg širjenja lastnih pesniških poskusov pa je Stanič skrbel za distribucijo ostalih slovenskih knjig po Goriškem, predvsem za šolske potrebe, pa tudi za osveščanje starejših bralcev. Očitno mu je slovenski jezik zrasel toliko v zavest, da je leta 1811 za župnijski izpit napisal pridigo v slovenskem jeziku.²⁷ Staničeva prizadevanja za obujanje slovenske jezikovne zavesti so odmevala tedaj tudi v ostalih slovenskih deželah. Povezal se je z nekaterimi tedanjimi uglednimi Slovenci. Tako je imel stike z jezikoslovcem Metelkom.²⁸ Vendar mu črke njegove abecede niso ugajale, a je vseeno v tej pisavi pripravil črkovnico in jo izdal ob pomoči nadškofa Wallanda (začetek I. 1827); nadškof je menil, da pisava ustreza »splošni občutni potrebi«²⁹ in je imela zaradi dovoljenja dvorne komisije (z 22. marca 1828) uradno rabo. V neosveščenem okolju je Stanič naletel na mnoge ovire. O tem je poročal v pismu Matiji Čopu 29. marca 1831, da tiskanje pesmi nima nobenih uspehov in ga tudi ne bo imelo (»Aber alles dieses führt wenig zum Zwecke«).³⁰ Podobno malodusje je izpovedal še deset let kasneje v odgovor na Slomškovo pismo, s katerim ga je štajerski buditelj prosil, da bi mu po Goriškem pomagal razpečevati knjigo »Blashe ino Neshiza«. Stanič je odgovoril 24. marca 1842; obljubil je pomoč, saj da opravlja knjigotrško dejavnost na Goriškem že od leta 1840 dalje, dejavnosti pa se je lotil zato, ker ni bilo na Goriškem drugega, ki bi kaj takega lahko delal: »Z vso skrbnostjo izgubljam svoj čas pri šolstvu, toda po večini brez uspeha, ker pri nas ni mogoče izvajati predpisov politične šolske ustave«.³¹ Kmalu zatem se je Stanič pri pisanku oprijel gajice, kot izvemo iz pisma, ki ga je Bleiweis

²⁵ Alle mnemosine del Sig. Giuseppe Kreil. Trieste 1818, 13.

²⁶ I. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev. V. Izbrani eseji in razprave I, Ljubljana, 1952, 202. ²⁷ Valentin Stanič (1774–1847). Gorica 1973, 171–5.

²⁸ Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, rokopisni oddelek (poslej NUK) Ms. 572, I/183–4; Valentin Stanič, 183–4.

²⁹ V. Schmidt, n. d., II, 226–7.

³⁰ Valentin Stanič . . . 185–5.

³¹ J. Richter, Distribucija Slomškove knjige Blashe ino Neshiza: Časopis za zgodovino in narodopisje (poslej ČZN) 46/1975, 2 287–288.

pisal Koseskemu 13. junija 1845 (v pismu, ki ga je prestregla policija), vendar je bil policijskim krogom Stanič »v vsakem oziru spoštovanja vreden mož«.³²

Prizadevanja posameznikov so tedaj doprinašala k prebujanju narodne zavesti na Primorsku. Takih preporoditeljev je več na Goriškem, kjer poleg že omenjenega Staniča imenujmo še Matevža Hladnika (1806–1865),³³ duhovnika in šolnika v Gorici, mlajšega Štefana Kociančiča (1818–1883),³⁴ ki je še pred letom 1848 postal profesor v goriškem bogoslovju. V Trstu takih izrazitih buditeljev ne poznamo, še manj pa v tistih predelih Istre, kjer so živeli Slovenci. Z akcijo posameznikov pa je najtesneje povezano delovanje šole, na katero učinkovitost je gotovo vplivala šolska zakonodaja (1805), ki je s popravki veljala do 1869, vmes je bila sicer doba Ilirskega provinc, a vendar označuje začetek predmarčnega šolstva prav reforma iz leta 1805. Za čas po Napoleonu pa je bila šola oplemenitena z Marmontovim ukazom, ki je slovenščino uzakonil kot učni jezik. Tako navaja poročilo o stanju šol v tržaški okolici iz leta 1815 obstoj italijansko-krajskih šol, v Dolini pa nemško-krajske šole. V tržaški okolici so učitelji dajali prednost materinščini pred nemščino, vendar je 5. januarja 1838 okrajni šolski nadzornik opozarjal, da nekateri učitelji iz okolice odpravljajo pouk materinščine, kar je seveda proti veljavnim predpisom. Dne 12. junija 1846 je izdal tržaški gubernij odlok, da je v osnovnih šolah učni jezik materinščina, nemščina pa se poučuje kot neobvezen predmet.³⁵

Uveljavljanju slovenščine pripomorejo na svoj način tudi akcije goriškega nadškofa Wallanda, ki je bil v Gorici od 1819, pred tem pa na Kranjskem škofijski šolski nadzornik in pri tem marsikaj dosegel za uveljavljanje slovenskega jezika v osnovnem šolstvu.³⁶ Prav za njegovega škofovovanja v Gorici je mesto postalo sedež nadškofije (1831), sedež je Gorica izgubila leta 1788, ko je bil nadškofijski sedež prestavljen v Ljubljano. V Trstu deluje od 1832. dalje kot škof Matevž Ravnikar (1776–1845), ki je bil pred nastopom v tržaško-koprski škofiji med leti 1827–1830 svetnik pri tržaškem guberniju. Ravnikarjeva prizadevanja za uveljavitev slovenskega jezika, zlasti v cerkvenem bogoslužju, so znana; sicer pa je Ravnikar bolj poznan v slovenski literarni zgodovini kot reformator slovenske proze. V italijanski historiografiji³⁷ pa velja za najbolj zaslужnega začetnika slovenskega narodnega gibanja v Trstu, saj je v cerkveno živiljenje uvajal slovensko bogoslužje tudi tam, kjer je bila predpisana latinščina in tako naj bi Ravnikarjevo intuitalijanstvo prešlo meje cerkvenega področja.³⁸ V Trstu pa so tako kot Ravnikar prihajali netilci narodne prebude iz drugih slovenskih dešel, zlasti močno je take vzgibe čutiti od štiridesetih let dalje.

Že od leta 1826 dalje, s krajskim presledkom (Tolmin, Gorica), živi v Trstu slovenski pesnik Jovan Vesel-Koseski, vendar o kakem njegovem morebitnem nastopanju v korist prebude tamkajšnjih Slovencev ni podatkov; kasneje pride, kot bomo še spoznali, v nesoglasje z ilirskim gibanjem, ki ima tudi v Trstu svoje

³² I. Prijatelj, Bleiweis in drugi — pred policijo. Zbornik Slovenske Matice 11/1909, 247, 257.

³³ Š. Kociančič, Matevž Hladnik (življepisne črtice). Glas 1875, št. 46–47, 49–53.

³⁴ Stefano Kociančič (1818–1883) un ecclesiastico al servizio della cultura fra Sloveni e Friulani. Gorizia 1984.

³⁵ D. Pahor, prav tam, 243.

³⁶ V. Schmidt, n. d., II, 154, 200–201; E. Devetak, La formazione della coscienza nazionale slovena nel Goriziano (tipkopis), doktorska disertacija na univerzi v Trstu, šol. leto 1967/68, 40–42.

³⁷ C. Schiffner, Le origini dell'irredentismo triestino (1813–1860), Udine 1937, 48.

³⁸ G. Quarantotto, prav tam, 190.

zastopnike. Njihov glavni predstavnik je nedvomno Ivan Macun, štajerski Slovenec, ki je živel v Trstu od leta 1846 dalje in ki je že ob svojem obisku v Trstu leta 1844 Stanku Vrazu sporočal (25. novembra), da je v tržaških kavarneh videl slovenske »Novice« in hrvatsko »Danico ilirsko«.³⁹ Vendar se ilirsko gibanje pojavlja tudi pri drugih tržaških Slovanih. Tako je neki Mirko Jerko ponujal konec leta 1838 Ljudevitu Gaju ob naročanju na »Ilirske narodne novine« »svoje usluge za narodnu stvar«.⁴⁰ Gajevih korespondentov v Trstu je bilo še nekaj. Dmitrije Vladislavljević je poslal marca 1838 Gaju pismo s prilogo-pismom mladih vukovarskih Srbov, ki so se tržaškim Srbom zahvalili za poslani portret Vuka S. Karadžića.⁴¹ Ilija Rukavina-Liebstadtski (Ljubački) je ponujal Gaju v objavo prevoda nemškega priročnika za praktično življenje,⁴² isto leto (1841) je Ferdinand Šporer iz Trsta predlagal Gaju, naj bi objavil v svojem listu nekatere članke iz nemških listov o pomorski trgovini Trsta in njegovem zaledju.⁴³ Poslovodja Gajeve tiskarne v Zagrebu, ki je kasneje živel v Trstu, je Gaju leta 1845 iz Trsta sporočil, da se bodo po odloku guvernerja grofa Staciona šolske knjige tiskale v gajici.⁴⁴ Stike z Gajem je imel že omenjeni Macun, ki je v Trstu deloval kot srednješolski učitelj. Na tako vzdušje predmarčnega Trsta je nedvomno vplivala kolonija Srbov, predvsem trgovcev, ki so kot skupnost delovali uradno od 1756. leta, najprej skupaj z Grki, nato pa sta se obe skupnosti 1782 ločili in je srbska leta 1830 štela 62 družin z 272 člani (leta 1978 je bilo 83 družin s 330 člani).⁴⁵

Toda močnejše kot v Trstu se vsaj spočetka kaže ilirizem v Gorici. Njegovo najmočnejše jedro so sestavljeni bogoslovci. Krajevne pobude so tesno povezane z obiskom predstavnikov ilirskega gibanja na Goriškem. Tako je Stanko Vraz nameraval leta 1841 ali 1842 potovati s Koroško v Gorico,⁴⁶ nato pa se je na njegov nasvet med beneške in goriške Slovence podal leta 1842 Matija Majar-Ziljski.⁴⁷ Majarjevo potovanje lahko označimo kot nekakšno sondiranje razmer v slovenskih obrobnih pokrajnah. Vtise o potovanju je Majar objavil v zagrebškem »Kolu«.⁴⁸ Svoje ugotovitve o etnični enotnosti slovenskih dežel je sporočil v pismu Stanku Vrazu 14. oktobra 1845, ko je govoril o potrebi slovenskega šolstva, ker je to želja »vsih domorodčih na Štajerskim, Kranjskim in Goriškim; vsi su jedne želje«.⁴⁹ Majar je vneto spremjal prizadevanja za ustanovitev stolice za slovenski jezik na semenišču v Gorici. Zdelo se mu je potrebno sporočiti Vrazu (14. oktober 1845), da so goriški bogoslovci naročili 45 izvodov Javornikovega »Razlaganja sv. pisma«,⁵⁰ a mnogo pomembnejšo vest je Vrazu sporočil 20. januarja 1848, da je z ustanovitvijo stolice za slovenski jezik v Gorici nad slovensko-ilirskim Primorjem »svetla zora

³⁹ NUK, Ms 1008 (Prijateljevi izpisi iz St. Vrazove zapuščine); K. Glaser, Ivan Macun. Njegovo življenje in delovanje. Dom in svet 14/1901, 647.

⁴⁰ J. Horvat-J. Ravlič, Pisma Ljudevitu Gaju. Gradja za povijest književnosti Hrvatske 26/1956, 225.

⁴¹ Prav tam, 353-4.

⁴² Prav tam, 415-416.

⁴³ Prav tam, 457.

⁴⁴ Prav tam, 289.

⁴⁵ G. Milossevich — M. Bianco Fiorin, I Serbi a Trieste, Udine 1978, 38.

⁴⁶ I. Prijatelji, Vrazova potovanja po Slovenskem. ČZN 7/1910, 188.

⁴⁷ I. V. Čurkina, Matija Majar — Ziljski. Ljubljana 1978, 9.

⁴⁸ Putovanje po Goričkom, Mletačkem i Tarščanskem. Kolo 6/1847, 20-37.

⁴⁹ I. V. Čurkina, n. d., 12.

⁵⁰ NUK, Ms 1008.

zabelila« in da ima za ustanovitev stolice zasluge duhovnik Codelli.⁵¹ Tedaj je v pismu Vrazu sporočil še nekaj buditeljskih dogodkov s Primorske. Za Trst omenja ustanovitev kmetijske slovenske šole, dalje da se na območju tržaškega gubernija v šolah uporablajo šolski učbeniki v slovenskem in »ilirskem« jeziku, da je uradni »Osservatore Triestino« objavil oglas tudi v slovenskem jeziku in končno, da se pripravlja — po Majaru najvažnejša vest — reorganizacija občin (Gemeide Verfassung). Kot predstavnika Slovencev v Trstu omenja Koseskega in Macuna, v Gorici pa bogoslovca Pelhana, ki uči na bogoslovju hrvatski jezik. Vse te vesti pa so do Vraza prihajale s posredništvom, od korespondentov s Primorske, zelo verjetno od ilirskega kroga goriških bogoslovcev.⁵²

Ilirsko misel je na Goriško prinesel Jakob Volčič (1825—1880), kasnejši javni delavec med istrskimi Hrvati. Volčič, ki je bil doma iz okolice Škofje Loke, je prišel v Gorico iz Ljubljane, na začetku šolskega leta 1840/41. Na ljubljanskem semenišču je bilo prav pod vplivom semeniščnikov iz loškega ozemlja močno razvito ilirsko gibanje. Iz idrijskih hribov je bil Anton Žakelj (1816—1868), kasnejši pesnik Ledinski, ki je sledil Volčiču v Gorico. Žakelj je 25. novembra 1841 poročal Vrazu iz Ljubljane, da se je v Gorici ustanovilo ilirsko društvo, ki da ima že 25 članov.⁵³ Isti Žakelj je poročal Vrazu 4. aprila 1842, da so med naročniki »Kola« iz Gorice četrtoletnik Janko Ferjan, prav tako četrtoletnik Jakov Volčič in duhovnika Štefan Kociančič in Dobrič.⁵⁴ Tako je dobil ljubljanski ilirski krožek sopotnika v Gorici in Žakelj je kasneje Vrazu sporočil (24. januar 1847), da »družtvu duhovne mladeži semeništa goričkog« pristopa k ustanoviteljem Matice ilirске. Vendar o razmerah v Gorici ni mogel napisati nekih vzpodbudnih besedi: »žalibože dosada jošte ništa učinjeno nije, zato i mi istom željom prebudjeni in svetom domoljubju vstrom nadahnuti hitimo u kolo delateljnosti s ostalom bratjom jedne krvi i jednog jezika, na koliko nam naše sile dopustile budu.«⁵⁵ Na razmere v Gorici, na ilirsko gibanje, ki je tu bilo med gojenci velikega semenišča, so nedvomno vplivali tudi istrsko-kvarnerski dijaki, ki so prihajali sem na bogoslovne študije. Med temi nekateri ugledni kasnejši narodni buditelji Hrvatov in Slovencev, na primer Juraj Dobrila,⁵⁶ ki pa je Gorico očitno zapustil še preden je tu ilirsko gibanje dobilo bolj podrobno organizirano podobo.

Poleg dijaških krožkov so na Goriškem pomembne vsekakor pobude posameznikov. Tako omenimo goriškega semeniškega profesorja Jožeta Crobatha, ki je začel učiti na goriškem semenišču že leta 1818 slovenski jezik. Ker kot predmet ni bil obvezen, je pobuda kmalu zaspala. Ponovno je poskusil v letih 1840/41.⁵⁷ O podobnih prizadevanjih piše tudi Štefan Kociančič, ki se je samodejno obenem s svojimi učenci kot dijak goriške gimnazije in semenišča učil slovenskega in hrvatskega jezika.⁵⁸ Ti poskusi so bili le nekaj občasnega, pobude, ki so bile

⁵¹ A. Slodnjak, O Stanku Vrazu kot slovenskem književniku. V: S. Vraz, Slovenska djela I. Zagreb 1958, 76.

⁵² I. Prijatelji, Nekaj Vrazovih slovenskih dopisnikov. ČZN, 7/1910, 298.

⁵³ I. Prijatelji, Nekaj Vrazovih ... 300-301.

⁵⁴ NUK, Ms. 1008.

⁵⁵ B. Marušič, V goriškem centralnem semenišču ... Primorski dnevnik, 25. 7. 1982, št. 154.

⁵⁶ F. Blažič, Kratka povestnica goriške nadškofije. Celovec 1853, 68; Š. Kociančič, Caffou Felix Antonius et Crobath Josephus Fridericus. Breves notitiae biographicae. Goritiae 1877; PSBL, snopič 3, 206-207.

⁵⁷ Životopis ranjkega Št. Kociančiča, prof. bogoslovia, kakor ga je sam spisal. Soča, 26. 8. 1887, št. 35.

zasnovane le na osebnih pogledih, ne pa na trdnejših temeljih šolske zakonodaje. Voditelji izobraževanja na raznih njegovih stopnjah si v pogledu mesta slovenškega jezika v šoli niso bili enotni. Tako je tržaški generalni vikar D'Argento leta 1816 sodil, da je znanje slovanskega jezika potrebno le za tiste, ki ga ne poznajo, in je bil zato proti obveznosti, da bi se morali slovenščine učiti bogoslovci. Toda ko je bila v Gorici s cesarskim privoljenjem 18. decembra 1815 dovoljena stolica za slovenski jezik, je bilo določeno, da je pouk slovanskega jezika obvezen, le če se to zdi potrebno, in da je pač treba bogoslove prepričati o koristnosti pouka slovenščine.⁵⁹ Na gimnaziji v Gorici pa je do take stolice prišlo šele konec leta 1847, čeprav se je zadeva urejevala že od leta 1846.⁶⁰ Slovenski jezik je bil uveden skupaj z italijanščino; slovenščina naj bi se učila dve leti in sicer v prvem letniku študija filozofije tri ure tedensko, v drugem pa dve ure tedensko. Ko je o tem uspehu boja za slovenski jezik poročal v »Novicah« duhovnik pri sv. Roku v Gorici Gašper Cigale, je upal, da se bo »dvojestranskemu zajedanju in gerdenji lepiga jezika slovenskega, ako Bog da, sčasoma v okom prišlo«.⁶¹

Ta velik napredek pri uvajanju materinega jezika v različne stopnje šol je gotovo posledica nastopanja tržaške vlade, ki jo je med leti 1841 in 1847 vodil grof Stadion. Ob škofu Ravnikarju je v Trstu deloval na šolskem področju kasnejši goriški nadškof Andrej Gollmayr. Tu je med leti 1836—1845 vodil oddelek za šolske in cerkvene zadeve pri tržaški vladi.⁶² Prav v letu, ko je zapustil službo v Trstu, je grof Stadion pridobil sredstva za pospeševanje osnovnega šolstva. Denar je namenil predvsem za tiskanje učbenikov in za ta namen pridobil sodelovanje goriškega nadškofa Franca Ks. Luschina (1781—1854). S tem je počelo pomembno izdajateljsko delo, s katerim je Primorska prehitela vse slovenske pokrajine.⁶³ V petih letih je založba šolskih knjig izdala 530.000 knjig, prodala pa jih je 273.764, od tega 48.181 slovenskih, 42.164 nemških, 163.697 italijanskih in 19.722 hravatskih (ilijskih); leta 1851 je založba oglašala 17 različnih naslovov slovenskih knjig.⁶⁴ Bibliografski popis kaže, da je v navedenem razdobju izšlo deset različnih slovenskih šolskih knjig.⁶⁵ Ta izjemni podvig je povezan tudi z drugimi oblikami Stadionove šolske politike, zlasti z naporom, da bi se povečal obisk šol. Med slovenskimi deželami je imela Primorska zelo nizek odstotek za šolo godnih otrok, ki so dejansko obiskovali šole. Na Goriškem je ta odstotek postopoma rasel (1830. je bilo v šolah 6% šoloobveznih otrok, 1840 — 13% in 1847 — 29%), večji je bil ta odstotek na Tržaškem (1847 — 59%), zaradi boljšega obiska mestnih šol.⁶⁶ Tudi po številu prodanih šolskih knjig je slovenski delež v tedanjem vzgojnem procesu očitno skromnejši.

⁵⁹ L. Grafenauer, Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču. Zgodovinski časopis (poslej ZČ), 12-3/1958-9, 276.

⁶⁰ Novice, 8, 4. 1846, str. 56.

⁶¹ Novice, 5. 1. 1848, str. 4.

⁶² S. Stanič, Dr. Andrej Gollmayr, knez in nadškof goriški. V: Zgodovina goriške nadškofije 1751-1951. Gorica 1951, 59.

⁶³ V. Schmidt, n. d., II, 225-226.

⁶⁴ Ljubljanski časnik, 4. 3. 1851, str. 69.

⁶⁵ P. Plesničar, Narod naš dokaze hrani. Ljubljana 1940, 10-12.

⁶⁶ V. Schmidt, n. d., II, 136-137.

Posebno nalogu pa je imel tudi slovenski tisk. Doslej objavljena bibliografija izkazuje,⁶⁷ da je od prvega pojava 1607. leta do 1847 izšlo 42 bibliografskih enot, izmed teh jih je bilo natisnjeno v Vidmu (Benetkah) 12, v Trstu 17, v Gorici 9 ter v Ročinju (in na Banjšicah) 4 enote. Tisk je bil predvsem nabožne vsebine, izjema so le šolske knjige (med leti 1846/47 je izšlo 9 različnih naslovov). Svojo funkcijo so odigrale od leta 1843 dalje »Novice«. V letu 1845 so imele na Primorskem 174 naročnikov (17,8% od skupnega števila naročnikov), od tega 42 v Trstu, 29 v Istri in 103 na Goriškem. Med naročniki je bilo največ duhovnikov: 121 (v Istri 21 od 29, v Trstu 24 od 42 in na Goriškem 76 od 103), 12 jih je bilo kmečkega porekla, 6 obrtnikov oziroma trgovcev, 13 uradnikov, 6 učiteljev, 1 plemič, 4 ustanove, 3 razni in 8 brez navedbe poklica oziroma porekla.⁶⁸ Visok odstotek naročnikov (69,5%) iz vrst duhovščine kaže na nosilce prve dobe prebujanja narodne zavesti na Primorskem.

Tudi v tem prvem obdobju se vsi trije sestavni deli Avstrijskega Primorja, naseljeni tudi s slovenskom prebivalstvom, zelo različno podobo vključujejo slovenski prepored. Ob manifestacijah, ki jih še nebogljeno in zelo sporadično kažeta Goriška in Trst, stoji Istra ob strani. Zdi se, da se njena neaktivnost zrcali tudi v pogledih vodstva in nosilcev slovenskega preporoda, ki pušča Istrane ob strani gotovo zaradi nepoznavanja tamkajšnjih etničnih razmer. Tako lahko vidimo, da »Novice« v eni svojih prvih številk ugotavlja, da so »veliko prijatlov nashle« po »Gorishkim, Treshashkim«, ne pa tudi v Istri, ki naj bi bila tudi ena izmed dežel, kjer bivajo Slovenci.⁶⁹ M. Majar pa je v članku »nekaj od Slovencov«⁷⁰ na Primorskem omenjal le Slovence na Goriškem, pozabil pa je naštetri tržaške in istrske. Tu je treba verjetno prisluhniti Beučevi⁷¹ konstataciji, da pričetki formiranja narodne zavesti istrskih Hrvatov in Slovencev datirajo nekje neposredno pred letom 1848, niso se pa pokazali pri širokih ljudskih množicah, marveč zajemajo posamezne duhovnike, učitelje in trgovce. Gotovo ima prav v Istri veliko vlogo duhovščina, zlasti pa duhovniki, ki so v istrske hrvatske in slovenske vasi prihajali s Kranjske. Lep primer nam je že podatek, da je med 29 naročniki »Novic« leta 1845 v Istri kar 21 duhovnikov. Nekoliko drugače je bilo pri Istrskih Hrvatih; tu je treba omniti Petra Studenca, župnika iz Kanfanara, ki je navezel stike z L. Gajem in je dopisoval v »Danico ilirsko«. Vsekakor pa preporodnega gibanja istrskih Slovencev ni mogoče primerjati s tedaj že razvito politično akcijo istrskih Hrvatov. Verjetno so obstajale neke vezi med posamezniki, kar bi lahko razbrali iz Macunovega predloga Muršcu⁷² iz začetka leta 1848, da bi s pomočjo posebnega dopisa šolskega nadzornika S. Rudmaša razširjali v Istri Murščeve slovnicu, »Drobtinice in Slomškovega »Blasheta ino Neshico«; 100 knjig bi bilo dovolj za tiste kraje (Istro), sodi Macun.

Če smo se nekoliko dlje zaustavili pri mestu slovenskega jezika v šolah, pa sodi v ta sklop obravnave tudi mesto slovenskega jezika v uradih in javnem

⁶⁷ P. Plesničar, n. d.

⁶⁸ F. Rozman, Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845. ZČ 24/1970, 81-89.

⁶⁹ Novice, 26. 7. 1843, str. 13.

⁷⁰ Novice, 23. in 30. 10. 1844, str. 172, 175-176.

⁷¹ I. Beuč, Istarske studije. Zagreb 1975, 1.

⁷² K. Glaser, n. o. m., 649-650.

življenju sploh. Ugotovili smo že določeno nezanimanje za slovenščino pri slovenskih dijakih, ki pač pouka slovenščine niso obiskovali, ker predmet ni bil obvezen. Alessandro Claricini je opravičeval tako odklanjanje pouka slovenskega jezika v predmarčni dobi — ko o pouku slovenskega jezika še nihče ni sanjal — z razlogom, da »so Slovenci posvečali svojo osebno marljivost študiju italijanščine in nemščine zaradi prevladovanja italijanščine na sodiščih in nemščine pri oblastnih uradih.«⁷³ S tem je pokazal na praktično plat učenja slovenskega jezika zaradi uradne rabe italijanščine in nemščine. Na Primorskem se tja do srede 18. stoletja pred oblast niso postavljala vprašanja, v katerem jeziku naj državni organi uradujejo. Državne reforme druge polovice 18. stol. pa so sprožile tudi vprašanje rabe jezika. Na Primorskem se v uradni rabi izmenjujeta nemščina in italijanščina, vendar pa je bilo za opravljanje določenih uradniških nalog potreбno tudi znanje slovenskega jezika. Razpisi na delovna mesta okoli leta 1840 kažejo na pomen, ki so ga znanju slovenskega jezika pripisovale oblasti.⁷⁴ Vendar pa so bili pri uveljavljanju slovenskega jezika doseženi skromni rezultati. Verjetno se Franc Leopold Savio ni pričel učiti »kranjsko« iz praktičnih razlogov. O tem učenju je poročal svojemu prijatelju Matiji Čopu, ta pa mu je (31. januar 1828) izrazil svoje veselje, zraven pa priporočil Franulovo slovnico in odklonil nekatera novejša dela Ravnikarja, Zalokarja in drugih.⁷⁵ Z druge strani pa je mladi Andrej Marušič ugotavljal, da se je mogel italijanščine — ta se mu je sicer povsod vsiljevala — učiti šele od takrat dalje, ko so bili konec leta 1847 na gimnaziji uvedeni tečaji slovenščine in italijanščine.⁷⁶

Čeravno sega dejavnost omenjenega Macuna že v čas po letu 1848, pa moramo na tem mestu pojasniti njegovo vlogo. Macun je bival v Trstu od leta 1846. V tedanjih slovenski tržaški družbi ni našel velikih zagovornikov svojih ilirskih idej, zato poroča v nedatiranem pismu prijatelju Muršcu leta 1848: »Ker Veselja čuje o Ilirih soditi, temu more očevidno biti, da se Kranjci in zdoljni Iliri nekda ne bodo objeli.«⁷⁷ O nasprotovanju Kranjcev je pisal tudi Vrazu in sicer 4. januarja 1849⁷⁸ in zopet je omenjal Koseskega (»Vsega bo pobil, kar ga nije kranjskega«), ki je proti ilirski povezavi, saj Ilirci »svoj rečnik nisu metnuli niti jedne rečice, koja ne bi se nalazila u krajevnih ili knjigah ilirskih, koja nas ne spominju, osim kad njim nas je treba.« Macun si je na Vrazov poziv tudi prizadeval, da bi ustanovil katedro za slovenski jezik na tržaški gimnaziji. Vendar je Macun sodil, da je treba pred vsako združitvijo tudi slovenski narod temeljito izobraziti, daj bi zedinjenje prineslo konec naroda. Med tem je Macun pripravljal svojo hrestomatijo, ki jo je že pred izidom napovedoval kot pomemben slovenski kulturni dogodek. Tako piše 11. julija 1849 iz Trsta Ivanu Kukuljeviću, o svojem za »Jugoslavljanstvo in za mene velevažnom poslu«⁷⁹ in želi, da bi se knjiga razširila tudi med Hrvati (»da ima iz narečja ilirskog mnogo više nego iz podnar. slovenskoga«). Knjiga je izšla pod naslovom »Cvetje jugo-

⁷³ Archivio di Stato Gorizia. Archivio storico del comune di Gorizia, 2000/1.

⁷⁴ V. Valenčič, Slovensčini v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja. ZC 31/1977, 351-352.

⁷⁵ F. X. Zimmermann, Nova Zgodova pisma, Veda, 4/1914, 113.

⁷⁶ Moja doba in podoba. Gorica 1898, 28.

⁷⁷ K. Glaser, n. o. m., 650; F. Ilešič, Korespondenca dr. Josipa Muršca, Ljubljana 1905, 233-2, 35.

⁷⁸ NUK, Ms. 1008.

⁷⁹ Historijski arhiv Varaždin, Zbirka obitelji Kukuljević, št. 686-687.

slavjansko s dodanimi cveti drugih slavjanskih vertov« in z oznako, da gre za prvi del. V uvodu knjige je Macun zapisal: »Glavno pravilo je, da se v književni jezik uvede samo kar je res mogoče u celom narodu, in kar se prileže pravilom mišljenja; dalje, da se, gde so razne ceste, izbere tista, ki nas z drugimi našimi brati Jugoslavljani zdaj. Macun omenja »jugoslavjanski naš jazik« in dalje označuje sebe kot Jugoslovana (»Mi Jugoslavljanji«). Knjiga je bila poleg Majarjevega abecednika (1849) in Razlagovega almanaha »Zora« (1852-53) »zadnji neposredni odmev ilirizma pri Slovencih«.⁸⁰ Macunov cvetnik je bil poleg Franulove slovnice in šolskih knjig najpomembnejši slovenski tisk necerkvene vsebine, natiskan v Trstu do leta 1850. S knjigo Macun ni uspel, saj je naletela pri Slovencih na neodobravanje (zlasti Metelkova uradna graja); doživel je moralni in gmotni neuspeh.⁸¹

Tak se nam kaže pregled predmarčnih poganjkov slovenske narodne miselnosti na Primorskem. Vanj bi morali seveda vključiti tudi dejavnost Italijanov, pri katerih, zlasti tržaških, se kažejo pobude, ki so zanimive in pomembne tudi za bližnji slovenski svet, dasiravno so merile dlje. Skromnejše slovenske pobude tistih dni še danes silijo k ugotovitvam, da moremo govoriti o Trstu kot o mestu med Italijo in slovanskim svetom šele od marčne revolucije dalje.⁸²

LA COSCIENZA NAZIONALE E POLITICA DEGLI SLOVENI DEL LITORALE PRIMA DEL 1848 (Sommario)

Come nelle altre parti della Slovenia, i segni del risveglio nazionale sono visibili anche nel Litorale già prima del 1848. Singoli individui, specialmente sacerdoti, cominciano a svolgere un'opera d'informazione (come i tentativi d'insegnare la lingua slovena nelle scuole e la pubblicazione di varie opere a stampa), che comincia ben presto a dare i suoi frutti nel Goriziano, a Trieste con i suoi dintorni e nelle regioni dell'Istria abitate dagli sloveni. Questo movimento d'informazione non presenta ancora caratteristiche politiche (che si manifesteranno solo dopo il 1848) e, almeno agli inizi, non gode di un grande appoggio. Un significato speciale riveste presso gli sloveni del Litorale il movimento illirico, che conta molti sostenitori, specialmente tra i giovani. L'articolo tratta dei vari aspetti del movimento nazionale che, a quei tempi, non aveva ancora cominciato a turbare gli animi dei nostri vicini italiani.

TELOVADNO DRUŠTVO »SOKOL« V AJDOVŠČINI (Prispevek k zgodovini)

Drago Sedmak

Sokolsko gibanje, ki se je na Slovenskem najprej uveljavilo v Ljubljani, je kmalu našlo plodna tla tudi na Primorskem. Matično društvo Ljubljanski Sokol je spodbujalo in organiziralo svoji podružnici v Postojni (1869), v Vipavi (1870). Prva je leta 1871 štela 25 članov, od katerih jih je telovadilo 19, v Vipavi pa je telovadilo 27 izmed 36 članov. Obe podružnici sta bili 1871 zaradi vladnega pritiska ukinjeni. Tudi v Trstu so 1869 poskušali ustanoviti društvo Južni Sokol, vendar niso uspeli zaradi nasprotovanja tržaškega namestništva, ki društvenih pravil ni potrdilo z izgovorom, da bosta ogrožena javni red in mir. Po 1879 so se politične razmere nekoliko omilile in Ljubljanski Sokol je 1882 sodeloval pri ustanavljanju Tržaškega Sokola, leta 1887 pa tudi Goriškega Sokola. Sokolstvo se je v 90-ih letih dokaj hitro širilo in 1897. je bilo med desetimi slovenskimi sokolskimi društvi kar pet na Primorskem v Trstu, Gorici, Prvacini (ustanovljeno 1885), Postojni (obnovljeno 1894) in Idriji (ustanovljeno 1897).¹

K ustanovitvi društva Sokol v Ajdovščini je veliko pripomogel trgovec Avgust Dolenc. Njegova zasluga je, da je bil 22. februarja 1891 sklican ustanovni občni zbor, na katerem se je zbralo okrog 80 pristašev sokolstva in gostov. Društvo pa je doživelo podobno usodo kot mnoga pred njim in je zaradi nasprotovanja oblasti prenehalo delovati.²

Ko je prišel leta 1907 v Ajdovščino Rudolf Brajnik in se tu zaposlil na davkariji, so se začele priprave za ustanovitev telovadnega društva Sokol.³ V Brajnikovi zapuščini se je ohranil rokopisni zvezek zapisnikov sej telovadnega društva telovadnega odseka goriškega Sokola v Ajdovščini od leta 1908 do 1920. Izvirnik hrani danes Brajnikov vnuk Pavel Piccinini v Ajdovščini.

Društvo oziroma telovadni odsek goriškega Sokola v Ajdovščini se je ponovno ustanovilo 26. junija 1908 in predsednik pripravljalnega odbora Rudolf Brajnik je zbranim na ustanovnem občnem zboru predstavil podstarostu goriškega Sokola, ki je otvoril zborovanje. Na tem ustanovnem občnem zboru so izvolili v odbor Odsek goriškega Sokola v Ajdovščini naslednje člane: Rudolf Brajnik je bil izvoljen za

¹ Prim. dela: Drago Stepišnik, Telovadba na Slovenskem, Ljubljana 1974; 57, 58, 76, 81; Drago Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968; 93, 94; Stanislav Sluga, Razvoj telovadbe na Vipavskem do leta 1928, Šrečanje VI 1971, št. 29-30, 116-119; Branko Marušič, Poskus ustanovitve telovadnega društva -Južni Sokol- v Trstu (1869), Jadranski koledar 1981, 221-225; Praznik neke vasi — Prvacina ob 25-letnici priključitve, Knjižnica Šrečanje 5, 1972.

² Stipe Štekar, Telovadci ob Hublju, Primorske novice, št. 13, 12, 12, 1982.

³ Brajnik R(udolf), »Ajdovščina. Opis njenega prizadevanja in sodelovanja v borbi za ohranitev našega naroda in osvoboditev iz suženjstva.« Spominski zapis — tipkopis v Goriškem muzeju, nastal po 1945.

predsednika, Štefan Štekar pa za podpredsednika, tajnik je postal Slavoj Sterle, blagajnik Vladimir Dolenc, orodjar Anton Križaj; Franc Poniž in Josip Marc sta bila namestnika odbornikov, Stanko Logar in Franjo Štekar pa preglednika računov. Načelnik goriškega Sokola Ludvik Kranjc je prečital pravila goriškega Sokola in poslovnik ajdovskega odseka; oboje so prisotni sprejeli. Zborovalce je pozdravil tudi predstavnik Sokola iz Prvačine, nadzornik Slovenske sokolske zveze za Primorsko Zadel iz Gorice pa je prisotne seznanil z delovanjem in nalogami sokolskih društev in jih pozval k prizadevnemu delovanju. Novi odbor se je čez en mesec 27. julija sestal in sklenil, da razpošlje med Ajdovce okrožnico z vabilom k vpisu v novo ustanovljeni odsek. Določili so tudi članarino; člani I. razreda naj bi plačevali 1 krono, II. razreda pa petdeset vinarjev mesečno. Ker pa so želeli prodreti med najširše sloje prebivalstva, so sprejeli sklep, da se ubožnejšim telovadcem, na njih prošnjo članarina lahko zniža. Članarino je pobiral Ferdo Ballogh. Za 8. september 1908 so sklenili prirediti veselico s telovadbo in plesom, kar naj bi društvu prineslo potreben denar za nadaljnji razvoj in delovanje. Prvaški Sokol so prosili naj bi jim posodil drog, da bi lahko na njem vadili in nastopali. S pomočjo matičnega društva (goriški Sokol), so si oskrbeli nekaj sokolskih krojev. Na predlog Rudolfa Brajnika so odborniki odobrili nabavo nekaj društvenih znakov z napisom Ajdovščina. Sestavljen je bil poseben odbor in razdeljene so bile naloge v zvezi s prireditvijo veselice. Tedaj so se telovadci sestajali v Bratinovi dvorani (5. 5. 1945 je bila v tej dvorani ustanovljena prva slovenska vlada), ki je sedaj ni več. Ker so za nameravano prireditvijo rabili različno telovadno orodje, so sklenili, da si ga izposodijo pri raznih goriških sokolskih društvih.

Prireditve 8. septembra 1908 se je spremenila v narodno slavje saj so nanj prišli udeleženci z vse Goriške, tudi razna društva so bila prisotna. Tako so npr. člani Kolesarskega društva »Gorica« polnoštevilno prikolesarili v Ajdovščino. Organizatorji so imeli tudi finančni uspeh, saj je čisti dohodek prireditve znašal 535 kron; vsoto so naložili v ajdovsko Hraničnico in Posojilnico. S tem denarjem so sklenili nabaviti telovadno orodje in Rudolfa Brajnika zadolžili, da naveže stike s tovarno Vindyš v Šmichovem pri Pragi.

Pravila društva oziroma ajdovskega odseka goriškega Sokola so vsebovala tudi določilo, da ne sprejema med svoje člane ljudi, za katere bi odborniki menili, da ne zaslužijo te časti. Tako je odbor že na peti seji 17. septembra 1908 odklonil dva prosilca; eden je bil italijanske narodnosti, pisal se je Buco, drugi, po rojstvu iz Furlanije, pa je imel telesne hibe, oziroma bil nesposoben. Po vsej verjetnosti je bil razlog za obe odklonitvi ker sta bila kandidata neslovanskega rodu. Na isti seji so se tudi dogovorili, da bodo skrbeli za strokovno usposobljenost svojih telovadnih voditeljev, načelnikov oddelka telovadcev, in sklenili, da enega izmed telovadcev pošljejo na telovadni tečaj. Istočasno so razmišljali, da se ajdovski odsek goriškega Sokola osamosvoji in da čimprej ustanovijo samostojno društvo. Ker niso imeli pogodb za uporabo dvoranе-telovadnice, so sprejeli sklep, da se glede njene uporabe pogodijo z začasnim upraviteljem dvorane, gostilničarjem Vidrihom. Da so odborniki svoje naloge urno izvrševali, dokazuje že naslednja seja (5. november), na kateri so že sklepalni o plačilu telovadnega orodja. Ker jim je zmanjkal 50 kron za poravnava računa, je Štefan Štekar posodil ta znesek odseku. Skupna vrednost nabavljenega

telovadnega orodja je znašala 710 kron. Z nabavo tega orodja je odsek lahko vrnil izposojeno orodje. Odborniki so sklenili, da se goriškemu Sokolu in Sokolu v Prvačini pismeno zahvalijo za posojeni telovadni orodji (Goričani so jim posodili bradljo, Prvačkovci pa telovadni drog). Ker društvo samo ni moglo nabaviti sokolskih krojev, so menili, da naj bi jih imovitejši člani sami nabavili. Manj imovitim pa so v okrožnici svetovali naj to storijo postopoma. Prav tako so domače krojače povabili, naj bi društvu dali svoje ponudbe. Med članstvom so tudi agitirali za naročilo glasila »Sokol« in sokolskega koledarja, iz društvenega denarja pa so nabavili knjigo Vaditeljski večer.

Na prvi odborovi seji v letu 1909 so odborniki razpravljali o ljubljanski tvrdki Ivan Miklavc, ki je ponujala vzorec za sokolski krov, pa tudi blago. Ker se niso mogli odločiti, so sklenili, da povprašajo za nasvet Slovensko Sokolsko Zvezo, ali je blago primerno za sokolski krov. Že tedaj (14. januarja 1909), so sklenili, da se bo društvo udeležilo slavnosti primorskih Sokolov, ki jo je organiziral tržaški Sokol 13. junija 1909. Vendar so ajdovski sokoli kmalu pomisili na samostojno društvo; o tem je govoril na seji 14. januarja 1909 Rudolf Brajnik in izjavil, da so pravila Samostojnega sokolskega društva v Ajdovščini že pri političnih oblasteh in da je treba počakati, kako bodo te odločile. »Pravila Telovadnega društva Sokol v Ajdovščini na Primorskem«, so bila potrjena 24. marca 1909 v Trstu, od tega dne dalje je društvo tudi formalno pravno obstajalo. Pravila so govorila o namenu društva, ki je bil, da povzdigne in okrepi telesne in naravne sile v slovenskem narodu. Vse to naj bi društvo doseglo z gojivijo društvene in javne telovadbe ter poučevanjem mladine, prirejanjem izletov, zabav in veselic ter predavanj, razprav itd. Člani so bili lahko častni, ustanovni, izvršujoči in podporni. Član je moral določiti 18 let, vendar je kandidat moral biti neoporečnega vedenja ter je postal član šele, ko ga je odbor sprejel. Odboru pa v primeru odklonitve po pravilih ni bilo treba navesti razloga za svojo odločitev. Ustanovni član je postal tisti, ki je enkrat za vselej ali v petih enakih letnih obrokih plačal 50 kron; izvršujoči član pa oni, ki je plačal pristopnino in plačeval mesečne prispevke z namenom, da se bo udeleževal društvene telovadbe ali javnih nastopov v društveni obleki. Podporni člani so plačevali letne ali mesečne prispevke vnaprej. Društvo si je prizadevalo, da bi včlanilo čimveč naraščajnikov (učencev in učenčk Ljudskih šol ter trgovskih in obrtnih vajencev), ki so pa morali imeti dovoljenje staršev ali njihovih pravnih zastopnikov. V okviru društva so bili predvideni tudi razni odbori kot npr.: vaditeljski zbor, izobraževalni odsek, zabavni, izletni, jezdni, kolesarski, pevski, tamburaški odsek itd. Poslovni jezik je bil slovenski, znak je bil sokol, društveno geslo »Krepimo se!«, pozdrav pa »Na zdar!«.⁴

Čeprav pravila še niso bila uradno potrjena, so jih na drugem občnem zboru 28. februarja 1909 prebrali. Takrat so izvolili tudi nov odbor. To pa pomeni, da se je na ta dan odsek goriškega Sokola v Ajdovščini osamosvojil in tako je bilo ustanovljeno samostojno »Telovadno društvo Sokol v Ajdovščini«. Novi odbor so sestavljali: starosta Artur Lokar, ajdovski notar; podstarosta Štefan-Štipko Štekar, trgovec; načelnik Rudolf Brajnik, uslužbenec; tajnik Slavoj Sterle; blagajnik Vladimir Dolenc; orodjar Anton Križaj, trgovec; Mihail Melik, trgovec, in Stanko Logar sta bila

⁴ Po društvenih pravilih, ki so priložena v zvezku sejnih zapisnikov in sicer v dveh objavah (iz leta 1909 in iz 1921).

odbornika; Franc Poniž je bil preglednik računov, Joško Feigel njegov namestnik, Joško Marc in Joško Pilon pa sta bila namestnika odbornikov. Članarina se ni spremenila. Sklenili so, da društvo pristopi k Slovenski Sokolski Zvezi in obenem izvolili delegate, ki naj bi društvo v Zvezi zastopali (Artur Lokar, Rudolf Brajnik in Mihael Malik).

Ker je društveni blagajnik Vladimir Dolenc odšel k vojakom, so morali na marčni seji odbora izvoliti začasnega namestnika. Odločili so se za Franja Štekarja. Štefan-Štipko Štekar je bil imenovan za odbornika v Slovenski Sokolski Zvezi, Mihael Malik pa za njegovega namestnika. Da bi zavarovali telovadno orodje, so se odločili, da dajo izdelati tri lesena pokrivala. Sklenili so nabaviti sokolske kroje, ki bi jih nekaterih ubožnejšim članom posojali, drugi pa bi jih odkupili z obročnim odplačevanjem. Telovadci iz nižjih slojev prebivalstva bi plačevali izposojnino za kroje po svojih finančnih sposobnostih. Če bi pa telovadci ne mogli plačevati, bi jih lahko oprostili plačevanja članarine.

Sl. 1. Rudolf Brajnik (1882 Štandrež – 1962 Ajdovščina), pobudnik in dolgoletni načelnik ajdovškega Sokola

Fig. 1. Rudolf Brajnik (1882 Štandrež – 1962 Ajdovščina) initiator and yearlong head of the „Sokol“ in Ajdovščina

Ajdovski Sokoli pa so že razmišljali o ustanovitvi odsekov po okoliških krajih. Tako so na velikonočni ponedeljek leta 1909 organizirali propagandni izlet v Črnice in tam 31. maja istega leta ustanovili svoj odsek. Ustanovitev tega odseka in izleta društva obenem se je udeležilo precej ajdovskih sokolov, in sicer jih je bilo 13 v uniformah, popestrili so jo tudi telovadci.

Društvo si je nabavilo tudi dva roga: za načelnika in društvenega trobentača. Društveni trobentač je postal Jože Feigel. Ker je gostilničar Vidrih stalno delal težave in tarnal nad prenizko najemnimo za dvorano, so odborniki sklenili, da bo društvo samo skrbelo za osvetljavo pri telovadnih vajah in nastopih ter raznih prireditvah.

13. junija 1909 so se ajdovski sokoli udeležili slavnosti primorskih sokolov na Opčinah, ki jo je organiziral tržaški Sokol. Organizirali pa so tudi nekaj propagandnih sprehodov po ajdovski okolici, (Lokavec, Cesta), kjer so imeli telovadne vaje.

Sl. 5. Jože Feigel, trobentač ajdovskega Sokola, v sokolski uniformi

Fig. 5. Jože Feigel, trumpeter of the „Sokol“ from Ajdovščina in the uniform

Skupaj s črniškim odsekom pa so za 29. junija predvideli telovadni izlet s ciljem Pri Rebku, (Potoče).

Sokolske kroje je ajdovskim Sokolom izdelal krojač Rojc. Stroški izdelave so znašali 540 kron. Za delno kritje teh stroškov je odbor najel posojilo v višini 300 kron, ostalo pa naj bi člani društva poravnali ob prevzetju kroja. Za tiste kroje, katerih lastniki bi obročno plačevali dolg, pa so določili hranitelja (Štefan-Štipko Štekar).

Pristni odnosi med ajdovskim in štandreškim Sokolom so se poglobili 29. avgusta 1909, ko so se ajdovski sokoli polnoštevilno udeležili veselice v Štandrežu, rojstnem kraju načelnika ajdovskega Sokola Rudolfa Brajnika. Na njej so nastopili tudi ajdovski telovadci in tako javno pokazali svoje znanje. Enako so se udeležili tudi veselice v Šmarjah na Vipavskem, 8. avgusta 1909.

Skrbi za društveni naraščaj so odborniki posvečali veliko pozornost in skušali vključiti v svoje vrste čimveč mladine. Tako so tudi dobilek veselice, prirejena 8. septembra 1909, namenili nakupu telovadnih krojev za naraščaj. Poleg tega pa so organizirali še nabiralno akcijo med svojim članstvom. Prav veselici na mali šmaren leta 1909 je bila posvečena tudi 7. odborova seja (2. septembra). Ker so se bali slabega vremena, so na predlog Štipka Štekarja spremenili veselični prostor; izpred cerkve so se preselili na Lavričev trg (danes Titov trg). Prav navdušenje med prisotnimi odborniki pa je povzročila ponudba godbenikov iz Prvačine, ki jih je društvo najelo za prireditve, da bodo ta dan zjutraj priredili na Lavričevem trgu koncert v proslavo Volaričevih slavnosti (odkritje spomenika), ki so tisti dan bile v Kobaridu.

Sokoli v Ajdovščini so gojili tudi dobre odnose z ostalimi organizacijami v Ajdovščini, z društvom Edinost, s Ciril-Metodovo družbo in Narodno Delavsko organizacijo Ajdovščina-Šturje. Slednja je imela svojo slavnost 5. septembra 1909. Odbor ajdovskih sokolov je svojim članom priporočil, da se te prireditve udeležijo, sicer pa naj posodijo svoj sokolski kroj drugim članom, da se bodo mogli prireditve udeležiti.

Ker je goriški Sokol organiziral vaditeljski tečaj, so na seji 7. oktobra 1909 določili Marija Brasa, Avgusta Likana in Stanka Logarja, da se ga udeleže. Odborniki so se strinjali s predlogom, da njih stroške društvo pokrije s posebno nabiralno akcijo, določili pa so, da vsakemu izmed delegiranih da po 5 kron na nedeljo (vaje so bile ob nedeljah).

Med člani ajdovskega Sokola je bil tudi znani slovenski slikar in lutkar, solkanski rojak Milan Klemenčič. Prisostvoval je seji odbora 7. oktobra 1909 in ponudil odbornikom, da bo po najnižji ceni naredil osnutek društvene razglednice. Te razglednice je kasneje tiskala Dionička tiskara v Zagrebu v nakladi 3000 izvodov. Odbor je zaprosil tiskarno, naj prihrani plošče za morebitni poznejsi ponatis.

Na seji 7. oktobra so tudi dovolili svoji podružnici (odseku) v Črničah, da se zaradi oddaljenosti osamosvoji, zlasti še zato, ker so Črničem obljudili, da bodo v bližnjem Selu organizirali odsek. V skrbi za naraščaj in njegovo zabavo so organizirali leta 1909 Miklavžev večer, v katerega program je bila vključena telovadba, nastop naraščaja, nastop Miklavža ter obdarovanje. Za nekatere otroke-naraščajnike so predvideli, da jih bo Miklavž obdaril z oblekami, ki naj bi jih prostovoljno sešile ajdovske domačinke. Za seznam z imeni možnih obdarovanec je bil zadolžen starosta Artur Lokar, znani ajdovski dobrotnik.

Ker se je v Gorici 21. novembra 1909 ustanavljala Primorska Sokolska Župa, so 9. novembra sklicali v Ajdovščini izredni občni zbor in izvolili tri svoje delegate. To so bili Milan Klemenčič, ki se je javil prostovoljno, ter Rudolf Brajnik in Franjo Repič, ki sta bila izvoljena. Na zboru so prisotne obvestili, da je Stanko Logar ustrell sokola, član društva Bianchi pa ga je prepariral in podaril društvu za okras telovadnic. Milan Klemenčič pa je ponudil, da telovadnico opremi z različnimi napisimi.

Ker je odhajal član ajdovskega Sokola Anton Križaj v Sežano, so mu odborniki priporočili, da naj skuša v kraju organizirati društvo.

Na zadnji odborovi seji v letu 1909 je bil Stanko Logar izvoljen za zastopnika ajdovskega Sokola v župnem odboru v Gorici, Vladko Dolenc, ki se je vrnil od vojakov pa je bil izvoljen za njegovega namestnika.

16. januarja 1910 je imelo društvo svoj četrti, oziroma prvi občni zbor. Na njem so odborniki podali poročila o opravljenem delu v letu 1909. Iz poročil društvenega blagajnika in načelnika razberemo, da je telovadno društvo Sokol v Ajdovščini v letu 1909 imelo dohodka v višini 1683 kron in 22 vinarjev, izdatkov pa 1482 kron in 29 vin. V blagajni društva je bilo 200 kron in 93 vinarjev; imelo pa je tudi 300 kron dolga pri ajdovski Hranilnici in Posojilnici. Vrednost društvene imovine je po odbitju dolga znašala 1000 kron. Društveni načelnik Brajnik je še poročal, da je v začetku leta 1909 bilo 28 članov-telovadcev, 16 pa je bilo naraščajnikov, konec leta pa je bilo 18 članov-telovadcev, število naraščajnikov pa je naraslo na 21. Kot vzrok, da se je število članov-telovadcev zmanjšalo je navedel odselitev iz Ajdovščine. Omeniti je namreč treba, da so se v društvo lahko vključevali tudi taki, ki so prišli v Ajdovščino za določen čas. Telovadci so telovadili trikrat na teden, naraščajniki so telovadili ločeno. Obisk je bil sledeč: v 134 urah telovadbe je telovadilo 2214 telovadcev, povprečno 16 na uro, največ 26, najmanj 3; pri naraščajnikih je v 110 urah telovadilo 1735 telovadcev, povprečno 15 na uro, največ 28, najmanj 3.

Milan Klemenčič, Tomo Šorli in Brajnik so bili izvoljeni za delegate na občni zbor Slovenske Sokolske Zveze ter na občni zbor Goriške Sokolske Župe v Gorici. Izvoljen je bil tudi nov odbor, ki so ga sestavljali starosta Artur Lokar, podstarosta Stanko Logar, načelnik Rudolf Brajnik, tajnik Avgust Slana, blagajnik Vladko Dolenc, orodjar Marij Bras in odborniki: Štefan-Štipko Štekar, Slavoj Sterle in Avgust Likan. Namestnika odbornikov sta postala Franc Poniž in Joško Feigel, preglednika računov pa Tomo Šorli in Rudolf Vodeb.

Prva in druga seja odbora v letu 1910 (25. 1. in 10. 2.) sta bili posvečeni organiziraju in rezultatom predpustne veselice. Na prvi seji so si odborniki razdelili naloge; na drugi pa so razpravljali, kam z izkupičkom, ki ga je navrgla veselica 6. februarja, pri kateri sta sodelovali tudi društvo Edinost ter Bralno in pevsko društvo iz Ajdovščine.

Odborniki so se odločili, da bo ajdovski Sokol poslal na sokolsko prireditve v Celju leta 1910 zastopstvo v katerem bo več telovadcev prostega programa, ter eden ali dva tekmovalca. Društvo je že prejelo naročene razglednice (avtor Milan Klemenčič), in jih sklenilo razposlati raznim sokolskim društvom v prodajo. Za posamezno razglednico so določili ceno 12 vinarjev. Istočasno pa sta bila v Sokol sprejeta kot podpora člana Milči Rovan, posestnik s Cola in Vinko Brus, nadučitelj iz Budanj.

Na marčni seji leta 1910 so odborniki sklepali o nakupu nekaj telovadnega orodja za izpopolnitve obstoječega. Društveni načelnik Rudolf Brajnik je predlagal, naj društvo kupi sledeče telovadno orodje: 1 kozo, 1 trapez, 1 kroge, 1 plezalno vrv in 20 palic za skupno vrednost 116 kron. Odbor se je z njegovim predlogom strinjal, enako tudi, da društvo povrne del dolga (150 kron) ajdovski Hranilnici in

Posojilnici. Dogovorili so se, da bo ajdovski Sokol organiziral izlet v ožjem krogu prvo nedeljo po veliki noči. S tem v zvezi so Brajniku naročili, naj pripravi smer in program dela med izletom. Za pomlad pa so skupaj s Sokoli iz Sela in Črnič načrtovali izlet v Vipavo.

Število podpornih članov ajdovskega Sokola se je tudi po tej seji povečalo, saj sta bila včlanjena Štefka Legovič, učiteljica iz Ajdovščine ter Anton Poljsak, veleposestnik v Žapužah. Sklenjeno je tudi bilo, da stopi v stik z lastnikom telovadnice Bratino in njenim upraviteljem, da bi popravili strop in namestili telovadne kroge. Najemnina za dvorano je v tistem času znašala 10 kron mesečno, vendar je društvo samo skrbelo za razsvetljavo.

Odborniki so imeli ponovno težave z upraviteljem Bratinove dvorane, ki se je očitno (kakor priča zapisnik seje dne 7. aprila 1910) želel okoristiti na račun Sokola in sicer tako, da bi se telovadci po končani telovadni urki ustavljal v njegovi gostilni in ne v kaki drugi ter želel, da se najemnina za dvorano podvoji (od 10 na 20 kron mesečno). Teh zahtev pa odborniki niso sprejeli in ostalo je vse po starem.

Aprila 1910 je Goriška Sokolska Župa organizirala izlet v Komen in ajdovski Sokoli so se ga udeležili s svojimi telovadci ter 10 člani. Nekaterim telovadcem so stroške poravnali iz društvene blagajne. Za mesec maj pa je prvi okraj Goriške Sokolske Župe organiziral izlet v Selo in odborniki so se na seji 18. maja 1910 odločili, da se ajdovski Sokol v polni sestavi udeleži manifestacije. Z vlakom so šli do Batuj, od tam pa peš v Selo. Bali so se, da oblasti ne bodo dovolile nastopa naraščajnikov, zato so zanje načrtovali izlet v ajdovsko okolico. Iz kasnejših zapisnikov pa izvemo, da so naraščajniki nastopili tudi v Selu. Istega dne (18. maja) je bil sprejel med podporne člane društva ajdovski gostilničar Alojzij Matičič, med premožnejše člane društva pa so poslali nabiralno polo Sokola iz Brežic, da bi denarno prispevali za izgradnjo njihovega Sokolskega doma.⁵

Goriška Sokolska Župa je 19. junija 1910 organizirala v Šempetru pri Gorici svoj prvi izlet, ki se ga je udeležilo okrog 10.000 ljudi. Med njimi so bili tudi ajdovski sokoli, ki so se udeležili te prireditve polnoštevilno in nastopili tudi v tekmovalnem delu. Tu so skoraj vsi ajdovski tekmovalci prejeli posamezne diplome, vrsta pa je dobila častno diploma.⁶

Z nastopi v propagandne namene so telovadci ajdovskega Sokola obiskovali sosednje kraje in propagirali svoje gibanje. Tako so 7. avgusta 1910 nastopili v Sv. Križu (Vipavski križ) pri Ajdovščini v vajah na orodju. Nekateri izmed njih pa so se udeležili Celjskega zleta Slovenske Sokolske Zveze; izrecno pa je bil poslan Marij Bras. Ajdovci pa se niso udeležili društvene veselice na Općinah, 21. avgusta 1910, ker je odbor sodil, da bi udeležba finančno ogrozila društvo. Prav tako so odborniki sklenili, da vrnejo sokolskemu društvu na Općinah že poslane vstopnice za prireditve. Obdržali pa so blok, s katerim naj bi zbrali denarne prispevke za sokolski dom na Općinah. Odločili so se tudi za nakup štirih izvodov vadičelske knjige dr. Viktorja Murnika.

⁵ Aldo Rupel, Telesna vzgoja med Slovenci v Italiji, Trst 1981, 16; Andrej Gabršček, Goriški Slovenci, II. Ljubljana 1934, 349.

29. avgusta je odbor obravnaval finančni položaj društva in iz blagajniškega poročila je razvidno, da se je v blagajni nabralo 190 kr. ter jatve za razposlane razglednice pa so znašale 130 kr., skupaj torej 320 kr. aktive. Po drugi strani pa je društvo imelo pri ajdovski Hranilnici in Posojilnici 150 kr dolga in je bila tako čista aktiva le 170 kr.

Na tej in na naslednji seji (5. septembra) pa so se dogovorili za društveno veselico za dan 8. septembra in si razdelili naloge. Odbor je sprejel med podporne člane uradnika Šuštiča, ki je bil zaposlen pri lastniku valjčnega mlina Jochmannu, ter ajdovskega sodnika dr. Antona Medveša.

Na prošnjo sokolskih društev na Brjah, v Rihemberku (Braniku), Selu, Črničah in Ajdovščini je ajdovski Sokol organiziral vadičelski tečaj s pričetkom 13. novembra 1910. Ta je imel v programu teoretično in praktično telovadbo in knjigovodstvo. Predlagali so tudi, da bi zaprosili krajevnega zdravnika dr. Jenka, da bi pripravil nekaj predavanj. Na seji (31. oktobra 1910) so odborniki ajdovskega Sokola sprejeli poslovnik vadičelskega zbora, ki so mu dovolili kredit v višini 10 kr za popravila telovadnega orodja. Prav tako so sklenili, da društvo nabavi lastno svetilko za telovadnico. Niso pa odborniki soglašali s predlogom R. Brajnika, da bi ajdovski Sokol nabavil fanfare.

4. decembra 1910 so se sokoli zbrali na Miklavževem večeru, ki je poleg tradicionalnega obdarovanja naraščajnikov (dobili so jabolka, smokve, rožice, kekse, peresnice, peresa in svinčnike) obsegal še telovadni nastop naraščajnikov, igro in deklamacije. Posebej pa so ta večer razdelili diplome Goriške Sokolske Župe, ki so si jih priborili ajdovski tekmovalci na junijskem zletu v Šempetu pri Gorici.

Na prvi odborovi seji v letu 1911 (bila je 11. januarja), so sklenili, da bodo sklicali občni zbor 29. januarja in določili za 26. februar predpustno veselico. Sklenili so, da tajnik ostro pokara Josipa Gorenjca, knjigarnarja v Trstu, ki naj v osmih dneh odgovori, kaj misli storiti s 1000 razglednicami, ki mu jih je društvo poslalo v prodajo. Društvo je (sklep odborove seje 23. novembra 1910) nabavilo v Gorici razmnoževalnik — hektograf in na tej seji so sklenili, da bodo ajdovskemu Bralnemu in pevkemu društvu zaračunali za enkraten odtis not 40 vinarjev. Odborniki pa so ugodili tudi prošnji ajdovskega župana Ignaca Kovača, da posodijo telovadnico za mizarski tečaj, ki je trajal tri mesece.

Drugi letni občni zbor ajdovskega Sokola je bil v društveni telovadnici (= Bratinovi dvorani) 29. januarja 1911. Tajnik Slana je poročal, da je društvo imelo v letu 1910 62 članov, med njimi 17 telovadcev. Odbor je imel 11 sej, društvo je prejelo 92 dopisov, odpeljalo pa 147. Med temi je bilo načelniku namenjenih 48 dopisov, med odpeljanimi pa 83. Blagajnik Vladko Dolenc je prisotne obvestil, da so društveni dohodki v prejšnjem letu znašali 2273 kr. 20 vin., izdatki pa 2290 kr. 59 vin. in da je nastal primanjkljaj v višini 17 kr. 39 vin. Ker pa je društvo imelo pri ajdovski Hranilnici in Posojilnici naloženih 200 kr., je stanje blagajne izkazovalo na dan poročanja pozitiven saldo v višini 182 kr. 61 vin. Izvoljen je bil tudi društveni odbor, ki je bil po sestavi skoraj enak prejšnjemu, le da je Franc Feigel zamenjal Štefana-Štipka Štekarja na mestu odbornika, namestnika odbornikov sta bila poslej Mihael Malik in Karel Magioli (prej sta to bila Franc Poniž in Jožko Feigel), novi preglednik računov pa je postal Franc Bratina, ki je zamenjal Toma Šorlija, drugi

preglednik računov pa je ostal Rudolf Vodeb. Da bi reševala stalne težave z upraviteljem Bratinove dvorane, je bila izvoljena posebna komisija, v kateri so bili župan Kovač, Bianchi in Repič.

Novi odbor je z izvolitvijo sprejel tudi nalog, da pripravi vse za predpustno veselico s koncertom in igro Jake Štoke »Mutasti muzikant«. Odborniki so ponovno obravnavali problem razglednic in težave z knjigarnarjem Gorenjem ter sklenili, da ga opomnijo po pravni poti in mu zagrozijo s tožbo. Zaradi predloga Goriške Sokolske Župe, da bi bil njen letni zlet za leto 1911 v Ajdovščini, so se 29. aprila 1911 sešli ajdovski Sokoli na izrednem občnem zboru v telovadnici. Ker pa je dotedanji podstarosta ajdovskega Sokola Stanko Logar izstopil iz društva in s tem mu je tudi prenehala društvena funkcija, so prisotni za novega podstarostu izvolili ajdovskega trgovca Mihaela Malika, dotedanjega namestnika odbornika v društvenem odboru. Na Maliko mesto pa je bil izvoljen trgovec Anton Križaj, ki se je med tem vrnil iz Sežane. Na tem izrednem zboru je načelnik Rudolf Brajnik prebral navodila o organizacijskih pripravah, ki jih je prejel od načelnika goriškega Sokola Kranjca za zlet. Večina udeležencev izrednega občnega zbora je bila za to, da se zlet priredi. Istočasno so se dogovorili tudi za roke.

Isto leto (od 13. do 15. avgusta) so v Zagrebu načrtovali Hrvatski vsesokolski zlet in Ajdovci so se bali, da bi zlet Goriške Sokolske Župe zaradi pomanjkanja terminov odpadel. Zato so se odločili za 23. julij 1911, 30. julij pa so pustili v rezervi, ter po nasvetu staroste izvolili le odbor, ki naj bi poskrbel za prireditveni prostor. V njem so bili: dr. Medveš, Bianchi, Vodeb, Malik in Kovač. Prav tako je Artur Lokar predlagal, da naj bi društvene člane — telovadce ne volili v odbor, ker je predvidel, da bodo ti veliko časa porabili za vaje za telovadni nastop. Izvoljen pa je bil tudi širši odbor, ki so ga sestavljali: Dolenc, Bianchi, Kavs, Mayer, dr. Medveš, Sirk, Malik, Sterle, Križaj, Kermolj, Jožko Feigel, Bajt, Gostiša, Vodeb in Slana. Ajdovskih Sokolov niso motile pri izvedbi društvenih izletov in udeležbi na raznih prireditvah drugih društev priprave župnega zleta. Tako so v maju 1911 obiskali Rihemberk (Branik) in se udeležili veselice, ki jo je organiziral tamkajšnji odsek ajdovskega Sokola, 18. junija pa so se udeležili prireditve v Dornberku, kjer so ajdovski telovadci nastopili pri prostih vajah. Zaradi te prireditve pa se niso udeležili podobne na Općinah, na katero jih je vabil tamkajšnji Sokol.

Ker tržaški knjigarnar Josip Gorenjec kljub večkratnim opominom ni plačal prejetih razglednic, so se odborniki na seji 2. junija odločili, da društvo vloži tožbo. Prav tako so odborniki spremenili enega izmed sklepov z prejšnjih sej in oprostili ajdovsko Pevsko in bralno društvo plačevanja prispevkov za uporabo hektografa, ker so člani tega društva nastopali in pomagali na raznih prireditvah ajdovskega Sokola. Ker so nekateri ajdovski mladeniči žeeli pristopiti k Sokolu, niso pa imeli denarja za plačevanje članarine, so odborniki pooblastili društvenega načelnika Brajnika, da jih po lastnem preudarku sprejme v društvo in jih oprosti začasnega plačevanja članarine, vendar pa je moral Brajnik o vsakem takem primeru obvestiti odbor.

Sprejeli so tudi nekaj sklepov glede župnega zleta v Ajdovščini. Prvi med njimi je bil ta, da naročijo ponatis Klemenčičevih razglednic, da bi jih prodajali na zletu. Vsa društva so opozorili, da morajo do določenega datuma poslati podatke o številu

udeležencev zleta, telovadcev, gostov, itd. Dogovorili so se tudi, da organizirajo, če ne bo prevelikih stroškov, poseben vlak, ki bi pripeljal iz Prvacine, oziroma iz Gorice, udeležence, tekmovalce in njih svojce. Sklenili so tudi, da povabijo domačinke, da na dan prireditve Ajdovščino čimlepše okrasijo. Priprave na župni zlet so bile v polnem teku in iz sejnih zapisnikov odbora ajdovskih Sokolov je spoznati skrb prirediteljev, da bi zlet kar najbolj uspel. Sestavljen je bil tudi imenik domačink, ki naj bi pomagale pri prireditvi. Ajdovski Sokoli so do manjših finančnih sredstev prišli že pred prireditvijo, saj so prodali po najugodnejši ceni košnjo na prireditvenem prostoru. Na tej seji so tudi sklenili, da iz društvene blagajne plačajo potinno izleta v Vrdelo (Trst), dne 2. julija 1911.

Sl. 4. Sprednja in hrbtna stran značke, izdelane za sokolski zlet Goriške Sokolske Župe, ki se je vršil v Ajdovščini 23. julija 1911

Fig. 4. The front and reverse side of the badge, made for the meeting in Ajdovščina on the 23rd of July, 1911 organized by the members of the »Sokol« from the district of Gorizia

Na seji odbora pred zletom v Ajdovščini (v zapisnikih je kot datum seje očitno pomotoma naveden 23. julij 1911) so volili kandidate v predsedstvo Slovenske Sokolske Župe, razpravljali o problemih v zvezi z zletom Goriške Sokolske Župe, in o udeležbi na otvoritvi Sokolskega doma v Prvacini. Ta Sokolski dom, prvi na Goriškem, je bil odprt 9. julija 1911.⁶

Na zletu je nastopilo 400 Sokolov v kroju, telovadcev pa je bilo 100. Ti so nastopili na prireditvenem prostoru za staro Papirnico. Sokolskih naraščajnikov je bilo okrog 80, kar je bilo lepo število glede na to, da so tedanje šolske oblasti prepovedale šoloobveznim otrokom zahajati k telovadbi v okviru sokolskih društev. Tekmovalci v orodni telovadbi in sodniki so prispeti v Ajdovščino že dan poprej (soboto, 22. julija). Seji sodnikov je načeloval župni načelnik Kranjc in sprejeli so prijave tekmovalcev po razredih. V višjem oddelku se je prijavilo 6 telovadcev, sodnika sta bila Kranjc in Podgornik; v nižjem oddelku se je prijavilo tudi 6

⁶ Soča, štev. 72, 24. 6. 1911 in Soča, štev. 78, 11. 7. 1911.

tekmovalcev, sodnika sta bila dr. Irgolič in Šaup. V prostovoljnem oddelku pa je tekmovalo 7 tekmovalcev, sodila pa sta Rudolf Brajnik in Niko Jakil. Rezultati so bili sledeči:

Višji oddelek: 120 možnih točk

I.	Miklave Ivan	— Gorica je dosegel 104 točke,	t.j. 86,67%
II.	Saunig Bruno	— Gorica je dosegel 88 točk,	t.j. 73,33%
III.	Komjanc Josip	— Gorica je dosegel 83 točk,	t.j. 69,15%
IV.	Bašin Alojz	— Gorica je dosegel 77 točk,	t.j. 64,16%
V.	Paš Anton	— Gorica je dosegel 73 točk,	t.j. 60,83%

Eden izmed tekmovalcev je odstopil.

Nižji oddelek: 120 možnih točk

I.	Kralj Ivan	— Gorica je dosegel 114 točk,	t.j. 95 %
II.	Bašin Roman	— Gorica je dosegel 112 točk,	t.j. 93,33%
	Bratuž Fran	— Gorica je dosegel 112 točk,	t.j. 93,33%
IV.	Bras Semidrag (Marij)	— Ajdovščina je dosegel 111 točk,	t.j. 92,50%
V.	Vulč Franc	— Ajdovščina je dosegel 102 točki,	t.j. 85 %
VI.	Kragelj Benedikt	— Gorica je dosegel 98 točk,	t.j. 81,66%

Prostovoljni oddelek: 100 možnih točk

I.	Bratina Franc	— Ajdovščina je dosegel	85 točk, t.j. 85%
II.	Malik Josip	— Gorica je dosegel	80 točk, t.j. 80%
III.	Škodnik Anton	— Gorica je dosegel	79 točk, t.j. 79%
IV.	Magioli Karol	— Ajdovščina je dosegel	73 točk, t.j. 73%
V.	Pipan Ivan	— Ajdovščina je dosegel	70 točk, t.j. 70%
VI.	Trevizan Anton	— Gorica je dosegel	69 točk, t.j. 69%
VII.	Grapulin Franc	— Gorica je dosegel	56 točk, t.j. 56%

Tega slavlja Sokolov Goriške Sokolske Župe pa se niso udeležila vsa njena društva in dopisnik »Sokolskega praporja«,⁷ ki se je podpisal le z J., je grajal Sokole v Solkanu, Podgori, Mirnu, Biljah, Črničah, Selu, Prvačini, Štandrežu, da se niso udeležili tekmovanja.

Po končanem tekmovanju so nastopili še ostali tekmovalci. Popoldne pa so se vsi sokoli, ki so do takrat prispevali v Ajdovščino, zbrali na trgu in od tam v sprevodu odšli na železniško postajo, kjer so se jim pridružili še Sokoli z Goriške in Trsta, ki so še vedno prihajali. Z železniške postaje so se nato vsi vrnili na ajdovski trg, kjer jih je pozdravil starosta ajdovskega Sokola Artur Lokar, za njim pa še ajdovski župan, starosta Goriške Sokolske Župe dr. Leupušček, ter zastopnik

⁷ Sokolski prapor, glasilo Goriške Sokolske Župe, 1911, štev. 3.

Tržaške Sokolske Župe advokat dr. Slavik. Po teh pozdravnih nagovorih je vsa ta množica (pisec poročila uporablja besedo »sokolska armada in z njo občinstvo«), odšla na telovadnišče. Po navedbah pisca se je zbralo okrog telovadišča okrog 4000 ljudi, ki so prisostvovali vajam, v katerih so nastopali naraščajniki, člani in goriške sokolice, ki jih je bilo okrog 60. Moški naraščaj je nastopal v vaji s palicami, člani pa s prostimi vajami, med katerimi so bile tri iz programa, ki so ga pripravljali za vsesokolski zlet v Zagrebu. Telovadke pa so v Ajdovščini sploh prvkrat nastopale javno na Goriškem in sicer z vajami z obroči. Pri orodni telovadbi je nastopila telovadna vrsta iz Gorice v vaji na krogih, prvič na Goriškem. Ostale vrste so zaključile prireditve z vajo na bradljah navzkriž.

Naslednja seja odbora ajdovskih sokolov (3. avgust 1911), je pokazala, da je prireditve tudi finančno uspela. Do tega dne je bila večina računov plačana; dohodki prireditve so znašali 3969 kron in 07 vinarjev, izdatki pa 3059 kron in 22 vinarjev, vendar društvo ni imelo še poravnanih prispevkov od vstopnic, ki jih je poslalo v predprodajo. Po sklepnu odbornikov so naložili v ajdovsko Hranilnico in Posojilnico 700 kron; načelniku pa so soglasno dali 50 kron za stroške in trud, ki jih je imel pri organizaciji. Sklenili so tudi, da se Sokolu v Biljah pošlje štiri grbe za okrasitev njihove telovadnice. Istemu društvu so tudi znižali račun za prejete razglednice iz 6 na 5 kron. Poravnali so tudi nekatere društvene obveznosti in sicer so Sokolskemu tekmovalnemu skladu v Ljubljani poslali 10 kron, goriškemu Sokolu pa 25 kron kot prispevek za Sokolski dom.

Navdušenje nad uspehom zleta med odborniki in člani društva je bilo izredno, še večje pa je bilo med ajdovskim prebivalstvom in v društvo se je včlanilo veliko mladenečev. Kot so se dogovorili na eni izmed sej, je društveni načelnik lahko sprejel v društvo tudi tiste, ki niso bili sposobni plačevati članarine. Tako je na 7. odborovi seji v letu 1911 Rudolf Brajnik poročal, da hodijo kot »brezplačni hospitanti« k telovadbi naslednjí ajdovski mladeneči: Pižent, Bratina, Marc, Ergaver, Batič, Valič, Pelhan in Matias. Na Brajnikov predlog so sklenili, da naročijo naslednje telovadno orodje: železen drog, palico za skok, stojalo za skok, šest parov kijev, bradljico in ročko za stojo. V oviru prerazporeditve mest v upravi društva, so odborniki imenovali Marija Brasa za društvenega gospodarja in ga zadolžili, da do prihodnje seje sestavi podroben inventar vsega društvenega imetja. Starosta Artur Lokar, znani ajdovski dobrotnik, pa je predlagal, da se globa, v višini 15 kron 32 vinarjev, ki jo je društvu plačal njegov bivši član Stanko Logar, odstopi ajdovskemu županstvu z naročilom, da jo razdeli med ajdovske reveže.

V letu 1911 je ajdovski Sokol štel 65 članov, izmed teh jih pet ni plačevalo članarine. Med njimi je bilo 16 »izvršujočih« in 44 »podpornih« (plačujočih) članov. Društvo je imelo 10595 kron 10 vin. prometa, njegovo premoženje pa je bilo vredno 2982 kron 41 vin. (všteto tudi 1182 kron 41 vin. v gotovini). Stalno se je menjalo število telovadcev. V začetku leta jih je bilo 16, med letom jih je pristopilo še 14, vendar pa jih je tudi odstopilo 7, drugam pa odpotovalo 7. Tako se je njihovo številčno stanje na koncu leta 1911 izenačilo z začetnim.

Na občnem zboru dne 5. januarja 1912 je bil izvoljen nov odbor, v katerem so bili: starosta Artur Lokar, podstarosta Mihail Malik, načelnik Rudolf Brajnik; odborniki pa: Vladko Dolenc, Marij Bras, Slavoj Sterle, Peter Kermolj, Avgust

Likan, Ivan Pipan. Namestnika odbornikov sta postala: France Bratina od Slejkotov, Jožko Feigel, pregledovalca računov pa Rudolf Vodeb in Anton Križaj. Zastopniki na občnem zboru Goriške Sokolske Župe so bili: Rudolf Brajnik, Anton Križaj in Avgust Slana, delegat pri Slovenski Sokolski Zvezi pa Mihael Malik. Ker so šolske oblasti prepovedale naraščaju vadbo pri Sokolu, so udeleženci menili, da naj bi ga nadomestil obrtni in trgovski. Na tem občnem zboru so tudi sklenili, da društvo iz svojega premoženja izloči 1000 krov kot nedotakljivo glavnico, kateri bodo kasneje pripadale tudi tekoče obresti, ter jo naloži v ajdovsko Hranilnico in Posojilnico z namenom, da se v Ajdovščini zgradi društvena telovadnica. Dogovorili so se tudi, da bodo v ta namen pobirali prostovoljne prispevke. Izvoljen je bil tudi ožji odbor, v katerem so bili Mihael Malik, Rudolf Vodeb in Repič. Naloga odbora je bila, da pripravi in izvede vse potrebno za zgraditev društvene telovadnice.

Novoizvoljeni društveni odbor se je konstituiral na prvi seji, 25. januarja 1912 in društveni gospodar Marij Bras, je bil izvoljen še za tajnika in podnačelnika. Vladka Dolenca so ponovno izvolili za blagajnika, Ivan Pipan pa je postal orodjar.

Ajdovske Sokole je v začetku leta 1912 zapustil njihov telovadec Franc Vulč in na tej seji so prebrali njegovo pozdravno pismo. Rudolfa Brajnika in Slavoja Sterleta je odbor pooblastil, da stopita v stike z lastnikom dvorane, da društvu dovoli namestitev dveh drogov za potrebe telovadcev. Da bi dosegli čimvečje število članstva, so razposlali med nove ajdovske prišleke okrožnico in jih povabili medse. Tako so včlanili Antona Kalina in Hiršena na predlog Petra Kermolja in Rudolfa Brajnika. Ker je ajdovska podružnica Cyril-Metodovega društva imela svoj občni zbor (najavljen za 28. januar), je starosta ajdovskega Sokola Artur Lokar predlagal navzočim odbornikom, da se udeleže in tako pokažejo slogo med ajdovskimi društvji. Tudi v letu 1912 je društvo nameravalo organizirati predpustno prireditev in na seji 6. februarja so sprejeli njen program. Veselica je društvu navrgla 124 krov 30 vin. dobička in odborniki so sklenili, da takoj poravnajo polletni prispevek Goriški Sokolski Župi v višini 35 krov 40 vin., niso pa se strinjali s predlogom Slovenske Sokolske Zveze, da bi ajdovski Sokol naročil slike pomembnejših organizatorjev Sokola. Slovenska Sokolska Zveza je vsem društrom priporočila, da naročijo slike Miroslava Tyrša, Jindřicha Fügnerja, pa tudi Schreinerja in Vaničke. Sprejet pa je bil predlog društvenega tajnika Marija Brasa, da društvo naroči 500 sokolskih kolekov in da se vsak odposlani dopis kolekuje z dvema kolekoma, sokolskim in narodnim. Ker nadučitelj Kavs še ni pričel z vadbo šolskega, oziroma vajeniškega naraščaja, so sklenili, da ga na dano obljubo spomnijo. Prav tako so sklenili, da se vsi sokoli zberejo za skupinsko fotografijo, vendar pa niso sprejeli predloga Marija Brasa, da bi v okviru društva organizirali tudi odsek za žensko telovadbo in so predlog začasno zavrnili. Ker je ajdovski župnijski upravitelj Ivan Rejec društvu Sokol stalno nasprotoval in ga javno napadal, so sklenili, da izvolijo posebno delegacijo, ki bi skupaj z predstavniki ajdovske občine skušala zadevo z župnikom urediti ter ga povabiti, da bi si ogledal urjenje v telovadnici in ga tako prepričala, da bi prenehal z javnim napadanjem društva.

V Pragi je bila leta 1912 vsesokolska razstava ob priliki vsesokolskega zleta. Odborniki so sklenili, da se zleta udeleže štirje njegovi člani ter da se na razstavo pošlje nekaj razglednic, znakov, kozarcev in slike z župnega zleta v Ajdovščini (23).

julija 1911). Zaradi stroškov, ki bi jih imeli z udeležbo za zletu v Pragi, so tudi sklenili, da bodo organizirali poseben zabavni večer in z dobičkom financirali svoj nastop. Čeprav je »Vestnik Tržaške Sokolske Župe« prvič izšel šele junija 1912, so se odborniki ajdovskega Sokola že na svoji seji dne 20. aprila 1912, odločili, da se nanj naročijo. Na seji 28. maja so sprejeli predlog dr. Draga Marušiča in dr. Slavka Fornazariča, da 31. maja 1912 predavata v Ajdovščini s pomočjo skoptičnih

Sl. 3. Uradna potrditev pravil ajdovskega Sokola, izdana v Trstu 24. marca 1909

Fig. 3. Official approval of the regulations, used by the »Sokol« issued in Triest on the 24th of March, 1909

slik. 9. junija istega leta so bili mirenski Sokoli prireditelji zleta Goriške Sokolske Župe, in tega slavlja goriških Sokolov se se množično udeležili tudi Ajdovci, njihovi telovadci pa so se ponovno dobro odrezali. Ker pa je zmanjkovalo časa, so odborniki sklenili, da ne bodo organizirali zabavnega večera, kot je bilo že sklenjeno, temveč, da dvignejo iz ajdovske Hranilnice in Posojilnice 100 krov in jih porabijo za plačilo stroškov izleta v Prago.

Na sedmi odborovi seji 30. julija 1912, je društveni načelnik Brajnik poročal o zletu v Pragi in podal obračun stroškov. Sklenili so, da društvo naroči nov

društveni pečat ter stampiljko, ki bi jo uporabljali namesto papirja s tiskanim društvenim napisom. Dogovorili so se še, da se društvo udeleži prireditve, ki jo je organiziral Sokol na Brjah, ter da temu društvu posodijo nekaj svojih zastav. Ker društvo v Ajdovščini ni imelo svojega naraščaja, so odborniki sklenili, da se izleta v Kobarid, kjer so se zbrali naraščajniki goriških sokolskih društev, ne udeleži. Očitno je bilo, da je sklep šolskih oblasti onemogočil delo naraščaja, vajeniški in trgovski pa ni bil dovolj kvalitetno pripravljen, da bi lahko javno nastopal na taki prireditvi.

Vsakoletni prireditvi, ki jo je društvo prijejalo 8. septembra, sta bili posvečeni dve odborovi seji, in sicer 27. avgusta in 3. septembra 1912. Na njih so sklenili, da bo ples v telovadnici, telovadni nastop na na živinskem trgu. Najeli so godbenike iz Prvačine, ki so igrali na plesu, ter organizirali srečolov. Prireditev je odlično uspela, saj je bilo 540 kron čistaga dobička. Od te vsote so klub nasprotovanju društvenega tajnika Marija Brasa izločili 54 kron in jih poslali Podpornemu skladu Goriške Sokolske Župe, 486 kron pa so naložili v ajdovsko Hranilnico in Posojilnico.

Ker je imelo društvo (zlasti pa njegovi člani) s prirejanjem izletov precej stroškov, so odborniki menili, da je potrebno dobiček nekaterih prireditiv naložiti v poseben »izletni fond« pri ajdovski Hranilnici in Posojilnici. Zato so na seji 29. novembra 1912 sklenili, da v ta namen priredijo Miklavžev večer in tako podprt predlog vaditeljskega zbora. Istočasno so sklenili, da pošljejo Sokolu na Općinah štiri sokolske naraščajne kroje, ter obvestili Slovensko Sokolsko Zvezo, da so uredništvu tržaške »Edinosti« poslali darila za »Balkanski Rdeči Križ« (čas prve balkanske vojne). Društvo je tudi naročilo partituro za proste vaje, blagajnika pa so pooblastili, da ponovno naroči izdelavo društvenih razglednic. Odobren je bil tudi predlog načelnika Brajnika, da društvo naroči skakalne deske in kroglo. Miklavžev večer je »izletnemu fondu« prinesel 61 kron 56 vin. dohodka, to pa je spodbudilo društvo, da je priredilo na pustno nedeljo 1913 plesni večer. Brajnik je odbornike obvestil, da namerava sestaviti poslovnik dramatičnega odseka ajdovskega Sokola in obenem ustanoviti ta odsek.

Na 5. rednem letnem občnem zboru 23. januarja 1913 so odborniki podali poročila o svojem enoletnem delu. Društveni tajnik je poročal, da je društveni odbor imel 11 sej in sklepal o tekočih zadevah, ter da je društvo dobili 114 dopisov, odposlalo pa jih je 79. Poudaril je, da ni upoštevana korespondenca vaditeljskega zbora in še dodal, da šteje društvo 59 članov, od katerih jih je 9 bilo izvršujočih, 50 pa podpornih. Stanje blagajne, oziroma društvene imovine je, namesto blagajnika, podal Rudolf Brajnik. Vrednost društvenega premoženja je znašala 3281 kron 42 vin. in se je v enem letu povečala za 299 kron 01 vin. Med letom 1912 je bilo vpisanih 20 telovadcev, od teh so trije odstopili, 7 pa se je odselilo. V 123 urah je telovadilo skupno 1058 telovadcev, največ 16, najmanj pa 2; povprečno jih je telovadilo na uro 8,5. Vadil je tudi obrtno-trgovski naraščaj; vsega skupaj 44 ur. V tem času je telovadilo 194 naraščajnikov; največ 7, najmanj pa eden.

Prisotni so izvolili tudi nov društveni odbor. Izvoljeni so bili: starosta notar Artur Lokar, podstarosta trgovec Mihael Malik, načelnik pa tovarniški delavec France Bratina, starejši. Odborniki: Rudolf Brajnik, Avgust Slana, Anton Križaj,

Peter Kermolj, Ivan Pipan in France Bratina mlajši. Njihova namestnika sta postala Jožko Feigel in Rok Peselj, preglednika računov pa Rudolf Vodeb in France Miklavčič. Za delegate na občni zbor Goriške Sokolske Župe so bili izvoljeni Artur Lokar, Rudolf Brajnik in Ivan Pipan.

Rudolf Brajnik je prisotnim predlagal, da se od preostanka denarja iz leta 1912 izloči znesek 200 kron in se doda nedotakljivi glavnici 1000 kr., namenjeni za izgradnjo Sokolske telovadnice. Njegov predlog je bil z odobravanjem sprejet. Odbor za pripravo, v katerem so bili Malik, Repič in Vodeb, pa so preimenovali v gradbeni odbor za postavitev telovadnice. Dogovorili so se, da bodo skušali razširiti svojo dejavnost tudi na sosednjo Vipavo in tam uveljaviti sokolsko idejo. Prav tako so menili, da je čas, ko bi se odsek ajdovskega Sokola v Rihemberku (Branku) mogel osamosvojiti. Pri plačevanju članarine so večkrat naleteli na težave, ker je nekateri izmed društvenih članov niso mogli poravnati. Zato so ustanovili še tretji plačilni razred in določili, da tisti društveni člani, zlasti še telovadci, ki više članarine ne zmorejo plačevati, plačujejo le po 30 vinarjev. Antona Furlana pa so določili za pobiralca članarine ter raznašalca okrožnic, obvestil, itd.

Nekatere druge funkcije so si razdelili na prvi odborovi seji v letu 1913 (28. januar). Brajnik je postal društveni tajnik, Anton Križaj blagajnik, Ivan Pipan orodjar. Dogovorili so se tudi, da bodo za predpustno prireditve organizirali Dramatični večer s plesnim venčkom, ker niso mogli najti primerne godbe, oziroma se godbeniki iz Postojne niso odzvali vabilu. Dramatični večer je obsegal dve enodejanki, na plesni prireditvi pa je igral tamburaški kvartet Nemec. Prireditev je društvu prinesla 121 kron 36 vin. dohodka, ki so ga namenili »izletnemu fondu«. Starosta Artur Lokar pa je društvu daroval še 10 kr., ker je bil na prireditvi dan odsoten. Odborniki so bili tudi obveščeni o vabilu Goriške Sokolske Župe na župni občni zbor in o vabilu odseka ajdovskega Sokola iz Rihemberka (Branku) na svoj občni zbor, na katerem bi se osamosvojil in organiziral v samostojno društvo. Sklenili so tudi, da društvo nabavi novo knjigo za imenik članov od ustanovitve dalje, ter naroči pristopnice, ki bi jih izročili vsem novih članom. Ker je bil leta 1913 planiran slovenski vsesokolski zlet v Ljubljani, je starosta pozval vse člane društva k čimvečji udeležbi pri rednih telovadnih vajah.

Na tretji redni seji odbora ajdovskega Sokola 4. marca 1913 so odborniki razpravljali o predlogu vodstva Goriške Sokolske Župe, da samostojno organizira letni župni zlet v Podgori. Ker je to bilo proti župnim pravilom, so se morala vsa društva na Goriškem, pa tudi podgorski Sokol izreči za tak predlog. Soglasje društev je bilo potrebno tudi zato, da bi ob morebitni izgubi krila stroške prireditve. Ajdovci so se strinjali s takim predlogom in podprtli predlog upravnega odbora Goriške Sokolske Župe. Odborniki so tudi potrdili sklep društvenega vaditeljskega zbora, da se za podnačelnika izvoli Ivan Pipan, ter se dogovorili, da naročijo gramofonske plošče z glasbo za proste vaje, ki so bile predvidene za zlet v Ljubljani. Društvo je tudi naročilo 100 zletnih razglednic, ki jih je izdala Slovenska Sokolska Zveza in jih izročilo Mihaelu Maliku v komisjsko prodajo. Sklenili so, da popravijo poškodovan pod v telovadnici. Prav tako so sprejeli sklep, da nekaterim vojakom ajdovske garnizije dovolijo prihajati k telovadbi, vendar so jim določili poseben urnik. Tudi na tej seji društvenega odbora so sprejeli nove člane in sicer: Franceta

Zagoričnika, Mirka Fajta, Ivana Rovtarja in Ivana Kobala. Ker društveni blagajnik ni imel v blagajni gotovine, je na aprilski odborovi seji zaprosil za dovoljenje, da dvigne iz Hraničnice in Posojilnice določeno vsoto in tako poravnava tekoče stroške, ki jih je do tedaj kril iz članarin. Na isti seji so tudi podelili diplome, ki so si jih priborili ajdovski tekmovalci za župnih tekmah v Ajdovščini leta 1911 in v Mirnu leta 1912, ter se poslovili od svojega člana Franca Batiča, ki je odšel iz Ajdovščine.

Goriška Sokolska Župa je bila razdeljena na okrožja in 15. junija 1913 so Sokoli v Črničah organizirali okrožni zlet. Ajdovci so se ga udeležili množično, nastopili so tudi njihovi telovadci in tako izpolnili sklep, sprejet na društveni seji 10. junija 1913. Na isti seji so se tudi domenili, da bi v bližnjem Lokavcu skušali organizirati veselico z namenom, da bi tudi tam organizirali svoj sokolski odsek. Še vedno pa je društvenemu oboru velike skrbi povzročal telovadni naraščaj in Artur Lokar je na tej seji ponovno sprožil vprašanje obnovitve telovadnih vaj, h katerim bi prihajal tako obrtni, pa tudi šolski naraščaj. Rudolf Brajnik je odbornike obvestil, da je glavni vzrok za tako stanje dejstvo, da starši otrokom ne dovolijo prihajati k telovadnim vajam in da so imeli vadičljiv stalne težave s premajhnim obiskom. Zato so to obliko dejavnosti opustili. Opozoril pa je, da društvo namerava na jesen leta 1913 ponovno v akcijo za pričetek rednih vaj naraščajnikov. Starosta Lokar pa je menil, da kaže spodbuditi trgovce in obrtnike, da bi dovoljevali in popularizirali med svojimi vajenci obiskovanje telovadnih vaj za naraščajnike.

V Podgori je bil 6. julija 1913 četrti zlet Goriške Sokolske Župe. Ker je bilo že prej dogovorjeno, da so vsa sokolska društva na Goriškem soorganizatorji, pa tudi nosilci eventualne izgube, je organizacija obiska tega zleta bila ena glavnih tem julijske odborove seje. Poleg številne udeležbe za katero si je odbor prizadeval, so poskrbeli tudi za nastop svojih telovadcev in kakor je bil že običaj, so najrevnejšim med njimi dodelili denarno podporo, da so se zleta lahko udeležili. Na tej seji so tudi izvolili svojega zastopnika v odboru Goriške Sokolske Župe. Izvoljen je bil Avgust Slana, njegov namestnik pa je bil Rudolf Brajnik. Ker je bil zvezni sokolski zlet 10. avgusta 1913 v Novem mestu, so odborniki menili, da bi na njem morali biti Ajdovci zastopani vsaj z enim predstavnikom. Vabilo Čitalnice v Kranju k udeležbi k njeni 50-letnici pa se niso odzvali, ampak so poslali le pozdrave.

Na izrednem občnem zboru, sklicanem zaradi volitev predsedstva Slovenske Sokolske Zveze, 24. julija 1913, so zborovalci potrdili celotno kandidacijsko listo, ki jo je sestavilo dotedanje predsedstvo Slovenske Sokolske Zveze. Omenimo naj, da je isto listo potrdilo oziroma jo je sprejelo tudi že vodstvo Goriške Sokolske Župe. Istočasno so zborovalci določili za svojega zastopnika v Novem mestu Rudolfa Brajnika.

O vsakoletni prireditvi ajdovskega Sokola 8. septembra so odborniki razpravljali na dveh sejah (26. avgust, 2. september 1913). Program prireditve je bil že kar tradicionalen, t. j. nastop telovadcev, nato ples s srečolovom. Odborniki so si razdelili naloge glede priprave veseličnega, pa tudi telovadnega prostora, organizacije godbe, reklame, lepakov, jedače in pihače, itd. Organizatorji so si zagotovili nastop godbenikov iz Prvacine. Zanj so zahtevali 156 kr., plesišče — oder,

ki so si ga izposodili pri Makovcu v Velikih Žabljah, pa še nadaljnih 50 kr. Kot posebnost naj navedemo, da so ajdovski Sokoli organizirali tega dne tudi »cvetlični dan« v korist Goriške Sokolske Župe. V ta namen so zaprosili krajevno mladino, da jim pomaga pri prodaji cvetlic, ki jih je poslala Goriška Sokolska Župa. Njihova prizadevnost pri prodaji se je bogato obrestovala, saj so na račun Goriške Sokolske Župe poslali 202 kr. in 26 vin.

Prireditve 8. septembra 1913 je društvo prinesla 492 kr. 66 vin., kar so na predlog staroste Lokarja naložili na hranično knjižico, vendar so še pred tem desetodstotni znesek nakazali blagajni Goriške Sokolske Župe v Gorico. V bližnjem Lokavcu so že organizirali pripravljalni odbor za ustanovitev odseka ajdovskega Sokola in po poročilu tajnika Brajnika naj bi tu v zimi 1913/14 ustanovili odsek, podružnico ajdovskega Sokola.

Tradisionalni Miklavžev večer (7. december 1913), ki ga je nameravalo društvo organizirati, je bil obenem priložnost za delno pomiritev s šolskimi oblastmi. Tako so odborniki povabili k sodelovanju tudi učiteljstvo in s tem tudi šolske otroke. Dogovorili so se tudi, da bo prireditve obsegala le nastope otrok in dve igriči, primerni za tako prireditve.

Najpomembnejši sklep 13. odborove seje za leto 1913 pa je bila odobritev poslovnika za novoustanavljanje se odsek ajdovskega Sokola v Lokavcu. Dogovorili so se, da skupaj z Lokavčani čimprej pripravijo ustanovitveni občni zbor. Na seji so odborniki sprejeli v svoje članstvo tudi dr. Ljudevita Jenka. Iz društva sta zaradi odhoda iz Ajdovščine izstopila Nemec in Šenk, kar so odborniki odobrili. Člani pa niso odobrili odstopa Josipa Vidriha, ker je to storil iz društva neznanih vzrokov. Ker je Vidrih stalno nadlegoval društvene člane, so odborniki sklenili, da se v bodoče odborove seje vršijo v prostorih društva Edinost ter da se sname društvene diplome, ki je visela v gostilniški sobi pri Vidrihu. Obenem so za novega pobiralca članarine določili Hrovata, zadolžili so ga, da energično iztira zaostalo članarino.

17. januarja 1914 so v prostorih društva Edinost imeli ajdovski Sokoli svoj šesti redni občni zbor. Udeležilo se ga je 22 članov. V uvodni besedi se je starosta Lokar zahvalil ajdovskemu županstvu, društvu Edinost, obema podružnicama Ciril-Metodovega društva v Ajdovščini in Štanjah pa tudi drugim ajdovskim društvom za nudeno pomoč pri organiziraju društvenih prireditv. Društvo je na koncu leta 1913 štelo 50 članov, med letom pa je k društvu pristopilo 10, izstopilo 11 članov. Od tega jih je 9 izstopilo zaradi odhoda iz Ajdovščine. Društvo je imelo 4020 kron 43 vin. denarnega prometa in sicer 2043 kron 27 vin. dohodkov, stroškov pa 1977 kr. 16 vin. Društvo je tako ostajalo 66 kr. 41 vin. gotovine, obresti na hranične vloge pa je društvo dobilo 252 kr 98 vin. Društveno premoženje je skupaj z inventarjem znašalo 3880 kr. 87 vin.

Sklenili so, da ponovno ocenijo vrednost inventarja (1850 kr.), ker se je nekaterim od prisotnih zdela previsoka. V letu 1913 je društvo imelo vpisanih 11 telovadcev, od katerih so 4 izstopili zaradi odhoda iz Ajdovščine. Obisk na vajah je bil nizek, saj se je v 117 urah v povprečju zvrstilo 4,9 telovadca. Od novembra 1913 dalje pa je telovadba skorajda popolnoma prenehala.

Naraščajniki so telovadili le nekaj mesecev in natančne statistike društvo niti ni vodilo, kljub temu, da je društvo imelo 13 naraščajnikov.

Novi društveni odbor so sestavljali: starosta Artur Lokar, podstarosta Mihail Malik, načelnik Marij Bras. Odborniki: Rudolf Brajnik, Franc Bratina st., Peter Kermolj, Anton Križaj, Ivan Pipan in Avgust Slana. Njihova namestnika sta postala Franc Bratina ml. in Martin Gostiša, preglednika računov Josip Jurca in Rudolf Vodeb. Za odposlanice na župni občni zbor so bili izvoljeni: Rudolf Brajnik, Marij Bras in Peter Kermolj, za župnega odbornika pa Avgust Slana.

Precej razprave je vzbudilo vprašanje staroste Lokarja, kaj je z odsekom za izgradnjo Sokolskega doma v Ajdovščini. Član odseka Mihail Malik mu je odgovoril, da iz različnih vzrokov odsek ni deloval, naročil je edino le bloke z listki za nabiranje prostovoljnih prispevkov. Malikov odgovor je bil z obžalovanjem vzet na znanje in zborovalci so sklenili, da spravijo omenjene bloke v promet. Malik pa je skrbel za njih evidenco. Ignac Kovač, ajdovski župan, je predlagal, da bi društvo začelo iskati primerno stavbišče, ker je glavnica pri ajdovski Hranilnici in Posojilnici bila že precej visoka; obenem pa je predlagal, da bi se ajdovski Sokoli povezali še s kakšnim društvom v Ajdovščini za skupno izgradnjo doma, ker je tudi ajdovsko Rokodelsko podporno društvo žeelo sezidati lastni dom. Nekateri izmed razpravljalcev so dvomili o potrebi takojšnjega nakupa zemljišča, drugi pa so nakup zagovarjali. Rudolf Brajnik je predlagal zvišanje sklada za izgradnjo Sokolskega doma tako da bi dodali iz prihrankov znesek 300 kr. na hranilno vlogo, namenjeno temu skladu in bi po tem občinem zboru višina sklada znašala 1598 kr. Njegov predlog je bil sprejet; prav tako so sprejeli predlog, da stopijo v zvezo z vsemi društvi v Ajdovščini in se z njimi dogovorijo glede morebitnega zidanja skupnega društvenega doma ter razdelijo pravico in obveznosti tako glede prostorov kot prireditev in poslovanja v njem. Na predlog Josipa Jurce so izvolili svoje tri delegate (Lokar, Malik in Brajnik), katerih naloga je bila, da stopijo v stik z ostalimi ajdovskimi društvi in se z njimi dogovorijo za nakup zemljišča. Istočasno so se na tem občinem zboru včlanili Franc Bratina III, Anton Ilić in Ivo Lulik.

Novi odbor se je na prvi seji (12. februar 1914) konstituiral tako, da so prisotni še izvolili za blagajnika društva Antona Križaja, za tajnika pa Rudolfa Brajnika. Urejevali so tudi tekoče zadeve. Tako so sklenili, da prispevajo za Sokolski dom v Kojskem 5 kr., zavrnili pa so prošnjo za prispevek za Sokolski dom v Trbovljah. Prav tako so zavrnili prošnjo za Ciril-Metodov ples v Gorici z obrazložitvijo, da tudi sami zbirajo za svoj dom. Novi odborniki so se tudi dogovorili da bodo organizirali predpustno prireditev. Društveni tajnik je prisotne obvestil, da je okrajno glavarstvo vrnilo predložene dramske tekste, ki so jih nameravali igrati in da sedaj čakajo še na odobritev namestništva v Trstu, kamor so jih tudi poslali v potrditev. Določili so tudi vrstni red posameznih točk spreda in sklenili, da pri tiskarju Maksu Šeburu v Postojni naročijo 300 vabil, pri firmi Hnatytryn v Gorici pa 100 šopkov kamelij. Na Brajnikov predlog so ponovno dali dotacijo ajdovskemu društvu Edinost v višini 10 kr. kot odškodnino za uporabo društvenih prostorov in inventarja v letu 1913.

Predpustna prireditev (22. februarja 1914), je prinesla društvu 147 kr. in 81 vin, dohodka. Od te vsote so odbili 10% in jih poslali Goriški Sokolski Župi. Denar in še preostanek, ki se je nahajal v društveni blagajni, so naložili na hranilno knjižico. Ivan Pipan pa je bil na seji 3. marca 1914 potrenj za društvenega podnačelnika telovadnega odbora. Prav tako so odborniki odobrili popravilo bradlje, oziroma njen predelavo, s katero bi bilo omogočeno, da bi bila uporabna tudi pri vajah z naraščajniki, zavrnili pa so naročilo 4 ročk, kar je predlagal načelnik Marij Bras. Ivan Pipan je bil tudi izvoljen za orodjarja. Zadnji sklep te seje je tudi bil, da društvo nabavi spominsko knjigo, v kateri bi na kratko opisali društveno zgodovino. Rudolfa Brajnika so tudi pooblastili, da tak oris napiše. Ker je hiša, v kateri je Rudolf Brajnik bival (bila je last Hranilnice in Posojilnice), pogorela ob nemškem bombardiraju Ajdovščine (letalski napad 29. 9. 1943) in z njo tudi večina imovine, oziroma dokumentov ajdovskih Sokolov, seveda ni mogoče ugotoviti, če je bil ta sklep izvršen. Nekateri sejni zapisniki kažejo, da je bila ta naloga opravljena.

Metliška Sokolska Župa je leta 1914 organizirala svoj zlet in nanj povabila tudi Ajdovce, vendar so ti vabilo zavrnili, ker so se nameravali udeležiti Vsesokolskega zleta v Ljubljani. To leto je potekala tudi 500-letnica kronanja zadnjega koroškega vojvode, zato so pri Goriški Sokolski Župi priredili predavanja na to temo in jih ponudili ostalim sokolskim društvom. Tako je v Ajdovščini predaval o tem dogodku in njegovem pomenu dr. Štefančič iz Gorice. Maja meseca je I. Sokolsko okrožje, kamor je spadala tudi Ajdovščina, organiziralo svoje skupne vaje v Ajdovščini in odborniki so na seji 13. maja 1914 sklenili, da zaprosijo ajdovsko županstvo, da jim dovoli organizirati prireditev na živinskem trgu. Prav tako so se 14. junija 1914 nameravali udeležiti okrožnega zleta v Selu.

7. julija 1914 se je odbor ajdovskega Sokola sestal in razpravljal o udeležbi društva na župnem zletu v Štandrežu, ki je bil določen za 12. julij v Štandrežu. To je bil neke vrste izredni občni zbor, saj je npr. poročal tudi blagajnik in podal finančno stanje za leto 1914. Do tistega dne je društvo imelo 806 kr. 11 vin, dohodkov in 789 kr. 07 vin. izdatkov. Za tako stanje pa se ni čuditi, saj so sarajevski dogodki burili duhove v celotni Avstro-Ogrski in pričakovati je bilo treba začetek vojne. To nam potrjuje tudi časovni premor v sejnih zapisnikih, saj v sejni knjigi na vojni čas spominja le opozorilo: »Premor vsled vojne od 1. 1914 do 1919«.

Mnogi izmed ajdovskih Sokolov so postali avstrijskim oblastem sumljivi; Arturja Lokarja so poslali v konfinacijo, članom Sokola, ki so šli kot mobiliziranci na fronto, je društvo razdelilo poseben razpoznavni znak, v primeru, da bi padli v srbsko ali rusko ujetništvo. Vrata ajdovske telovadnice so se zaprla potem, ko so člani poskrili telovadno orodje.

13. avgusta 1919 je bila na vrtu podstaroste Malika izredna odborova seja in na tej so prisostvovali vsi doma nahajajoči se člani odbora, namestniki, zaupniki in zastopniki drugih društev. Sejo je odprl podstarosta in izrazil veselje, da so se zopet zbrali po petih letih in obžaloval, da ni vseh. Krivec za tako stanje je bila vojna in tudi novonastale politične razmere po njej. Zlasti zadnje so bile vzrok, da so tako nenadoma sklicali to sejo, ki je bila bolj tajna, ker javne vsekakor niso smeli sklicati. Tajnik Rudolf Brajnik je prisotne obvestil, da so italijanske oblasti poizvedovale, javno in tajno, po različnih osebah, o razmerah v društvu, o

odbornikih, itd. Poročal je, da je 12. avgusta prišel k njemu karabinjerski marešalo in poizvedoval o društvu. Brajnik mu je povedal le take podatke, za katere je menil, da so društu neškodljivi, ali pa menil, da jih marešalo pozna. Ta je namreč zahteval podatek o delovanju, namenu, sredstvih za dosegom namena, imenik članov odbora, itd. Brajnik je sodil, da je nujno potrebno odgovoriti na zastavljena vprašanja, če so odborniki hoteli, da bi društvo ponovno lahko delovalo. To je bil približno enak postopek, kot so ga zahtevale avstrijske oblasti za privolitev v ustanovitev kakega društva, in zato je predlagal, da prisotni odobrijo, oziroma sestavijo tekst za karabinjersko postajo. Po daljši razpravi so prisotni sprejeli tajnikov predlog in ga pooblastili, da sestavi poročilo. Zborovalci so tudi pretresli možnost ponovnega ozivljjanja delovanja ajdovskega »Telovadnega društva Sokol«, vendar so se bali ovir, ki bi jih postavila italijanska zasedbena oblast. Zlasti mlajši člani so želeli ponovno pričeti z vadbo, vendar so razpravljalci, vsaj nekateri med njimi, opozarjali, da problema telovadnega prostora ni mogoče rešiti, ker da preti nevarnost zapleme telovadnega orodja. Prav zato so sklenili, da najprej začno z delovanjem na drugih področjih kot so npr. dramatične predstave, predavanja, itd. Tako so npr. skupaj z ostalimi ajdovskimi društvami začeli z organiziranjem in dramatskimi nastopi, vendar so kmalu naleteli na težave pri italijanskih oblasteh in zato so raje podrli oder v Bratinovi dvorani. Ko so se zamenjali predstavniki italijanskih vojaških oblasti, so ta oder ponovno postavili, vendar pravega uspeha ni bilo več.

Društveni načelnik Marij Bras je na tem sestanku 13. avgusta 1919 predlagal, da pošle odbor na prošnjo za delovanje društva na Generalni civilni komisariat v Trst in na Civilni komisariat za goriški politični okraj v Gorico. Njegov predlog je bil sprejet, zato so se odborniki odločili, da bodo vsa poročila društvenih funkcionarjev preložili na poznejše seje, ker so sklenili počakati na odgovor oblasti.

11. januarja 1920 pa so se ajdovski Sokoli zbrali na svoj 7. redni občni zbor v Bratinovi dvorani v Ajdovščini. Na sestanku je bilo prisotnih 52 članov; odprl ga je Ivo Kobal in za zapisnikarja je bil izvoljen Marij Bras. Občni zbor je vodil Franjo Štekar. Rudolf Brajnik, zadnji izvoljeni društveni tajnik leta 1914, je podal kratek pregled društvenega delovanja. Poudaril je, da je društvo naletelo na težave pri italijanskih oblasteh, ki niso odgovarjale na društvene prošnje in večkratneurgence. Zato je bil odbor prisiljen, ker so nanj pritisnili tudi telovadci, da sklice občni zbor. V poročilu je povedal, da je leta 1914 društvo štelo 60 članov; med letom (do konca julija) je izstopilo 8 članov, 6 jih je odpotovalo, 2 pa sta izstopila iz neznanega vzroka. Tako je ob izbruhu vojne, ko se je društveno delovanje pretrgalo, Sokol štel 52 članov. Na prvem sestanku po vojni, t. j. 13. avgusta 1919 pa je bilo prisotnih kar 108 oseb, ki so bile včlanjene, oziroma so se na tem sestanku včlanile v društvo. Brajnik je navedel, da se je leta 1914 (do začetka vojne) društvo udeležilo okrožnega zleta v Selu, ki je bil 14. junija, ter 12. julija župnega zleta v Štandrežu. Na obeh izletih so bili člani društva in tudi trgovsko-obrtni naraščaj; v Selu pa je bil tudi šolski naraščaj.

Blagajnik Anton Križaj je v poročilu navedel, da so znašali dohodki društva od 1. 1. 1914 do konca julija istega leta 843 kron 81 vin., izdatki pa 830 kr. 11 vin. Članarino so pobrali do konca junija 1914. Ko so 10. novembra 1918 odšli iz

Ajdovščine češki častniki, so nabrali 1042 kr. za Sokolski dom, pri svatbi Marija Brasa, društvenega člana in odbornika, se je nabralo 430 kr. Skupno je bilo v blagajni 1472 kron, oziroma 594.28 lir. Ob materini smrti je Franc Repič daroval društvu 200 lir. Vsa ta darila so bila izročena odboru za izgradnjo Sokolskega doma in na blagajni je ostalo 13.70 kron, oziroma 5.48 lir.

Izvolili so tudi nov društveni odbor, v katerem so bili: starosta Franjo Štekar, podstarosta Stanko Logar, načelnik Marij Bras; odborniki pa so postali: Josip Jurca, Anton Slokar, Franc Bratina, Jakob Pivk, Ivan Kertelj in Peter Kermolj; namestnika sta bila Henrik Kostnapfel in Josip Kožman, pregledovalca računov pa Mirk Bratina in Josip Godina.

Sl. 2. Nalepka na knjigi, v kateri so zapisniki sej od 1908 – 1920
Fig. 2. The sticker on the book, containing all the minutes of the meetings between 1908 – 1920

Določena je bila tudi članarina in sicer na 1 liro za izvršujoče člane in 2 liri za podporne člane. Upoštevali so premožensko stanje svojega članstva. Ker se je v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencov sokolstvo preuredilo in ker so se ajdovski Sokoli imeli za njegov del (imeli so se za del jugoslovanskih, oziroma slovenskega naroda), so sprejeli kot svoj nov pozdrav »Zdravo«. Sprejeli so tudi svoj nadaljnji program za telesno in duševno izobrazbo članstva. Ta je obsegal telovadbo, dramatiko, predavanja, itd.

Na svoji prvi seji 13. januarja 1920 se je novoustanovljeni odbor konstituiral in za tajnika so izbrali Josipa Jurca, za blagajnika pa Antona Slokarja. Ker so v svojem programu predvideli tudi predavanja, so ustanovili izobraževalni odsek. Marij Bras, ki se je udeležil seje vladiteljskega zборa Sokolske župe v Trstu, je na tej seji poročal, da so tam razpravljalci o bodoči sokolski organizaciji in da so predlagali organiziranje po sokolskih okrajih. Ajdovci so bili za združenje sokolskih društev in

so tudi poslali v Trst svoje soglasje. Odborniki so tudi potrdili pogodbo z lastnico dvorane v Ajdovščini Ivano Bratinom, dogovorili so se, da bo društvo plačevalo mesečno odškodnino v pavšalem znesku. Ker je vadičelski odsek bil brez podnačelnika, so na predlog Marija Brasa izvolili na to mesto Ivana Pipana. Zaradi novonastalih razmer so tudi sklenili, da društvo ne organizira predpustne prireditve za leto 1920, čeprav so bili predlogi za.

S tem edinim zapisnikom iz leta 1920 se končajo zapisniki sej, ohranjeni v zapuščini Rudolfa Brajnika. Čeprav so v prilogi k tem zapisnikom ohranjena pravila, ki jih je potrdila pisarna kraljevega okrajnega sodišča v Ajdovščini 9. junija 1921, je Telovadno društvo Sokol v Ajdovščini v glavnem životarilo in zaradi italijanskega nasprotovanja propadlo. Tudi denar, ki so ga hrаниli za izgradnjo Sokolskega doma, jim je bil odvzet. Člani ajdovskega Sokola so sicer bili leta 1922 v Ljubljani na sokolskem slavju, in tako potrdili svojo opredelitev za Jugoslavijo, hkrati pa je to bil njih zadnji javni nastop.⁸

TURNVEREIN „SOKOL“ („DER FALKE“) AUS AJDOVŠČINA (Zusammenfassung)

Der Turnverein „Sokol“ (der Falke) aus Ajdovščina wurde im Rahmen einer allslowenischen Aktion für Gründung der Falkenorganisation gegründet. Der Verein war als sportliche Organisation tätig doch hat er seine Tätigkeit auch an andere Gebiete des gesellschaftlichen Lebens (Organisation der Unterhaltungen, der kulturellen Veranstaltungen, Ausbildungsarbeit, Pflege der Musikkultur etc.) hingewirkt.

„Der Falke“ aus Ajdovščina hatte vor dem ersten Weltkrieg auf das gesellschaftliche und politische Leben der Ajdovščina einen grossen Einfluss. Der Verein hat eine ganz spezielle Rolle im damaligen Leben der Slowenen gespielt. Seine Tätigkeit wurde nach dem ersten Weltkrieg von der italienischen Behörde eingestellt.

⁸ Pismo Franca Vulča Olgi Malik, dатирано з дне 22. avgusta (1922), Vulč poroča med drugim tudi o l. jugoslovanskem vsesokolskem zletu v Ljubljani. Pismo je brez letnice. Prim. Stepišnik, Oris str. 199 podpis pod sliko.

KULTURNOPROSVETNA DEJAVNOST V SREDNJEPRIMORSKEM OKROŽJU

II. del

(Razmere v pokrajini poleti in jeseni 1944)

Slavica Plahuta

Vojne in politične razmere, v katerih se je razvijala kulturnoprosvetna dejavnost NOB v Slovenskem primorju

Kulturnoprosvetna dejavnost v Slovenskem primorju se je poleti in jeseni 1944 razvijala v drugačnih vojaških in političnih razmerah kot v prejšnjem letu.* Vojaške prilike na svetovnih bojiščih so bile za NOB ugodne. Na vzhodu so nezadržno napredovale enote Rdeče armade ter osvobajale obsežna območja, jeseni 1944 so dosegle tudi jugoslovansko državno ozemlje in sodelovale z enotami NOVJ pri osvobajanju njegovih vzhodnih predelov in prestolnice. Sporazum med predsednikom NKOJ Titom in predsednikom jugoslovenske begunske vlade Ivanom Šubašićem je prinesel mednarodno priznanje NOB jugoslovenskih narodov. Uspešni so bili tudi zaveznički v zahodni Evropi. Junija 1944 so se izkrcali v Normandiji. Njihovo izkrcavanje so tako okupator kot pripadniki osvobodilnega boja pričakovali tudi na jadranski obali. Uspehi zavezničkov so vzbujali upanje o jesenskem koncu vojne. To pričakovanje je propagiralo tudi vodstvo NOB na Primorskem.

Te mednarodne vojaške in politične prilike so NOB v Slovenskem primorju, ki se je povezoval z odporniškim gibanjem v severni Italiji, dajale poseben pomen. Pokrajina je s svojo geografsko lego in mednarodnopravnim položajem postala stičišče mnogih mednarodnih interesov. Za nemškega okupatorja je bila iz vojaških razlogov zelo pomembna za pomikanje njegovih enot med bojišči in matično državo. Pokrajino in zlasti njen delovno silo pa je okupator želel tudi gospodarsko izrabljati. Svoje interese je varoval z vojaško aktivnostjo in s političnimi akcijami v obliki narodnih in gospodarskih svoboščin, ki jih je ponujal primorskemu prebivalstvu. Na dejavnost NOB je odgovarjal s terorjem nad civilnim prebivalstvom in s številnimi ofenzivami ter hajkami proti NOV. Poleti 1944 je v Slovenskem primorju, zlasti v kraju ob prometnih komunikacijah povečal število svojih postojank in iz njih nadzoroval ozemlje. Po partizanski ofenzivi na sovražne postojanke in na progo v Baški grapi in v dolini Soče junija 1944, ki se je vklapljal v

* Iz naknadno dobavljenih dokumentov je razvidno, da je Anton Ferlat, ki je po kapitulaciji Italije sprejel mesto župana v Mirnu (Glej: S. Plahuta, Kulturnoprosvetna dejavnost v srednjeprimorskem okrožju, Gor Lik št. 8/1981, str. 139) od te funkcije sam odstopil in do konca vojne sodeloval z organi NOB.

širše zavezniške operacije za uničenje sovražnih komunikacij, je julija in avgusta 1944 sledila obsežna protiofenziva na enote IX. korpusa. Ta je prizadela ozemlje severne in srednje Primorske. Okupator je kontroliral tudi srednjo in južno Primorsko ter oviral delo civilnih organov NOB, pri tem pa povzročil tudi mnoge človeške in materialne žrtve. V začetku oktobra 1944 je Primorsko zajela nova ofenziva, znana kot požigalna. Najhujše žrtve in škodo je povzročila na južnem obrobju Trnovskega gozda in v Vipavski dolini. Decembridska sovražna ofenziva pa je sodila že med operacije za vsestransko čiščenje ozemlja, na katerem so se zadrževali enote in ustanove IX. korpusa.

Ti dogodki, zlasti pa pričakovano izkrcanje zaveznikov ob jadranski obali in določilo, da bodo ti po svojem prihodu upoštevali upravnopolitično stanje in oblast, ki ju bodo našli na terenu, so pred organe NOB postavljeni posebne naloge. Pod vplivom njihovih pričakovanj so v Slovenskem primorju že julija in avgusta 1944 izpeljali temeljito upravnopolitično preureditev. Z združevanjem okrožij so Slovensko primorje razdelili na pet obsežnejših temeljnih upravnopolitičnih enot. V njih so za okrožne politične in oblastne organe zbrali sposobne in zrele kadre, ki bi se lahko prilagajali širokopotezemu delu. Ti kadri so omogočali tudi tesnejšo povezavo med osrednjimi organi NOB in okrožji. V Slovenskem primorju so izpeljali tudi volitve KNOO in poslancev v okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Na njihovem zasedanju so izvolili okrajne izvršne NOO, na zasedanju okrožnih narodnoosvobodilnih skupščin pa okrožne izvršne NOO. To so bili osrednji organi oblasti. V pokrajinskem merilu pa so izvolili pokrajinski NOO. Volitve so imele značaj plebiscitarnega potrjevanja pridobitev NOB jugoslovenskih narodov in priključitve Slovenskega primorja k Sloveniji v Jugoslaviji. Z veličastnim zborovanjem pokrajinskega značaja med Branico in Šmarjami 31. julija 1944 pa so v Slovenskem primorju pričeli kampanijo za tolmačenje in popularizacijo sporazuma Tito-Šubašić.

Po tem uspešnem zagonu osvobodilnega gibanja poleti 1944 so v jeseni 1944 vzporedno z naraščanjem okupatorjevega pritiska, hudo gospodarsko izčrpanostjo pokrajine, težavami pri preskrbi civilnega prebivalstva in vojske pa tudi ob pomanjkljivi propagandi aktivnosti potem ko je splošna mobilizacija v NOV pobrala s terena številne politične delavce, na Primorskem nastale nekatere težave v NOB. Po ugotovitvah pokrajinskega partijskega posvetovanja novembra 1944 so bile najizrazitejše prav na območju srednjeprimorskega okrožja. Problemi so se kazali v raznih oblikah. Okrožni odbor OF jih je v poročilu 28. januarja 1945 označil s pojmom oportunizma, s popuščanjem borbenosti in izogibanjem žrtvam, dalje z nerazpoloženjem, naveličanostjo, kritiziranjem in nezadovoljstvom prebivalstva, kar je ustvarjalo pogoje za razbijanje enotnosti NOB ter za druge oblike delovanja okupatorja, zlasti za aretacije aktivistov, pridobivanje ljudi za delo pri utrdbenih delih, širjenje šovinizma zlasti v narodnostno mešanih krajih, sektašenje do zaveznikov, sporom med Primorci in Kranjci itd. Kot podpornika oportunizma so označili duhovščino,¹ ki se je po julijskem pismu nadškofa Margottija, v katerem ta ukazuje, naj se duhovščina politično ne

¹ Poročilo okrožnega odbora OF za srednjeprimorsko okrožje 28. 1. 1945. — Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana (nadalje Arhiv IZDG) — f. 543/3.

udejstvuje,² skoraj praviloma odtegnila od članstva v NOO. Organi NOB so kot nevarno ocenili njeno izdajanje propustnic za potovanje, nadalje njeno organizacijo socialne pomoči, razglasjanje okupatorjevih proglašov itd., s čimer je konkurirala delu oblastnih organov NOB in kar je potem vplivalo na nezaupanje prebivalcev do ljudske oblasti.

Reševanju teh problemov je bilo posvečeno pokrajinsko posvetovanje partijskega aktiva za Slovensko primorje 16. in 17. novembra 1944. Na podlagi poročil predstavnikov okrožij se je posvetovanje temeljito seznanilo s političnim položajem v pokrajini, preudarilo je njegove vzroke ter sprejelo sklepe, ki so bili izhodišče za politično akcijo organov NOB v Slovenskem primorju.

Na posvetovanju je bila postavljena zahteva, naj se ob vztrajni krepitvi narodnega čustva med prebivalstvom ter s poudarjenjem narodnih in demokratičnih pridobitev NOB nenehno razkrinkuje reakcijo in budno spremlja njeno delo. Vojški, oblastni in politični organi NOB pa naj nadaljujejo s svojo dejavnostjo. Kot osrednjo nalogo boja pa je posvetovanje zastavilo krepitev gospodarstva z učinkovitim reševanjem gospodarskih problemov, zlasti oskrbe vojske in civilnega prebivalstva. Partijsko posvetovanje je tudi napovedalo boj pomirljivosti sil v vrstah NOB in proti dajanju neuresničljivih obljub ter se zavzelo za nekompromisni boj duhovščini, ki se je odtegovala osvobodilnemu boju. Predlagalo je aktivnosti za krepitev diferenciacije v njenih vrstah na podlagi pojasnjevanja demokratičnih pridobitev NOB. Ostali ukrepi so se zavzemali za boj proti šovinizmu, za poudarjanje demokratičnih sil in solidarnega boja italijanskega naroda proti fašizmu, nadalje za popolno mobilizacijo v NOV itd.³

V takih okoliščinah so potekale priprave za pričetek novega šolskega leta in za organizacijo ljudske prosvete v novih okrožjih. Vsestranske in intenzivne priprave, ki so dajale ton počitniškemu delu, je spremljalo pričakovanje bližnjega konca vojne, prehoda na legalno delo in življenje v novi združeni državi. Zato so si organi NOB prizadevali, da bi tudi kulturnoprosvetno delo v pokrajini organizacijsko in vsebinsko čim bolj poenotili z razmerami v ostalih slovenskih pokrajinah. Veliko skrb so posvečali zbiranju in izpopolnjevanju kadrov, v organizacijo in v vsebino dejavnosti pa so vnašali oblike, ki so se uspešno uveljavile na osvobojenem ozemlju osrednje Slovenije in ki so jih tudi osrednji prosvetni organi NOB po prvi pokrajinski prosvetni konferenci za bivšo Ljubljansko pokrajino 6. in 7. julija 1944 predpisali za celotno slovensko narodno ozemlje. Ker popolno prilaganje dejavnosti v pokrajini ni bilo možno, so primorski organizatorji kulturnoprosvetnega dela skupaj s propagandnim odsekom IX. korpusa izpeljali tudi vrsto lastnih aktivnosti.

² Poročilo oblastnega komiteja KPS za Slovensko primorje 10. 12. 1944 centralnemu komiteju KPS. Arhiv IZDG f. 533/2. — Prim.: Porzetek pisma nadškofa Margottija »Našim duhovnikom« z dne 31. 7. 1944 v pismu Edka Ferjančiča dr. Joži Vilfanu 22. 9. 1944. Arhiv IZDG f. 582/1. Opozorilo nadškofa Margottija duhovščini na določila cerkevnega zakonika (CJC) 4. 10. 1944, in Folium periodicum, št. 9/10 (september-oktober) 1944, str. 66-7 in komentar javnega tožilca dr. Borica Puca k gornjemu opozorilu, Arhiv IZDG, f. 533/1.

³ Zapisnik posvetovanja partijskega aktiva za Slovensko primorje 20. do 22. novembra 1944. — Arhiv IZDG f. 580/4.

Organizacija kulturnoprosvetne dejavnosti v Slovenskem primorju po upravnopolitični ureditvi

Med počitnicami se je kulturnoprosvetna dejavnost NOB temeljito organizacijsko preuredila. Bila je vključena v enoto vseslovensko organizacijsko strukturo. Njen najvišji organ je bil odsek za kulturo in prosveto pri predsedstvu SNOS, ki sta ga vodila najprej Boris Zihrl, od avgusta 1944 dalje pa Milena Mohorič. Preko prosvetnega poročevalca, za katerega je bil izbran primorski pisatelj Bevk, je bil odsek povezan s predsedstvom SNOS. Imel je tri oddelke: za osnovno šolstvo (vodja Venceslav Winkler), za srednješolstvo (vodja Viktor Smolej) in oddelek za umetnost in ljudsko prosveto⁴ (vodja Mile Klopčič). Organizacijo kulture in prosvete je v skladu z vseslovensko upravo urejal odlok predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih NOO.⁵ V svojem 13. in 14. členu je ta določal, naj si okrožni NOO ustanovijo prosvetne odseke, ki naj imajo vsaj po tri člane. To so bili odgovorni poročevalci za kulturo in prosveto v okrožnih izvršnih NOO, šolski nadzorniki, ki jih je imenovalo predsedstvo SNOS, ter referenti za umetnost in ljudsko prosveto, ki so jih imenovali okrožni izvršni odbori na predloge poročevalcev za kulturo in prosveto. Podobno organizacijo je odlok predvidel tudi za okrajne odseke. Tudi tu je bil poročevalc za kulturo in prosveto, ki je bil član okrajnega izvršnega NOO. Član odseka je bil tudi okrajni referent za ljudsko prosveto in umetnost. Zaradi specifičnih razmer, v katerih se je razvijalo primorsko partizansko šolstvo, so primorski prosvetni delavci v okrajne prosvetne odseke vključili tudi okrajne pomočnike šolskega nadzornika. Predvideno organizacijo so v skladu s potrebami in možnostmi na terenu poenostavili. Zaradi pomanjkanja primernih kadrov so v odsekih običajno združili funkcije prosvetnega referenta in referenta za umetnost in ljudsko prosveto. Za krajevne in mestne NOO je odlok predvidel le prosvetnega referenta, ki je glede na potrebe izbral še posamezne člane iz vrst kulturnih delavcev in množičnih organizacij ter organiziral prosvetne odseke.

Po vzgledu prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS so prosvetni odsek organizirali tudi v Slovenskem primorju pri PNOO. Ko je France Bevk postal prosvetni referent pri predsedstvu SNOS, si je primorsko kulturnoprosvetno vodstvo zaman prizadevalo, da bi dobilo novega prosvetnega referenta. Primorski rojak Venceslav Winkler, ki so ga predlagali za to funkcijo, je bil nenadomestljiv pri osrednjih prosvetnih oblasteh.⁶ Zato je Bevk nadalje združeval obe funkciji. Tudi izvolitev PNOO tega vprašanja ni rešila. Izvoljeni Zorko Jelinčič, ki naj bi v pokrajinskem merilu odgovarjal za kulturo in prosveto, je do osvoboditve ostal v Italiji, primorsko vodstvo NOB pa je z njim imelo le posredne pisne zveze.⁷ Tudi pri PNOO je prosvetni odsek vodil France Bevk, v njegovi odsotnosti pa ga je nadomeščal pokrajinski šolski nadzornik Henrik Zdešar, ki je bil član odseka in referent za osnovno šolstvo. Članica odseka je bila tudi Mara Samsa, ki je odgovarjala za organizacijo večernih tečajev. Za organizacijo umetnosti in ljudske prosvete pa je v odseku odgovarjal njegov načelnik.

⁴ Poročilo prosvetnega referenta predsedstvu SNOS 29. julija 1944. — Arhiv IZDG f. 469 a.

⁵ Uradni list predsedstva SNOS št. 2/1944. — Slovenski šolski muzej, Arhiv NOB (nadalje Arhiv ŠSM) f. 168/3.

⁶ Korespondenca POOF s prosvetnim odsekom predsedstva SNOS. — Arhiv ŠSM f. 161/7.

⁷ Prim. Slavica Pavlič, Partizansko šolstvo na Slovenskem, Osnovno šolstvo, Ljubljana 1981, str. 48.

Sl. 1. France Bevk, prosvetni referent pri predsedstvu SNOS, in Bogomil Gerlanc, član oddelka za ljudsko prosveto na osvobojenem ozemlju Slovenije

Fig. 1. France Bevk, secretary for education and culture at the presidency of SNLC and Bogomil Gerlanc, the member of the department for national education on the liberated territory of Slovenia

Vodstvo NOB na Slovenskem je prosvetnim odsekom določilo tudi naloge. Kljub težkim vojnim prilikam in posebnim razmeram je od njih zahtevalo, naj organizirajo take oblike kulturnoprosvetne dejavnosti, ki bodo ljudstvu dajale vse razpoložljive možnosti za kulturnoprosvetno udejstvovanje in ga seznanjale s kulturnimi dosežki in oblikami, ki jih je ustvarilo človeštvo na področju književnosti, glasbe, dramatike, upodabljajoče umetnosti itd. Te naloge v takratnih razmerah niso bile uresničljive, kljub temu pa so si organi NOB prizadevali, da bi v čimvečji možni meri pripomogli k dviganju splošne kulturne ravni prebivalstva. V Slovenskem primorju je v kulturnoprosvetnih prizadevanjih imela prednost organizacija osnovnega šolstva, od ostalih oblik kulturne dejavnosti pa so največji razmah imeli zborovsko petje, igralska dejavnost ter oblike prireditvene dejavnosti. Uveljavljali so tudi knjižničarstvo, odpirali čitalnice, posvečali so se skrbi za javne spomenike itd. Velik razmah je doživel tudi partizanski tisk in z njim ilustracije in knjižno oblikovanje.

Da so prosvetni organi NOB na terenu lahko usmerjali in vodili tako obsežno in politično pomembno dejavnost, je oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS 5. avgusta izdal posebno okrožnico pokrajinskim in okrožnim odborom OF in NOO, Slovenskemu narodnemu gledališču ter pripravljalnemu odboru Slovenskega umetniškega kluba (SUK) in v njej poudaril, naj kot referente za umetnost in ljudsko prosveto imenujejo primerne in sposobne ljudi, ki naj bodo predvsem dobro politično zgrajeni in naj imajo smisel in izkušnje za kulturno in organizacijsko delo.⁸

Preporodu kulturnoprosvetne dejavnosti, njeni organizaciji še posebno po upravi preureditvi in njeni vsebinski rasti so osrednji slovenski prosvetni organi NOB dajali dragoceno pomoč. Poleg Bevka so najvidnejše mesto imeli predvsem bivši primorski emigranti, ki so se med obema vojnoma v Jugoslaviji uveljavili kot napredni kulturni delavci. Med njimi so se mnogi po kapitulaciji Italije vrnili iz koncentracijskih taborišč in zaporov ter se aktivno priključili NOB in organizaciji kulture in prosvete na Slovenskem. V osrednjem kulturnoprosvetnem odseku so delali Venceslav Winkler, Bogomil Gerlanc in Josip Dougan. Veliko pomoč je primorskemu šolstvu nudil tudi bivši interniranec iz Visca in partizanski šolnik Martin Mencej. Med prosvetnimi delavci in učitelji na ozemlju bivše Jugoslavije so med drugim organizirali široko kampanijo za kadrovsko pomoč Slovenskemu primorju. Pričakovali so zlasti velik odziv med bivšimi primorskimi pribeglimi učitelji. Kljub pričakovanjem pa je bil odziv skromen.

Sredi julija 1944 je prosvetni odsek predsedstva SNOS najavil prihod novih in strokovno usposobljenih ter politično zgrajenih učiteljev. V skupini so bili Zora Šerbak-Magda, ki so jo določili za šolsko nadzornico v Slovenski Istri, Roza Velkavrh-Rada, ki so jo predlagali za nadzornico idrijskega okrožja, Marinka Ribičič, ki je bila namenjena okrožju Brda, in Drago Pahor, ki je bil določen za goriško okrožje.⁹

Po julijski upravni razdelitvi so primorska okrožja dobila nova kulturnoprosvetna vodstva. V njih so bili kadri, ki so organizacijske izkušnje pridobili v prvem letu po kapitulaciji Italije, v vodstva pa so vključili tudi novo kadrovsko pomoč iz osrednje Slovenije. Dne 24. julija je pokrajinski šolski nadzornik Zdešar v dogovoru z organizacijskim sekretarjem pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko primorje Francem Kimovcem-Žigo sestavil predlog za namestitev kulturnoprosvetnih funkcionarjev na Primorskem. Predlagal je okrožne prosvetne poročevalce in okrožne šolske nadzornike. Po novem predlogu, naj bi Ribičičeva postala okrožna šolska nadzornica za zapadnoprimsko okrožje, Drago Pahor šolski nadzornik za srednjeprimorsko okrožje, Saša Dominko-Krnič za severnoprimsko okrožje in Zora Šerbak-Magda za južnoprimsko okrožje. Rozo Velkavrh pa je Zdešar predvidel za organizatorko šolstva v Trstu. Hkrati je Zdešar pripravil predlog za razmestitev funkcionarjev v primeru, da bi Nemčija nenadoma kapitulirala. V tem primeru bi Drago Pahor, ki je bil po rodu iz Trsta, postal organizator šolstva v Trstu, v srednjeprimorsko okrožje pa bi za organizatorja šolstva prišel Drago Uršič, po rodu iz Mirna, v severnoprimskem okrožju pa bi ga zamenjala

⁸ Okrožnica odd. za umetnost in ljudsko prosveto 5. 8. 1944. — Arhiv SŠM f. 168/3.

⁹ Dopis oddelka za šolstvo prosvetnega odseka predsedstva SNOS 12. julija 1944. — Arhiv SŠM f. 161/7.

Roza Velkavrh. Hkrati je Zdešar poročal tudi o prosvetnih referentih. Draga Uršiča je predlagal za prosvetnega referenta severnoprimskega okrožja, Nežico Vižintin-Janjo za referentko srednjeprimorskega okrožja, Marico Čepe-Evo južnoprimskega okrožja in Iva Pustiška-Imka za referenta tržaškega okrožja,¹⁰ ni pa označil prosvetnega referenta za zapadnoprimsko okrožje. Zdešarjev predlog so pred pokrajinsko konferenco okrožnih šolskih nadzornikov Slovenskega primorja, ki je bila 8. avgusta 1944 v Podragi, ponovno spremenili. Tedaj so zamenjali predvidena okrožna šolska nadzornika severnoprimskega in zapadnoprimskega okrožja. Z novim predlogom pa ni soglašal Dominko, ki je bil bolan in fizično izčrpan in zato nesposoben, da bi obvladoval težek geografski teren v zapadnoprimskem

Sl. 2. Drago Pahor, okrožni šolski nadzornik za srednjeprimorsko okrožje
Fig. 2. Drago Pahor, the school-inspector for the middle Littoral district

Sl. 3. Venceslav Winkler, vodja oddelka za osnovno šolstvo Prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS
Fig. 3. Venceslav Winkler, the chief of the department for elementary school at the presidency of SNLC-cultural sector

okrožju. Motile pa so ga tudi posebne kulturnoprosvetne razmere v Beneški Sloveniji, kjer so v novem šolskem letu nameravali uvesti slovenski pouk. Ker Dominko te funkcije ni želel, je Zdešar že naslednji dan po konferenci zaprosil vodjo oddelka za osnovno šolstvo pri osrednjem prosvetnem odseku Martina Menceja, naj predsedstvo SNOS imenuje novega primerjnega okrožnega šolskega nadzornika. Po informacijah, ki mu jih je dal Drago Pahor, je predlagal, naj bi imenovali Oskarja Venturinija, ki je bil do tedaj okrožni šolski nadzornik za novomeško okrožje.¹¹

¹⁰ Poročilo Henrika Zdešarja 24. 7. 1944. — Arhiv SŠM f. 173/19. Arhiv Narodne in študijske knjižnice — Odsek za zgodovino Trst (nadalje Arhiv NSK) f. 5. — Arhiv IZDG f. 541/1.

¹¹ Dopis Henrika Zdešarja oddelku za osnovnošolstvo prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS 9. avgusta 1944. — Arhiv SŠM f. 173/19.

Hkrati je Zdešar zaprosil instruktorja pokrajinskega komiteja KPS v zapadnoprimskem okrožju Albina Dujca, naj poišče primernega prosvetnega referenta.¹² Na Zdešarjevo prigovarjanje je Dominko začasno sprejel posle okrožnega šolskega nadzornika za zapadnoprimsko okrožje in posebno aktivno posegel v organizacijsko in vzgojno delo v Brdih. V Višnjeviku je organiziral tudi učiteljski tečaj.¹³ Dne 29. oktobra je v zapadnoprimsko okrožje prispel Oskar Venturini. Med tem časom pa so tu izbrali tudi okrožno prosvetno referentko Marijo Rot-Dunjo.¹⁴

V južnoprimskem okrožju so na kulturnoprosvetnem področju vladale posebne razmere. Najtežje je bilo v Slovenski Istri, kjer je bila nepismenost še množičen pojav.¹⁵ Slabe kulturnoprosvetne razmere so še slabšale gospodarska izčrpanost terena in težke vojaške prilike. Šolska nadzornica Zora Šerbak, ki se je po svojem prihodu najprej zadrževala v Slovenski Istri, zaradi okupatorjeve dejavnosti ni mogla posegati tudi na ostala področja v okrožju, ki na ta način niso bila povezana z okrožnim vodstvom. Novembra 1944 se je Šerbakova tudi udeležila učiteljskega kongresa v Beli krajini, od tam pa se na Primorsko ni več vrnila. Nadzorniško in poročevalsko delo je v okrožju potem krajiš čas opravljala Marica Čepe-Eva, bivša nadzornica brkinskega okrožja, ki je med tem časom postala tudi članica pokrajinskega odbora SPŽZ in urednica Slovenke. Za njo so za prosvetnega referenta izbrali upokojenega učitelja Praprotnika iz Lokve pri Bazovici,¹⁶ njemu pa je sledila Anica Božič-Urška.¹⁷ Nadzornika pa sta bila najprej Miroslav Kapelj-Dolanski, nadzornik bivšega pivškega okrožja, januarja 1945 pa je pokrajinsko vodstvo za to mesto predlagalo Marijo Majnik-Majdo.¹⁸

Uredili so tudi prosvetno organizacijo v Trstu. V prosvetno delo so vključili že imenovano Rozo Velkavrh in Pustiška ter šolsko nadzornico bivšega istrskega okrožja Bredo Preinfalk. Septembra so imenovali tudi nov prosvetni odsek. Preinfalkova je bila prosvetni referent, Velkavrhova šolska nadzornica, Ubald Vrabec-Miha pa referent za ljudsko prosveto in umetnost.¹⁹ Novo razporeditev je pokrajinski šolski nadzornik Zdešar poslal v potrditev predsedstvu SNOS 9. avgusta 1944. Predsedstvo je tudi zaprosil, naj ob imenovanju pohvali bivši okrožni šolski nadzornici vipavskega in istrskega okrožja Minko Pahor in Bredo Preinfalk²⁰ ter prekliče namestitvene dekrete bivšim nadzornikom starih okrožij, novim nadzornikom pa naj izstavi nove, začasne.

¹² Odgovor pokrajinskega inštruktorja KPS za zapadnoprimsko okrožje Albina Dujca na predlog pokrajinskega šolskega nadzornika, naj določijo prosvetnega referenta, 29. julij 1944. — Arhiv IZDG f. 545/2.

¹³ Poročilo pokrajinskega šolskega nadzornika Zdešarja prosvetnemu odseku predsedstva SNOS 2. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 173/19. — Arhiv IZDG f. 545/2.

¹⁴ Poročilo pokrajinskega inštruktorja KPS za zapadnoprimsko okrožje Albina Dujca 29. julija 1944 o imenovanju Marije Rot-Dunje za prosvetno referentko. — Arhiv IZDG f. 545/2.

¹⁵ Kramar Janez, Partizansko šolstvo v Slovenski Istri. — Obala 1973, št. 18, str. 10-16.

¹⁶ Čepe Marica, Spomini na partizanske šole v Brkinih. — Prosvetni delavec 1953 (10. 3.), št. 5-6.

¹⁷ Božič Anica-Urška, Gradivo za oris partizanskega šolstva v južnoprimskem okrožju. — Primorska srečanja, št. 31/1982, str. 10-16.

¹⁸ Božič Anica-Urška, Anketa za partizanske učitelje. — Arhiv Goriškega muzeja Nova Gorica (nadalje Arhiv GM) M (= spomini) 17/1.

¹⁹ Majnik Marija-Majda, Spomini. — Arhiv GM M 17/2.

²⁰ Pahor Drago, Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem, 1943-1945, Trst 1974, str. 67.

²¹ Dopis Henrika Zdešaria, pokrajinskega šolskega nadzornika, prosvetnemu odseku predsedstva SNOS 9. 8. 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

Usmeritve osrednjih kulturnoprosvetnih organov NOB za razvoj šolstva in ljudske prosvete v Slovenskem primorju

Ob uresničevanju sklepov VP OF in II. zasedanja AVNOJ o priključitvi Slovenskega primorja k Sloveniji v Jugoslaviji je slovensko kulturnoprosvetno vodstvo usmerjalo kulturo in prosveto tudi v tej pokrajini. Njegova določila so praviloma veljala za celotno ozemlje združene borbene Slovenije. Nastajala pa so pod vtisom, da se vojna bliža k zmagovitemu koncu, v novi državi pa naj bi dosegli tudi kakovostno poenotenje dejavnosti, kajti prilike na področju kulture in prosvete so bile med pokrajinami zelo različne, najtežje pa je bilo na Primorskem in Koroškem. Osrednja navodila so tudi nastala pod vplivom razmer in izkušenj v osrednji Sloveniji, kjer je bilo obsežno osvobojeno ozemlje. Oblikovala so se na pokrajinski konferenci okrožnih prosvetnih referentov in okrožnih šolskih nadzornikov bivše Ljubljanske pokrajine 6. in 7. julija 1944. Bevk je primorsko prosvetno vodstvo nanje opozoril že v dopisu pokrajinskemu šolskemu nadzorniku Zdešarju 8. julija 1944.²¹ Podrobnejši zapisnik s sklepi pa je osrednje vodstvo odpislalo na Primorsko 16. avgusta 1944.²² Navodila je osrednje slovensko prosvetno vodstvo potrdilo kot veljavna na celotnem slovenskem narodnem ozemlju. Določala so, da se šolsko leto 1944/45 prične 1. oktobra z vpisovanjem novincev v prvi razred. Redni pouk pa se prične 2. oktobra. Za vinorodne kraje je konferenca predvidela še desetdnevne trgovske počitnice, da bi otroci v odsotnosti starejših pomagali pri trgovih delih. V teh krajih naj bi pouk pričel 10. oktobra. Za sprejem otrok v prvi razred osnovne šole je konferenca določila sedemletno starost v koledarskem letu, izjemo so predvideli le za otroke, ki so bili telesno in duševno bolj razviti. Odločitev za sprejemanje otrok v šolo je konferenca prepustila šolskim upraviteljem in zdravnikom. Navodila so nadalje določala osemletno šolsko obveznost od 7. do 15. leta starosti. Slabim učencem pa so omogočala, da so v tretjem letu zaostanka lahko prestopili v višji razred, če so imeli slabo oceno le v enem od glavnih predmetov. Pravila so urejala tudi neopravičeno šolsko odsotnost. Po trikratnem učenčevem izostanku od pouka je šolski upravitelj moral pismeno opozoriti starše ali oskrbnike o odsotnosti, po nadaljnjih dveh izostankih pa še krajevni NOO in okrajnega prosvetnega referenta oz. okrajni prosvetni odsek in predlagati kazni, ki so bile v obliki denarne globe. Te pa so z nadalnjim neupoštevanjem obveznosti šole sorazmerno rastle, predviden je bil tudi zapor. Kazni so določali KNOO in pri tem upoštevali prilike za vsak primer posebej. Red in disciplino v šolsko delo so vnašala tudi določila o šolskih proslavah. Poudarila so, da praznike in proslave določa enotno le predsedstvo SNOS in ne krajevni funkcionarji. Glede krajevnih in cerkvenih praznikov, pa so predlagala, naj glede tega upoštevajo stare običaje. V zvezi s pozdravljanjem so predvideli tiko vstajanje ob vstopu učitelja v razred, zunaj šole pa z odkrivanjem, ali pa na način, ki je bil ustaljen v krajevni navadi. Pri odhodu iz šole pa so učenci pozdravljali s »Smrt fašizmu! — Svoboda

²¹ Arhiv SSM f. 161/7.

²² Zapisnik prve pokrajinske prosvetne konference okrožnih šolskih nadzornikov in prosvetnih referentov bivše Ljubljanske pokrajine in spremni dopis z dne 16. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7. — Arhiv IZDG f. 464/4. Gerlanc Bogomil, Okrožne in pokrajinske učiteljske konference v času NOB. — Sodobna pedagogika 1951, str. 157-171.

narodu!». Navodila so ponovno uvajala vikanje za učitelje in tudi za starše, starejše ljudi, predstavnike oblasti itd. Za nazive »gospod, gospa in gospodična« pa so predlagali zamenjavo s poimenovanjem »tovariš« in »tovarišica«. V nasprotju s skoraj javno šolo na Primorskem v prvem šolskem letu so nova navodila določala, da smejo pouku prisostvovati le šolski nadzornik, prosvetni referent in drugi funkcionarji pa le v prisotnosti šolskega nadzornika. Dopust učiteljem v trajanju do tri dni je učiteljem dovoljeval šolski upravitelj. Dopuste do trideset in več dni pa le predsedstvo SNOS na podlagi zdravniškega spričevala. Navodila so še določala, da je moral okrožno šolsko korespondenco, ki jo je izdajal okrožni šolski nadzornik, sopodpisovati tudi okrožni prosvetni referent, okrožne dopise in okrožnice pa so morali pošiljati v vednosti tudi okrožnemu šolskemu nadzorniku. Skrb za materialno stran šole, zlasti oskrbo z drvmi, je konferenca naložila krajevnim NOO.²³

Navodila so prispela na Primorsko razmeroma pozno, ko so bile v pokrajini priprave na novo šolsko leto že zelo intenzivne. Njihova vsebina pa je pre malo upoštevala nekatere specifične primorske razmere. To je pripravam v pokrajini povzročalo težave. Pred njihovim prihodom so primorski organizatorji šolstva tudi sami sestavili za celo to pokrajino enotna navodila, po katerih naj bi se pripravili na novo šolsko leto. Sprejeli so jih na pokrajinski konferenci okrožnih šolskih nadzornikov za Slovensko primorje v Podragi 8. avgusta 1944. Upoštevali so primorske prilike in že ustaljene šolske navade, ki so izhajale z italijanskega šolskega sistema. Razlik osrednje slovensko prosvetno vodstvo ni čelelo upoštevati. Zavrnilo je predlog o imenovanju okrajnih pomočnikov šolskega nadzornika, ki so jih predvideli za Slovensko primorje, da bi v večji meri lahko pomagali pomožnemu učiteljstvu. Dovoljevalo je le nekatere pedagoške svetovalec iz vrst poklicnih učiteljev, ki bi bili redno nameščeni na partizanskih šolah.²⁴ Prav tako ni soglašalo z obvezno šestletno starostjo otrok, ki so vstopali v prvi razred, ki je bila v veljavi na Primorskem. Ker so v šolskem letu 1943/44 po italijanskem vzoru v šolo sprejemali šestletne otroke, bi po novih določilih v šolskem letu 1944/45 ne imeli otrok za prvi razred, z izjemo ponavljalcev. Prve razrede bi lahko organizirali le v krajih, kjer v prvem šolskem letu ti razredi niso delovali. Težave so bile tudi v načrtovanju izobraževanja učiteljskega kadra. Pokrajinska prosvetna konferenca bivše ljubljanske pokrajine je predvidela enotno politično in strokovno izobraževanje učiteljstva. Na političnem tečaju ki so ga načrtovali na osvobojenem ozemlju v osrednji Sloveniji, bi obravnavali predvsem politično zgodovino Slovencev in NOB. Oddelek za osnovno šolstvo je 16. avgusta razpisal osrednji vzgojno politični tečaj. Na njem naj bi vzgojili učitelje instruktorje, ki bi potem vodili politične tečaje po okrožjih. Tečaja, ki bi se moral pričeti 3. septembra 1944 v Črnomlju, se primorski učitelji, zaradi prepozno prejetega razpisa, niso mogli udeležiti.²⁵ Na Primorskem so ostale učiteljske konference in učiteljski krožki še nadalje osrednja oblika političnega izpopolnjevanja učiteljskega kadra. Na osrednji pokrajinski konferenci bivše ljubljanske pokrajine so razpravljali tudi o

²³ Zapisnik pokrajinske prosvetne konference okrajnih šolskih nadzornikov in prosvetnih referentov bivše ljubljanske pokrajine z dne 16. 8. 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

²⁴ Dopus odseka za prosveto-odd. za šolstvo pri predsedstvu SNOS pokrajinskemu šolskemu nadzorniku za Slovensko primorje, 16. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

²⁵ Poročilo o razpisu osrednjega vzgojnopolitičnega tečaja za učitelje v dopisu prosvetnega odseka — oddelka za šolstvo pri predsedstvu SNOS 16. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

šolskem listu ter predlagali enoten veslovenski šolski list v obliki revije, naslovili pa naj bi ga »Naš rod« ali »Novi rod«, njegov podnaslov pa naj bi bil »šolski list« ali »list za šolsko mladino«. V Slovenskem primorju so s takim glasilom že tedaj imeli dobre izkušnje. Pod Bevkovim uredništvom, ob njegovi odsotnosti pa sama Mara Samsa in Henrik Zdešar so uredili devet številk Mladega roda. Ko so pričeli pripravljati enotno slovensko šolsko glasilo, so Mladi rod ukinili. Konferenca je tudi opozorila na enoten učni načrt za prvi šest razredov osnovne šole, ki ga je sestavil Josip Dolgan po principu strnjenega pouka, in ga bodo dobili učitelji.

Konferenca je razpravljala še o drugih šolskih zadevah v zvezi z ocenjevanjem učiteljev, z njihovo materialno oskrbo, o upravnih šolskih aktih, obravnavala je tudi nekatere zadeve s področja ljudske prosvete. Uveljavila je termin »ljudska prosveta«, namesto prejšnjega »samodejnost«, za »dom kulture« pa so pričeli uporabljati izraz »dom ljudske prosvete«. Za širše izobraževanje ljudstva je konferenca predlagala kulturnoprosvetna predavanja, ki bi imela značaj ljudskih univerz.²⁶

Na pobude osrednjih prosvetnih oblasti je primorsko šolsko vodstvo kmalu odgovorilo. Zdešar je že v dopisu POOF 27. avgusta 1944 poudaril, da osrednje vodstvo na Dolenjskem klub sporočilom, ki so mu bila posredovana, ne razume stanja na Primorskem. Tam so bili »urejeni uradi, na Primorskem pa je bila vsa pošta v torbi, uradovanje pa pod drevesom«.²⁷ Dva tedna pozneje je Zdešar opozoril tudi prosvetni odsek pri predsedstvu SNOS, da so na Primorskem sicer preučili zapisnik pokrajinske prosvetne konference v Ljubljanski pokrajini, vendar da so mnjenja, da so na Primorskem čisto drugačne prilike in bi bilo potrebno marsikaj posebej obravnavati z ozirom na to dejelo. Težko je bilo primerjati bivšo Ljubljansko pokrajino z zapuščino fašizma v Slovenskem primorju. Zdešar se je zelo zavzel za pomožno učiteljstvo na Primorskem in poudaril, da mu bo »na vsaki način potrebno dati možnost, da svoje znanje izpopolni, ne glede na čas, ki bi bil za to potreben«. Utemeljeval je tudi imenovanje okrajnih pomočnikov šolskega nadzornika in poudaril, da »pomočniki šolskega nadzornika niso nikaka novo vpeljana funkcija, ampak so samo didaktični instruktorji, ki bodo lahko vršili svoj posel le v slučaju, da so oprščeni šolskega pouka. To je zopet primer, ki je značilen za Slovensko primorje, in ki bi opravil težave, v katerih se nahajamo zaradi prevelikega števila pomožnih učiteljev«.²⁸

Na oddelek za osnovno šolstvo pri predsedstvu SNOS se je s svojimi pripombami obrnil tudi okrožni šolski nadzornik za srednjeprimorsko okrožje Pahor. S svojimi dopisi je opravičeval predloge primorskih šolskih organizatorjev o imenovanju okrajnih pomočnikov šolskega nadzornika in o organizaciji pedagoških tečajev za nadomestno učiteljstvo. Podobno kot Zdešar je poudaril, da bodo imeli okrajni pomočniki šolskega nadzornika za edino nalogu strokovno svetovanje učiteljstvu v novih obsežnih primorskih okrožjih, ki je bilo v večini le pomožno, pomoč pa so potrebovali tudi učitelji z italijanskim učiteljiščem. Pahor je prosil

²⁶ Dopus prosvetnega referenta pri predsedstvu SNOS F. Bevka oddelku za umetnost in ljudsko prosveto 19. julija 1944. — Arhiv IZDG f. 469 z.

²⁷ Arhiv IZDG f. 541/1. — Arhiv SSM f. 161/7.

²⁸ Dopus prosvetnega odseka POOF prosvetnemu odseku — oddelku za šolstvo pri predsedstvu SNOS f. 470/1.

osrednje vodstvo, naj pošlje v Slovensko primorje poklicno učiteljstvo, za srednjepromorsko okrožje pa je želel vsaj šest naprednousmerjenih učiteljev.²⁹ Drugi dopis je posvetil vprašanju izobraževanja pomožnega učiteljstva. Predlagal je, naj bi vsem, ki bi se posvetili učiteljskemu poklicu, omogočili študij ob delu in to tako, da bi jih namestili skupaj z dobrimi poklicnimi učitelji ali pa vsaj v njihovi neposredni bližini, da bi jim ti ob študiju pomagali. V zvezi s tem je Pahor prosil, naj bi tudi uredili vprašanje enotne vzdrževalnine učiteljev. Iz krajevnih organov naj bi se to preneslo na višestopenjske, to pa bi potem omogočalo svobodnejše premeščanje in nameščanje učiteljev tudi v kraje, kjer niso imeli zagotovljenih sredstev za življenje. Na tak način bi učiteljem zagotovil tudi potrebno avtoriteto.³⁰ Čeprav se je Pahor zavzemal za poenotenje šolstva na Slovenskem, je osrednje prosvetno vodstvo opozoril tudi na zmedo, ki jo je primorskemu šolstvu prinašalo določilo o dopolnjeni sedemletni starosti ob vstopu v šolo.³¹

Z ostalimi določili konference so primorski organizatorji šolstva soglašali in jih vključili v svoja navodila o pričetku šolskega pouka.

K poenotenju šolstva v Slovenskem primorju z razmerami v ostalih pokrajinah Slovenije so prispevali še drugi ukrepi, ki so enotno veljali z pouk na slovenskem narodnem ozemlju. Da bi okrepli povezanost med šolo in domom, krajevnimi oblastmi in množičnimi organizacijami, je predsedstvo SNOS izdalo odlok o roditeljskih svetih.³² Primorsko šolstvo jih je poznalo že v prvem šolskem letu partizanske šole, v novem šolskem letu naj bi z njimi nadomestili skoraj javni značaj šole. Bili naj bi posvetovalni organi. Z odlokoma so roditeljski sveti postali obvezni za vse slovensko osnovno šolstvo. Sestavljeni so jih zastopniki šole iz vrst učiteljstva, ki jih je določila prva šolska učiteljska konferenca, nadalje so bili člani zastopnik staršev. Izbral jih je roditeljski zbor na svoji prvi seji in sicer za vsak krajevni NOO posebej. Vsak krajevni NOO je v roditeljski svet delegiral tudi svojega prosvetnega referenta, celotni šolski okoliš pa še enega predstavnika ZSM in SPZZ. Roditeljski sveti so morali spremljati šolsko delo. Skrbeli so za popularizacijo šolstva, gojili so tesno povezanost med šolo in domom, med učitelji in starši in med šolo in organi oblasti. Bili so v pomoč v gospodarskih vprašanjih, ki so se tikala šole. Roditeljski sveti so sodelovali tudi pri socialni zaščiti otrok, še posebno vojnih sirot ali vojnih invalidov. Predpis je določal, da se roditeljske svete sklicuje vsaj štirikrat na leto.³³

Za vsebinsko poenotenje šolstva je prosvetni odsek pri predsedstvu SNOS z novim šolskim letom upeljal tudi enotno evidenco učiteljstva in njihovo enotno imenovanje. Status partizanskega učitelja je urejalo z namestitvenim dekretom, ki ga je izdal na podlagi predlogov za imenovanje. Te so sestavili okrožni šolski nadzorniki.³⁴ Predsedstvo SNOS pa je imenovalo okrožne šolske nadzornike.

²⁹ Dopis okrožnega šolskega nadzornika Paherja 20. avgusta 1944. — Arhiv IZDG 469/4.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Odlok o roditeljskih svetih. — Uradni list predsedstva SNOS št. 3., 23. avgusta 1944.

³³ Pojasnila k odloku o roditeljskih svetih. — Arhiv SSM f. 166/2.

³⁴ Dopis oddelka za šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS pokrajinskemu šolskemu nadzorniku v Slovenskem primorju 27. julija 1944. — Arhiv SSM f. 168.

Sl. 4. »Novi rod«, list za šolsko mladino vseslovenskega značaja, ki naj bi tudi v Slovenskem primorju nadomestil prejšnje glasilo »Mladi rod«. Izšla je le ena številka.
Fig. 4. »New Generation«, slovene paper for school children which in Slovenia Littoral should replace the former paper »Young Generation«. Only one copy was published

V poletnih mesecih 1944 so si organi NOB prizadevali, da bi utrdili in poenotili tudi ljudskoprosvetno dejavnost. Enotno organizacijo sta določala odlok o delovanju NOO na vseh stopnjah uprave³⁵ in okrožnica o prosvetnih referentih,³⁶ ki jo je oddelek za umetnost in ljudsko prosveto izdal 5. avgusta 1944. Isti dan je ta oddelek izdal tudi enoten načrt za organizacijo in delo ljudske prosvete na Slovenskem.³⁷ V njem je bilo določeno, da ta oddelek prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS vodi celotno kulturnoprosvetno delo na osvobojenem in od NOV in POS kontroliranem ozemlju Slovenije, svojo dejavnost pa usmerja preko prosvetnih odsekov pri pokrajinskih, okrožnih in okrajnih NOO, pri katerih se imenujejo referenti za umetnost in ljudsko prosveto ter preko prosvetnih referentov pri krajevnih in mestnih NOO. Oddelek je v sporazumu s politkomisariatom glavnega štaba NOV in POS preko propagandnega odseka glavnega štaba vodil tudi kulturnoprosvetno delo v partizanskih enotah. Dokument je nadalje določal, da sta temeljni nalogi oddelka organiziranje in pospeševanje kulturnoprosvetnega dela v smislu osvobodilne borbe in izgradnje nove slovenske kulture, ki mora postati last najširših plasti

³⁵ Uradni list predsedstva SNOS št. 2.

³⁶ Okrožnica odseka za prosveto — oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pri predsedstvu SNOS o organizaciji ljudske prosvete. — Arhiv SSM f. 168/3.

³⁷ Načrt odseka za prosveto — oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pri predsedstvu SNOS o organizaciji kulturnoprosvetnega dela 11. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

naroda. Za uresničitev naloge je oddelek predvidel več področij kulturnoprosvetnega dela. Za prvo in najpomembnejšo obliko dela je določil ustanavljanje 'domov ljudske prosvete'. Postali naj bi središče vsega kulturnoprosvetnega dela v kraju. Predlagal je naj jih ustanovljajo povsod, kjer so bili za to dani najmanjši pogoji. Za domove ljudske prosvete je predvidel že manjše prostore ali dele stavbe, v katerih bi lahko organizirali sestanke, predavanja, tečaje, razstave, gledališke in druge predstave ter prireditve. Tu bi nastopili krajevni pevski zbori, gledališke skupine in drugi. V ljudskoprosvetnem domu naj bi bil tudi prostor za čitalnico in knjižnico, kjer bi zbirali osvobodilni tisk in leposlovno literaturo. Organizirali naj bi tudi stenski časopis, v katerem naj bi se zrcalilo splošno življenje in delo na vasi. V domovih ljudske prosvete ali v njihov neposredni soseščini so predvideli tudi telovadno igrišče. Skrb za red v prostorih in za urejanje dejavnosti naj bi po načrtu imela uprava doma; to naj bi sestavljali prosvetni referenti krajevnega NOO in vsaj po en predstavnik SPZZ in ZSM v kraju. V upravi pa naj bi sodelovali še predstavniki drugih krajevnih ustanov in ljudje, ki se v kraju zanimajo za ljudskoprosvetno delo. Krajevni prosvetni referent pa naj bi bil zveza med upravo in dejavnostjo doma ljudske prosvete in krajevno oblastjo.

Osrednji oddelek za ljudsko prosveto in umetnost je tudi načrtoval, naj se v krajih, kjer bi bili za to dani pogoji, osnujejo krajevne gledališke skupine, pevski zbori, mladinski pevski zbori in druge kulturni skupine, v katerih bi mladina dobila možnost za kulturno udejstvovanje. Predvideli so tudi gostovanja umetniško bolj dovršenih skupin v okrajih in v okrožjih. Iz gledaliških skupin v večjih krajih naj bi se razvila ljudska gledališča, ki bi gojila in širila gledališko umetnost med ljudstvom. Za strokovno pomoč pri urejanju domov ljudske prosvete in delovanju krajevnih gledaliških skupin je oddelek predlagal, naj se po okrožjih in v pokrajini ustanovijo okrožne in pokrajinske gledališke skupine, ki bi potovale po terenu in opravljale kulturnoprosvetno in pedagoško delo. Kot osrednjo poklicno gledališko ustanovo ki bi predstavljala slovensko gledališko kulturo na osvobojenem ozemlju in združevala vse odrške umetnosti — scenografijo, koreografijo, petje, ples in druge glasbene oblike, je oddelek označil Slovensko narodno gledališče. Ustanova je bila oddelku neposredno podrejena, njeni člani pa so delovali tudi kot učitelji na osrednjih tečajih, ki jih je priredil oddelek za umetnost in ljudsko prosveto. Enako funkcijo so imeli osrednji pevski zbori in druge ustanove.

Z namenom, da bi mobilizirali vse slovenske poklicne in že priznane umetnike, književnike, arhitekte, slikarje, kiparje, glasbenike, gledališke igralce in druge ter jih povezali z NOB in z izgradnjo nove slovenske kulture, je oddelek za ljudsko umetnost in prosveto predlagal ustanovitev »Slovenskega umetniškega kluba«. Ta naj bi jim dajal smernice za delo in za individualni razvoj. Skrbel naj bi tudi za vzgojo ljudskih talentov.

Za usmerjanje kulturnoprosvetnega dela v vojski, ki je bilo še posebno pomembno, saj so partizanske enote na svojih pohodih prenašale slovensko borbeno kulturo tudi v kraje, kjer zaradi okupatorja delo civilnih organov NOB in organizacij ni bilo možno, je načrt napovedal posebna navodila, ki jih je potem izdal glavni štab NOV in POS.

Drugi del načrta je poudarjal, da morajo prosvetni organi široko podpirati prosvetno dejavnost. Spremljati in usmerjati so morali delo umetnikov in drugih ljudskih talentov ter propagirati množično kulturno udejstvovanje, še posebno pri mladini.

Oddelek za umetnost je veliko skrb posvetil kulturni dediščini. Načrt dela je zahteval, naj prosvetni referenti vodijo o njej evidenco in naj jo ščitijo pred uničenjem. Poudaril je tudi, da je povsod potrebno gojiti in pospeševati vse oblike kulturnoprosvetnega dela, ki so ljudem razumljive, pri tem pa naj črpajo iz bogate kulturne dediščine, ki je »neusahljivi vir naše ljudske umetnosti in folklor«. Kulturno dediščino naj bi spoznavali, sistematično zbirali njene stvaritve in jih na kulturnih prireditvah uvrščali na dostojna mesta. Načrt za ljudskoprosvetno delo je predvidel tudi usmerjanje literarnega ustvarjanja med ljudstvom, uporabno gradivo, ki bi ga zbrali prosvetni referenti, bi prosvetni odsek izdal v posebni publikaciji in z njim obogatil literarno ponudbo.

Da bi predlagane naloge uspešno izpeljali, je oddelek za umetnost in ljudsko prosveto zahteval, da mu morajo referenti redno in izčrpno pošiljati statistiko dejavnosti ter opise dejavnosti.³⁸

Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto je kmalu pričel uresničevati predlagane pobude. Vseh v Slovenskem primorju niso mogli uresničiti, prav tako se ta pokrajina ni mogla vključiti v vse aktivnosti, ki jih je organiziral oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS. Za Slovensko primorje, ki so ga pri obnavljanju kulturnoprosvetne dejavnosti spremljale hude kadrovske težave, so bili zelo pomembni pevovodski tečaji in tečaji za gledališke igralce, ki jih je za vse slovensko ozemlje organiziral osrednji oddelek za umetnost in ljudsko prosveto. Prvi pevovodski tečaj je bil že med 14. aprilom in 7. majem v Semiču. Primorski predstavniki se ga niso udeležili.³⁹ Slaba je bila tudi udeležba primorskih predstavnikov na drugem pevovodskem tečaju, ki je prerastel v pevovodsko šolo glavnega štaba NOV in POS in je trajal od 2. junija do 2. julija 1944. Civilni primorski organi NOB na tečaj niso poslali nobenega predstavnika, iz enot 31. divizije pa so se ga udeležili Rado Stepišnik iz Vojkove brigade in Mirko Furlan iz 31. divizije,⁴⁰ Tone Brecelj pa je bil iz Prešernove brigade. Po vrniltvu s tečaja sta pri razvoju glasbene dejavnosti najvidnejšo vlogo imela Stepišnik in Brecelj. S svojim delom sta pomembno pripomogla k organiziranju glasbene dejavnosti v partizanskih enotah na Primorskem in k njeni strokovni rasti. Brecelj je postal tudi vodja kulturnoprosvetne sekcije propagandnega odseka in predavatelj v pevovodski šoli IX. korpusa.⁴¹ Za Slovensko primorje je bil pomemben tudi II. oderski tečaj. Trajal je od 18. aprila do 29. maja, sledil pa mu je nadaljevalni tečaj. Med petintridesetimi udeleženci je bilo petnajst tečajnikov iz igralskih skupin IX.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Poročilo o prvem pevovodskem tečaju pri propagandnem odseku glavnega štaba NOV in POS 12. maja 1944. — Arhiv IZDG f. 469 a.

⁴⁰ Poročilo pevovodske šole glavnega štaba NOV in POS. — Arhiv IZDG f. 469 a.

⁴¹ Plahuta Slavica, Glasbena dejavnost v Slovenskem primorju 1941 — 1945. — Jadranški koledar 1983 str. 68-89.

korpusa.⁴² Tudi kasnejši razpisi tečajev so predvidele večje število udeležencev s Primorske in Štajerske. Dne 11. avgusta 1944 je oddelek za umetnost razpisal tretji osrednji pevovodski tečaj. V njem je bilo deset mest rezerviranih za tečajnike iz Slovenskega primorja.⁴³ Istočasno je oddelek poslal na Primorsko tudi nekaj prepotrebne literature, predvsem izvode pesmarice »Pesmi za mladenke«, ki jo je uredil Makso Pirmik, izdal pa okrožni OOF za Belo krajino, ter izvode »Naše pesmi«, ki jo je uredil Karel Pahor.^{43a} Že naslednji dan je primorsko kulturno-prosvetno vodstvo razposlalo dopise okrožnim prosvetnim odsckom in jim naročilo, naj zberejo kandidate za tečaj, ki bi se moral pričeti 5. septembra. Z razpisom je pokrajinski prosvetni odsek razposlal tudi po štiri propustnice za potovanje kandidatov in navedel pogoje, ki so zahtevali, da kandidati poznajo note in da znajo igrati na en instrument.⁴⁴ V Slovenskem primorju do predvidenega roka niso uspeli zbrati primernih kandidatov za tečaj, zato se ga primorski predstavniki civilnih organizacij niso mogli udeležiti. V jeseni 1944 pa je propagandni odsek IX. korpusa sam organiziral pevovodski tečaj, ki je potem prerastel v pevovodsko šolo. Pomembno mentorsko delo pa so opravili tudi igralci igralskih skupin IX. korpusa.

Dejavnost primorskih organizatorjev kulture in prosvete poleti 1944

Prosvetni organi NOB v Slovenskem primorju so v najvišji možni meri upoštevali določila in nasvete osrednjih prosvetnih oblasti, upoštevati pa so morali tudi specifične primorske kulturne razmere. Že v počitniških mesecih so opravili vrsto dejavnosti, s katerimi so utrjevali kulturnoprosvetno dejavnost na Primorskem, kreplili njen organizacijski in jo vsebinsko bogatili. Največjo pozornost so tudi v tem obdobju posvečali partizanskemu šolstvu.

Kakor hitro je pokrajinski šolski nadzornik zbral predloge za okrožne šolske nadzornike, je organiziral pokrajinsko konferenco okrožnih šolskih nadzornikov. Na konferenci, ki je bila v Podragi 8. avgusta 1944, so temeljito razpravljali o pripravah na novo šolsko leto.⁴⁵ Poleg Pahorja in Zdešarja s se konference udeležili še okrožna šolska nadzornika za severnoprimsko okrožje Marinka Ribičičeva in za zapadnoprimsko okrožje Aleksander Dominko, okrožna šolska nadzornica za južnoprimsko okrožje Zora Šerbak se je opravičila, ke ni mogla čez železnicu in cesto, ki sta bili močno zastraženi,⁴⁶ okrožje pa je zastopal Levin Šebek-Jan Šbekovski, ki ga je glavni štab NOV in POH v začetku julija 1944 kot le delno

⁴² Poročilo odrškega tečaja za ljudske talente pri propagandnem odseku glavnega štaba NOV in POS, 5. julija 1944. — Arhiv IZDG f. 87.

Poročilo o tečajih oddelka za umetnost in ljudsko prosveto pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS. — Arhiv IZDG 469 a.

⁴³ Razpis tretjega pevovodskega tečaja 11. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/3.

^{43a} Dopoljni oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS PO OF 11. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

⁴⁴ Dopol POOF okrožnim odborom OF 12. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/3.

⁴⁵ Dopol Henrika Zdešarja Mari Šamsa 5. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 175/21.

⁴⁶ Dopol Zore Šerbak pokrajinskemu šolskemu nadzorniku 14. avgusta 1944. Arhiv SSM 175/21.

sposobnega za vojsko poslal iz zdravilišča Topusko v Slovenijo na civilno delo in ga priporočil za učiteljsko službo. Pokrajinsko vodstvo NOB na Primorskem ga je določilo za učitelja v Slovenski Istri.⁴⁷ Po konferenci je Šebek ostal na zdravljenju v Vipavski dolini.

Na konferenci so šolski nadzorniki sprejeli več pomembnih sklepov o pričetku novega šolskega leta, razpravljali pa so tudi o možnostih za zagotavljanje materialnega položaja učiteljev. Sklenili so:

- Pokrajinski prosvetni odsek bo okrožnim šolskim nadzornikom poslal korespondenco med pokrajinskim šolskim nadzornikom in bivšimi okrožnimi šolskimi nadzorniki.
- Zaradi obsežnosti novih okrožij in zaradi pomanjkanja strokovno usposobljenega učiteljstva bodo v okrajih imenovali okrajne pomočnike okrožnega šolskega nadzornika. Ti bodo učiteljem dajali praktične nasvete za delo in bodo tudi zveza med okrožnim šolskim nadzornikom in učiteljstvom v okraju.
- Pomožnemu učiteljstvu bodo posvečali veliko skrb. Po osvoboditvi naj bi ti učitelji imeli na voljo vse možnosti, da se izobražijo v dobre učitelje.
- NOO naj uredijo materialno stanje učiteljstva, podobno kot skrbijo za druge aktiviste.
- Na sejah okrožnih odborov OF naj poročila o šolstvu podajo okrožni šolski nadzorniki, čeprav niso njihovi člani. Okrožni šolski nadzorniki naj tesno sodelujejo z okrožnimi prosvetnimi referenti.
- V okrožjih bodo organizirali mesečne učiteljske konference; če te ne bodo možne, bodo organizirali okrajne.
- Učitelji se bodo še nadalje politično izobraževali, zato jim bodo zagotovili redno prejemanje partizanske literature.
- Učitelje bodo usmerjali, da bi dopisovali v periodični tisk. Z dopisovanjem bodo pripomogli k popularizaciji šolstva.
- Nadzorniki morajo redno poročati POOF in predsedstvu SNOS o ramerah v šolstvu. Poročila naj sopodpisujejo predsedniki okrožnega odbora OF.
- Učitelji morajo poskrbeti za ureditev šolskih zgradb, šolske okolice, vrtov, itd.
- Okrožni šolski nadzorniki naj skupaj s prosvetnimi referenti osnujejo svoj center s pisarno. Poskrbijo naj tudi za potrebeno pedagoško literaturo za izobraževanje učiteljstva. Temeljno literaturo v pokrajinskem merilu naj poskrbi nadzornik Pahor.
- Oktobra naj na Primorskem čim bolj svečano praznujejo stoltnico rojstva Simona Gregorčiča. Na pesnikovo rojstvo hišo v Vrsnem naj v ta namen vzidajo spominsko ploščo.
- V primeru konca vojne naj nadzorniki javijo kraj svojega sedeža.⁴⁸

Že naslednji dan je Zdešar odpodal zapisnik konference vodji oddelka za osnovno šolstvo prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS. V spremnem dopisu je še enkrat pojasnil glavne sklepe. Predvsem je poudaril vlogo okrajnih pomočnikov šolskega nadzornika. Ker za to funkcijo na Primorskem niso imeli dovolj strokovno

⁴⁷ Dopol GŠ NOV in POH štabu 13. divizije NOVJ 10. julija 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

⁴⁸ Zapisnik pokrajinskega sestanka okrožnih šolskih nadzornikov 9. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

usposobljenih kadrov, je prosil, naj v pokrajino nujno pošljejo čimveč učiteljev z jugoslovanskim učiteljiščem in poudaril, da je ta prošnja »klic potrebne Primorske, ki se bori s težkočami na vseh poljih, posebno na šolskem.«⁴⁹ Dne 13. avgusta 1944 so s sklepi konference seznanili tudi predavatelje pokrajinskega pedagoškega tečaja, ki se je zaradi sovražne ofenzive, ki je tedaj zajela osvobojeno ozemlje v Trnovskem gozdu, prej zaključil. Predavatelji so se z večino tečajnic pomaknili v Vipavsko dolino ter s kurirske postaje P-14 prispeli v Podrago. Ker se že prvega tečaja ni udeležilo načrtovano število tečajnikov in ker zaradi nevarnosti pokrajinski kulturnoprosvetni organi niso mogli zagotoviti varnosti novemu tečaju, ki je bil predviden za pomožne učitelje z osnovnošolsko izobrazbo, se je pokrajinsko vodstvo tečaju odpovedalo, pač pa so se predavatelji dogovorili z okrožnim šolskim nadzornikom za srednjepromorsko okrožje, da bodo tečaj za nadomestne učitelje organizirali le za srednjepromorsko okrožje. Nanj bi prišlo tudi pet slušateljev iz Trsta. Računali so, da bi tečaj organizirali med 1. in 30. septembrom, udeležilo pa bi se ga po deset kandidatov iz bivših okrožij združenega srednjepromorskogokrožja, tako da bi se ga udeležilo 35 tečajnikov. Dogovorili so se tudi, da bi za načrtovani tečaj predavatelji iz Slovenije sestavili tri učne priročnike za pouk geografije, zgodovine in prirodopisa. Zemljepisnega in prirodopisnega bi sestavil Josip Dolgan, zgodovinskega pa Mara Samsa.⁵⁰

Sklepi konference in dogovori s predavatelji so postali podlaga za počitniško delo, bili pa so tudi pomembna usmeritev za šolsko delo v šolskem letu 1944/45 v Slovenskem primorju. Zaradi težkih vojnih prilik dogovorov potem niso mogli zadovoljivo izpolniti. Dogovorenega pedagoškega tečaja niso organizirali, predavatelji pa tako niso sestavili načrtovanih učbenikov. Z ozirom da je bila slovenska šolska izobrazba v predvojni Jugoslaviji visoka, je osrednje slovensko kulturnoprosvetno vodstvo vztrajalo na stališču, da ne bi smeli dopustiti njenega padca in osiromašenja šole. Primorskim načrtom o pedagoških tečajih za pomožno učiteljstvo zato ni bilo naklonjeno. Za učitelje je zahtevalo vsaj srednješolsko izobrazbo, na nadomestnih tečajih pa naj bi posebno skrb posvetili le strokovnim predmetom: psihologiji, pedagogiki in metodiki. Primorsko šolsko vodstvo ni upoštevalo stališč osrednjega vodstva. Podobno kot je imenovalo okrajne pomočnike šolskega nadzornika, je organiziralo tudi nekatere okrožne pedagoške tečaje. Največji je bil v Višnjeviku v Brdih za zapadnoprimeorsko okrožje. Trajal je deset dni od 17. do 27. septembra. Vodil ga je okrožni šolski nadzornik Dominko ob pomoči Franca Flajs, Franca Križmana, Stanka Prinčiča in Stanislave Paglavec. Udeležilo se ga je 48 tečajnic.⁵¹ Že avgusta 1944 so v Košani na Pivškem organizirali tritedenski pedagoški tečaj. Obiskovalo ga je 16 pomožnih učiteljic. Predavateljica je bila Štefanija Pupisova, učiteljica iz Dolne Košane. Tečajnikom je predavala praktično snov za osnovno šolo.⁵²

⁴⁹ Dopis Henrika Zdežarja Martinu Menceju 9. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

⁵⁰ Dopis Mare Samsa PO OF 13. avgusta 1944. — Arhiv IZDG f. 543/3.

⁵¹ Poročilo prosvetnega odseka pri PO OF odseku za prosveto pri predsedstvu SNOS 8. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

⁵² Pahor Drago, n. d. str. 25.

19 Decembra 1944 so organizirali štiridnevni okrožni tečaj za zapadnoprimeorsko okrožje v Čezsoči. Na njem so predavali Oskar Venturini, Aleksander Dominko, Franci Flajs, Rudolf Čehovin in Marija Rot-Dunja.⁵³

Po tem ko je septembra odpadel tečaj za pomožno učiteljstvo srednjepromorskogokrožja, sta Pahor in Zdešar poskušala organizirati pedagoški tečaj v osvobojeni Ajdovščini decembra 1944. Ko pa je nemški okupator 19. decembra Ajdovščino ponovno zasedel, predvidenega petdnevnega tečaja niso mogli organizirati.⁵⁴ Pač pa so 10. februarja 1945 organizirali enodnevni tečaj v Svetem pri Komnu. Namenjen je bil kraškemu učiteljstvu. Vodil ga je Drago Pahor, na njem pa so obravnavali predvsem snov o povezavi šole z domom in organiziranje roditeljskih svetov.⁵⁵

Primorski organizatorji partizanskega šolstva so poskušali primorske kandidate vključiti tudi v osrednje slovenske pedagoške tečaje, ki jih je osrednje vodstvo organiziralo za pomožne učitelje s srednješolsko izobrazbo in nanje s posebnih poudarkom povabilo primorske kandidate. Po določilih pokrajinske konference okrožnih prosvetnih referentov in šolskih nadzornikov za Ljubljansko pokrajino 6. in 7. julija 1944 je oddelek za osnovno šolo prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS 10. avgusta razpisal drugi pedagoški tečaj,⁵⁶ dne 16. avgusta 1944, pa vzgojnopolitični tečaj.⁵⁷ Na pedagoški tečaj, ki naj bi se pričel 5. septembra v Dobličah, naj bi Primorska poslala deset kandidatov, ki bi imeli vsaj nižjo srednjo ali meščansko šolo. Kot pogoj za vpis je razpis tudi določal, da so kandidati telesno zdravi, da imajo občutek in veselje do pedagoškega dela. Pravico do prijave na tečaj so imeli tudi tisti kandidati, ki bi opravili izpit čez četrti razred srednje šole pred izpitno komisijo.⁵⁸

V primorskih okrožjih so okrožnico prejeli šele 23. avgusta. Do razpisanega roka kandidatov za tečaj niso mogli zbrati. Poslabšale pa so se tudi vojaške razmere.⁵⁹ Propadle so tudi priprave, da bi primorski tečajniki odpotovali na tretji pedagoški tečaj za nadomestno učiteljstvo, ki ga je osrednji oddelek za šolstvo razpisal 23. oktobra. V spremnem dopisu razpis je navedel, da je bil tečaj namenjen predvsem kandidatom Slovenskega primorja in bivše Ljubljanske pokrajine. Za Gorenjsko, Štajersko in Koroško pa so načrtovali poseben tečaj v eni od omenjenih pokrajin. Vsako primorsko okrožje naj bi na tečaj poslalo štiri do pet tečajnikov. Razpisni pogoji

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Poročilo okrožnega šolskega nadzornika za srednjepromorsko okrožje Draga Pahorja pokrajinskemu šolskemu nadzorniku Zdežarju 8. decembra 1944. — Arhiv SSM f. 175.

Poročilo pokrajinskega šolskega nadzornika vodič oddelka za šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS Venceslavu Winklerju 20. decembra 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

Poročilo pokrajinskega šolskega nadzornika Zdežarja prosvetnemu referentu PNOO F. Bevklu 20. decembra 1944. — Arhiv SSM f. 164/7.

⁵⁵ Pahor Drago, n. d. str. 25.

⁵⁶ Razpis drugega pedagoškega tečaja 16. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/7.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Okrožnica oddelka za šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS, 10. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 161/4.

⁵⁹ Dopis oddelka za šolstvo srednjepromorskogokrožja predsedstvu SNOS 1. septembra 1944. — Arhiv IZDG f. 469/4.

pa so bili enaki kot pri drugem pedagoškem tečaju.⁶⁰ Tudi tega so načrtovali v Dobličah, pričel pa naj bi se 16. novembra.⁶¹

Za tečaj so v Slovenskem primorju pripravili veliko propagando, čeprav je razpis prispel v Slovensko primorje komaj 2. novembra in so imeli organizatorji šolstva v okrožjih malo časa za izbiro kandidatov. V srednjeprimorskem okrožju, kjer si je okrožni šolski nadzornik zavzeto prizadeval, da bi dvignil izobrazbo svojih učiteljev, so razposlali enaindvajset vabil nadomestnemu učiteljstvu. Nanje se jih je priglasilo šest. Ker so od prijavljenih trije bili slabo opremljeni, je Pahor potem izbral le Danila Rustjo, učitelja s Kovka, Slavko Premrl, ki je poučeval v Podkraju, in Vero del Fabro, učiteljico v Štomažu pri Ajdovščini. Vsi trije so na tečaj tudi odpotovali, toda že na pričetku poti jih je zateklá sovražna ofenziva, med hajko pa so se povrnili domov. Tudi ostala okrožja niso za tečaj zbrala kandidatov. Osrednje slovensko šolsko vodstvo pa je ta tečaj tudi odpovedalo.⁶²

To je bila tudi poslednja obsežna akcija, da bi primorske pomožne učitelje vključili v osrednje slovenske pedagoške tečaje.

Septembrsko delo kulturnoprosvetnih delavcev na Primorskem je bilo posvečeno neposrednim pripravam na pričetek pouka v drugem šolskem letu. Pokrajinski šolski nadzornik ga je usmerjal z vrsto okrožnic in drugih pisnih dokumentov, namenjenih prosvetnim odsekom v okrožjih, ti pa so potem navodila prenašali na posamezna šolska upraviteljstva, ki so jih z novim šolskim letom imenovali na vsaki šoli. Z njimi se seznanjali tudi krajevne NOO. Dne 8. septembra je pokrajinski šolski nadzornik, ki je v odsotnosti Bevka opravljal tudi poročevalsko delo, v imenu POOF izdal objavo za pričetek šolskega leta. Spremljala so jo še druga navodila. V objavi je v skladu z določili osrednjih slovenskih šolskih oblasti najavil, da se šolsko leto 1944/45 pričenja 1. oktobra z vpisovanjem novincev v prvi razred in da se v solo sprejmejo otroci, rojeni leta 1937. Spričo že opisanih težav, je razpis to določilo omilil in upraviteljem šole ter zdravnikom dovolil, da so v solo sprejeli tudi otroke letnika 1938, če so bili telesno in duševno dovolj razviti. Objava je še napovedala osemletno šolsko obveznost in označila, da slovenska ljudska oblast ne priznava šol, ki so se pričele 1. septembra pod nadzorstvom okupatorja.⁶³ Dva dni pred objavo je pokrajinski šolski nadzornik za celotno pokrajino razpisal tudi prireditev, ki bi ob osvoboditvi pokazala razvoj in rast ter uspehe partizanskega šolstva v Slovenskem primorju. Načrt za prireditev je pripravila bivša šolska nadzornica za vipavsko okrožje Pahorjeva za srednjeprimorsko okrožje, organizirali pa naj bi jo v prvih tednih po osvoboditvi v glavnih krajih

⁶⁰ Okrožnica oddelka za osnovno šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS z razpisom tretjega pedagoškega tečaja in spremni dopis 23. oktobra 1944. — Arhiv SSM f. 161/7. — Arhiv IZDG f. 470.

⁶¹ Prav tam.

Pavlič Slavica, Viktor Smolej n. d. str. 93.

⁶² Vončina Drago, Skrb za učiteljski naraščaj. — Sodobna pedagogika 1951/7, str. 176.

Poročilo Draga Pahorja oddelku za šolstvo prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS 4. oktobra 1944. — Arhiv IZDG 469/4.

Poročilo okrožnega šolskega nadzornika Draga Pahorja pokrajinskemu šolskemu nadzorniku Zdešarju 13. novembra 1944. — Arhiv SSM f. 164/1.

⁶³ Objava novega šolskega leta 1944/45 8. september 1944. — Arhiv SSM f. 168/3. — Arhiv IZDG f. 545/3.

okrajev, pokrajinski šolski nadzornik pa jo je predpisal za celotno pokrajino.⁶⁴ Dne 11. septembra 1944 pa je pokrajinski šolski nadzornik opozoril še na odlok predsedstva SNOS o sestavi, nalogah in poslovanju roditeljskih svetov,⁶⁵ veliko skrb pa je posvečal vzdrževanju in skrbi šolskih stavb in drugih kulturnoprosvetnih objektov, ki so z drugo ljudsko lastnino sodili v pristojnosti komisije za upravo narodne imovine. Ta je objektom določala upravitelje, ki so potem zanje skrbeli.

Sl. 5. Clani prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS. Spredaj sedita Viktor Smolej, vodja oddelka za srednje šolstvo, in skladatelj Karel Pahor, zadaj stoji član oddelka za ljudsko prosveto Bogomil Gerlanc.

Fig. 5. The members of the cultural sector at the presidency of SNOS (= Slovene National Liberation Council). Viktor Smolej, the chief of the department for secondary school and the composer Karel Pahor are sitting in front, Bogomil Gerlanc, the member of the department for national education is standing behind.

Po ustnem sporazumu med pokrajinsko KUNI za Slovensko primorje, POOF za Slovensko primorje in pokrajinskim šolskim nadzornikom pa so skrb za šolska in druga kulturnoprosvetna poslopja prevzeli prosvetni organi. S posebnim dopisom

⁶⁴ Okrožnica prosvetnega odseka POOF za Slovensko primorje 6. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 168/3.

⁶⁵ Okrožnica prosvetnega odseka pri PO OF 11. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 168/14.

19. septembra 1944 se je komisija obvezala, da bo sicer opravila popis objektov, vendar da potem zanje ne bo skrbela.⁶⁶ Da bi pričel uresničevati dogovore, je prostovni odsek PNOO že 17. septembra 1944 izdal okrožnim in okrajnim prostovnim organom posebno okrožnico in jih zadolžil, naj skrbijo za kulturnoprosvetne objekte. Ti so bili skoraj v večini zanemarjeni in zaradi vojaških akcij in tudi zaradi odnosa ljudi, tudi močno poškodovani, kajti ljudje so v njih videli mesta, kjer jih je okupator potujčeval. Ponckod je bil uničen ali poškodovan tudi njihov inventar. Da bi objekte ohranili pred uničenjem, je prostovni odsek določil, naj v osvobojenih krajih ali v tistih, ki jih je okupator le delno kontroliral, imenujejo upravitelje stavb in druge imovine. Pri šolskih objektih naj bi za upravitelja imenovali člana roditeljskega sveta in zastopnika KNOO, kjer se stavba nahaja. Njegova naloga pa je bila, da je skrbel za stavbo in inventar, ju varoval pred uničenjem ter poskrbel za povrnitev odtujene opreme in gradiva. Posebne oskrbnike stavbam so imenovali tudi TOOF v krajih s sovražnimi postojankami. Odgovorne upravitelje so predvideli tudi za gledališke dvorane, kinodvorane, za poslopja »dopolavora«, otroške vrtce, za bivše čitalnice itd. NOO (OOF) so jim morali izstaviti posebna pooblastila. Upravitelje so predvideli tudi za požgane ali kako drugače poškodovane stavbe.⁶⁷

Ker oddelek za šolstvo pri prostovnem odseku predsedstva SNOŠ ni pravočasno poskrbel za učni načrt, je pokrajinski šolski nadzornik Zdešar 29. septembra naročil okrožnim šolskim nadzornikom, naj sami nemudoma pripravijo začasna navodila za pouk. Za njihovo sestavo jim je dal okvirne smernice, kjer je navedel, da imajo učitelji 28-urni delovni tednik, za učence pa je predvidel še dodatni dve uri verouka, ki bi ga podobno kot prejšnje leto poučevali duhovniki v kraju. Priporočil je tudi, naj ostala navodila pripravijo po lastni presoji, upoštevajo pa naj lokalne prilike. Zahteval je, da nadzorniki po okrožjih zberejo statistične podatke o šolah, učencih in učiteljih ter jih pošljejo pokrajinskemu prostovnemu odseku. Opozoril je tudi na večerne tečaje, ki so jih ponekod pričeli odpirati sami od sebe.⁶⁸ Teh se je dotaknila tudi Mara Samsa. Večerni tečaji so kot oblika izobraževanja odraslih sodili v prostostnost oddelka za umetnost in ljudsko prosveto, vendar so v njih odločilno delovali primorski učitelji, ki so jih tudi vodili in v njih poučevali. Dne 4. oktobra je Mara Samsa razposlala okrožnico, v kateri je nanizala temeljna navodila za delo tečajev. Izhajajoč iz načela, da v Slovenskem primorju ne sme biti nikogar, ki bi ne obvladal pisne slovenščine, je naročila organom oblasti na vseh stopnjah uprave, naj razvijejo živahnou propagando za večerne tečaje. V krajih, kjer so imeli na voljo le po eno učno moč, naj bi tečaje organizirali dvakrat tedensko po tri ure, kjer pa je bilo več učiteljev, pa naj bi bili tečaji trikrat tedensko po tri ure. Po načrtu naj bi na tečajih dali poudarek pouku slovenščine. Poučevali naj bi jo po pet ur tedensko (po eno uro slovnice, eno uro pravopisa, eno uro spisja in dve ure čitanja). Za pouk zgodovine, zemljepisa in izgradnje ljudske oblasti so predvideli po eno uro tedensko, za pouk matematike pa so določili po dve ure. V krajih s šesturnim tedenskim večernim tečajem so pouk slovenščine skrčili na tri ure, pouk računstva

⁶⁶ Dopus pokrajinske komisije za upravo narodne imovine 19. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 173/19.

⁶⁷ Okrožnica pokrajinskega prostovnega odseka okrožnim OOF 17. septembra 1944. — Arhiv GM f. 27/2.

⁶⁸ Okrožnica pokrajinskega šolskega nadzornika okrožnim šolskim nadzornikom 29. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 168/3.

pa na eno uro. Pokrajinska nadzornica večernih tečajev je obljudila tudi priročnike za zgodovino in zemljepisni pouk, namesto čitanke pa je obljudila posebne mesečne knjižice. Mara Samsa je tudi računala, da bodo v Slovenskem primorju zaključili vpisovanje tečajnikov v večerne tečaje do 1. novembra, tako da bi okrožni šolski nadzorniki lahko do 10. novembra že sestavili statistiko tečajev.⁶⁹

Problem, s katerim se je že leto spopasti pokrajinsko vodstvo na Primorskem še pred pričetkom šolskega leta, je bilo ustanavljanje slovenskega šolstva v Beneciji Sloveniji. Na tem ozemlju, ki je bilo že od leta 1866 del Italije in kjer je bilo okupatorjevo raznarodovalno delo še posebno intenzivno, so vladale posebne prostovne razmere. V težnji organov NOB, da bi tudi na tem najzapadnejšem delu slovenskega narodnega ozemlja odprli partizanske šole, ki bi bile obenem tudi prve slovenske šole sploh, je Zdešar 27. septembra 1944 poslal okrožnemu šolskemu nadzorniku za srednjeprimorsko okrožje Pahorju, ki je bil na to pokrajino tudi čustveno zelo navezan, dopis, v katerem je poudaril: »Manjka nam učiteljstva za te kraje. Tudi vi v okrožju so borite z istimi težavami, toda razumeli boste, da je naša zapadna meja ona, kateri je treba posvetiti največjo pozornost.« Pahorja je poprosil, naj od svojih učiteljev izbere vsaj pet ljudi, ki bi bili pripravljeni poučevati v Beneški Sloveniji. Predlagal je, naj bi to bili predsvem prostovoljci, dopuščal pa je tudi, naj kandidate zbere šolski nadzornik. Vsi pa so morali biti politično neoporečni, resni in komunikativni.⁷⁰

Podobne priprave na pouk v novem šolskem letu so izpeljali okrožni prostovni odseki v posameznih okrožjih.

Poživela prireditvena dejavnost in tekmovalno vzdušje med Narodnim tekmovanjem v Slovenskem primorju, izpolnjevanje določil prve pokrajinske prostovne konference in pobude osrednjih kulturnoprosvetnih organov NOB so pripomogli k nadaljnji razširitvi ljudske prosvete. Dne 3. avgusta 1944 je IO OF slovenskega naroda razpisal novo tekmovanje, Tekmovanje zmage. Njegov namen je bil, da se do skrajnosti stopnjujejo borbena enotnost slovenskega naroda in njegovi borbeni napor ter da se v ta namen mobilizira vse narodove sile. Tekmovanje, v katerega so vključili vse organizacije NOB in enote NOV in POS, so po navodilih IO OF vodili okrožni, okrajni in terenski odbori OF in množične organizacije. Tekmovanje zmage je trajalo od 20. avgusta do 20. oktobra,⁷¹ zatem pa so ga podaljšali do decembra. Da bi bilo tekmovanje čim uspešnejše, so za njegovo izpeljavo organizirali posebne tekmovalne komisije. Največji obseg je tekmovanje doseglo v severnoprimskem in v zapadnoprimskem okrožju. Poletna in oktobraška sovražna ofenziva na območju južnega obrobja severnoprimskega okrožja in v Vipavski dolini, dejavnost okupatorja iz sovražnih postojank, ki jih je bilo samo v srednjeprimorskem okrožju čez sto, in nenehno pomikanje sovražnikovih motoriziranih kolon po glavnih komunikacijah med Gorico, Ajdovščino in Sežano, so onemogočili aktivnejšo udeležbo tega okrožja v tekmovanju. Največjo skrb so v Slovenskem primorju posvečali zborovskemu petju. V tem so bili tudi najuspešnejši. Razvijala se je tudi

⁶⁹ Okrožnica prostovnega odseka POOF okrožnim šolskim nadzornikom 4. oktobra 1944. — Arhiv SSM f. 538/1.

⁷⁰ Dopus pokrajinskega šolskega nadzornika Zdešarja okrožnemu šolskemu nadzorniku za srednjeprimorsko okrožje 27. septembra 1944. — Arhiv SSM f. 164/1.

⁷¹ Razpis »Tekmovanja zmage« 3. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 168.

igralska dejavnost, še najbolj se je ta uveljavljala na mitingih. K razvoju ljudskoprosvetne dejavnosti v Slovenskem primorju so s svojim delom, navodili in nastopi pomembno pripomogle tudi poklicne kulturnoprosvetne ustanove, ki jih je organiziral in vodil propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ.⁷²

K razvoju zborovskega petja na Primorskem so se vključevali tečajniki, ki so se vračali z osrednjega pevovodskega tečaja na osvobojenem ozemlju, odločilno pa je na njegov razvoj vplivala pomoč skladatelja in glasbenega pedagoškega Maksa Pirnika, ki je po pokrajinskem pedagoškem tečaju ostal na Primorskem in postal referent za zborovsko petje pri POOF, nato pa je zborovsko pevsko dejavnost vodil in usmerjal preko propagandnega odseka IX. korpusa NOVJ. Kulturni delavci na Goriškem in na Vipavskem pa so sodelovali tudi s skladateljem Vinkom Vodopivcem iz Kromberka in prof. glasbe Emilem Komelom v Gorici. Pirnik je že med pedagoškim tečajem tečajnikom podajal prve strokovne glasbene napotke. Na pobudo pokrajinskega šolskega nadzornika Zdešarja, naj glasbenemu pouku posvetijo po več ur pouka tedensko in naj tečajniki dobijo čim več praktičnih nasvetov,⁷³ je Pirnik dal poudarek vodenju in delovanju mladinskih pevskih zborov. Tedaj je dozorel tudi Pirnikov načrt za vseprimorsko organizacijo teh zborov. Dne 6. avgusta ga je poslal Zdešarju, še isti dan pa je Mara Samsa o načrtu poročala tudi POOF.⁷⁴ Pokrajinsko vodstvo je načrt odobrilo in ga 28. avgusta 1944 že razposlalo primorskim okrožnim, okrajinom in vaškim NOO in njihovim prosvetnim odsekom. Načrt je bil usklajen z upravnopolitično in teritorialno ureditvijo na Primorskem. Predvidel je ustanavljanje krajevnih pevskih družin, ki bi jih sestavljala dekleta, stara nad petnajst let. Pevske družine bi imele vsaj po petnajst članic, bile naj bi triglasne in imele naj bi pravilno razporejene glasove. Za razporeditev je predvidel razmerje 7 (prvi glas) : 8 (drugi glas) : 5 (tretji glas). Vaške pevske družine naj bi bile zaključene pevske celote, v povezavi z drugimi v okraju pa bi tvorile okrajno pevsko družino, vodil bi jo okrajni pevovodja. Okrajne pevske družine bi tvorile okrožno pevsko družino z okrožnim pevovodjem, okrožne pevske družine pa bi združili v pokrajinsko pevsko skupnost s pokrajinskim pevovodjem. Po načrtu naj bi vse pevske družine vadile isti program, vadili naj bi ga v krajevnem, okrajnem okrožnem in v pokrajinskem merilu. Namen take ureditve so bili okrajni, okrožni ter pokrajinski slavnostni koncerti; slednjega so načrtovali že v osvobojeni Gorici ali Trstu in so ga tudi imenovali pokrajinski festival. Pirnik je sestavil tudi predlog koncertnega programa. Bil naj bi iz treh delov, ki so, kakor je zapisal, tvorili sintezo preteklosti in sedanosti v glasbeni umetnosti. Ta načrt na Primorskem zaradi znanih vojaških in političnih prilik niso mogli izpeljati, vendar pa so predvidene priprave za pevske prireditve pozivele zanimanje za zborovsko petje in so pripomogle k nastajanju, rasti in kakovostnemu izpopolnjevanju pevskih zborov. Do konca leta 1944 so v treh severnoprimskejih okrožjih organizirali 140 pevskih družin. Pevske družine so nastajale tudi v južnoprimskem okrožju. Na Vipavskem je

⁷² Plahuta Slavica, Glasbena dejavnost v Slovenskem primorju 1941-1954. — Jadranski koledar 1983, Trst 1982, str. 69-72.

⁷³ Dopis pokrajinskega šolskega nadzornika Zdešarja predavateljem pokrajinskega pedagoškega tečaja 6. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 175/21.

⁷⁴ Pismo Maksu Pirniku H. Zdešarju 6. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 175/19.

Pokrajinski odbor OP
za Slovensko Primorje

Polotaj, dne 8. 9. 1944.

OBJAVA

1.) Šolsko leto 1944-45 se prične dne 1. oktobra t. l. z vpisovanjem novincev v prvi razred. Vpisovanje naj se vrši po običajni šolski sveti maši. Dne 2. oktobra se prične redni šolski pouk.

2.) Letos se sprejemajo v prvi razred otroci rojeni leta 1937. Če zdravnik in učitelj šole privolita, se sprejme tudi otrok rojen leta 1938. Če je duševno in telesno dovolj razviti.

3.) Solski pouk je obvezen za vse učence od 7 do 15 leta starosti, ker je v veljavi osemletna šolska obveznost. Tisti, ki so pričeli posečati pouk s šestim letom starosti, končajo seveda s poukom s 14 letom starosti.

Sole, ki so pričele s poukom dne 1. septembra pod nadzorstvom okupatorja ali njihovih hlapcev, slovenska narodna oblast ne priznava.

'Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Pokrajinski šolski nadzornik:
Henrik Zdešar t.r.

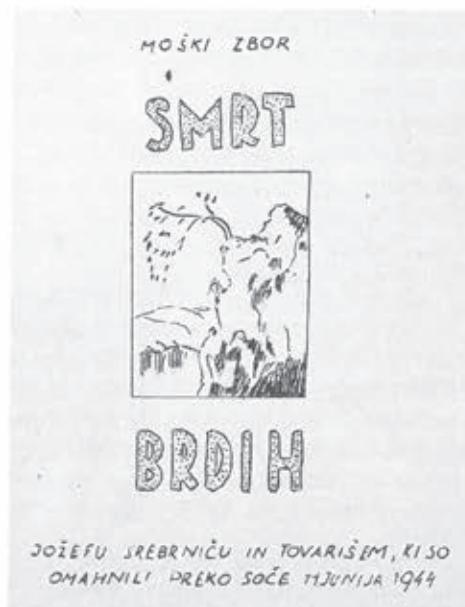
Sl. 6. Objava pričetka novega šolskega leta. Prinesel jo je Partizanski dnevnik 10. septembra 1944. Izšla pa je tudi kot posebna okrožnica.

Fig. 6. The announcement of the new school-year. It was published in the "Partizanski dnevnik" on the 10th of Sept. 1944 and was brought out also as a special circular letter.

delovala tudi okrajna pevska zveza »Janka Premrla-Vojka«, v vojskarskem okraju okrog Dolenje Trebuše pa je pod vodstvom Jakoba Završnika nastajala večja pevska družina deklet, ki so vadile Pirnikov koncertni program.⁷⁵ V skladu z načrti za pomoč primorski glasbeni dejavnosti je Pirnik opravljal še druge naloge. Že med pedagoškim tečajem je uglasbil več pesmi, ko je vodil pevski zbor tečajnikov pa je nudil praktične nasvete za pevovodsko delo. Med pedagoškim tečajem je Pirnik uglasbil pesem Nade Carevske-Zive Smrt v Brdih in jo posvetil Jožetu Srebrniču, ki je 11. julija utonil v deroči Soči, tečajnikom pa je posvetil Udovičovo pesem Zvezdica. Obe skladbi sta potem izšli v zbirki Pesmi za mladenke, ki jo je septembra 1944 razmnožila ciklostilna tehnika Javornik, izdal pa POOF v počastitev stoljetnice rojstva Simona Gregorčiča. Zbirka Pesmi za mladenke je bila razširjena izdaja pesmarice z enakim naslovom, ki jo je aprila 1944 izdal OO OF za Belo krajino. Pirnik je uglasbil tudi več pesmi za otroške pevske zbole (J. Kovača: Pozdrav Titu, Ožboltovo: Mladi pionirji, Župančičevi uganki Mačka in Sadno drevo). Po končanem tečaju je Pirnik najprej ostal v Podragi, kamor so se med ofenzivo zatekli predavatelji. Tu je v skladu s svojim glasbenim načrtom tudi aktivno komponiral in pomagal pevskim zborom. Ko je med hajko 15. avgusta (cerkveni praznik) našel pri Žgurjevi družini v Podragi, kjer je bil skrit v domačem kurniku, skrito in deloma razpadlo zbirko pesmi pesnika Frana Žgurja, je v silni čustveni prizadetosti zaradi odkritja še isti dan uglasbil več Žgurjevih otroških pesmi (Cicifuj, Zima, Svatovanje, Pirovanje, Uspavanka ali Zazibanka). Uspavanko je posvetil svoji materi. Pesmi so prvič izšle v zbirki Otroške pesmi. Tudi to zbirko uglasbenih pesmi je oktobra 1944

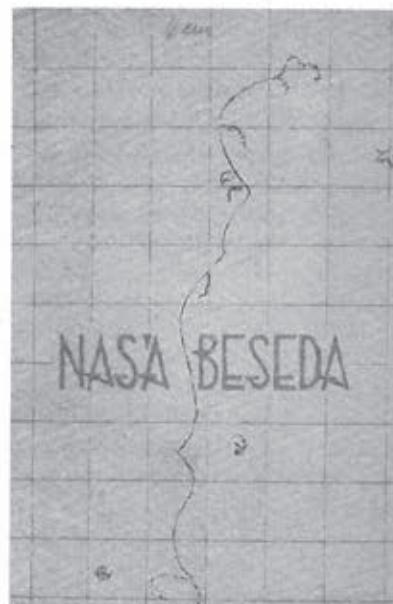
⁷⁵ Plahuta Slavica, n. d. str. 78-79.

razmnožila tehnika Javornik. Za razvoj pevske dejavnosti je bila dragocena tudi Pirnikova pomoč pevskim zborom Vipavski dolini. S pevovodji in prosvetnimi referenti je imel več sestankov v Vipavskem Križu (Sv. Križ), v bližini Branice, v Lepeni pri Šempasu. V skladu z njegovo zamislio so po vipavskih vaseh načrtno snovali tudi pevske aktive in jih povezovali v pevsko zvezo. S praktičnimi nasveti je pomagal tudi pri vodenju pevskega zbora v Gabrijah. Z njim je nastopil na proslavi 6. septembra 1944, ki je bila posvečena desetletnici bazoviških žrtev, organizirali pa so jo v bližini Branice. Zbor je tedaj prvič javno predstavil pesem Smrt v Brdih, po Primorski pa so to priljubljeno pesem širili tudi tečajniki pedagoškega tečaja. Med bivanjem na Vipavskem je Pirnik pomagal tudi tehniki Javornik, ki je razmnoževala njegove pesmi. Njen risar Jože Trošt je pod njegovim vodstvom risal matrice in oblikoval pesmarice. Izšli sta že omenjeni zbirki pesmi kot separat pa je tehnika izdelala pesem K nam prihaja.

Sl. 7. Primerek Pirnikove skladbe »Smrt v Brdih«, ki jo je razmnožila pomožna vojaška tehnika IX. korpusa »Rudi«, izšla je kot samostojen tisk.

Fig. 7. Copies of the composition by Pirnik «The Death in Brda» manifolded by »Rudi« the auxiliary war technique of the IXth corps. They were published as independent prints.

Sl. 8. Brošura »Naša beseda«, ki jo je izdal Propagandni odsek 9. korpusa NOVJ za pomoč pri organiziranju kulturnih prireditev v Slovenskem primorju.

Fig. 8. Stick-book »Naša beseda« (Our Word) published by the Propaganda department of the IXth Corpus of NLAJ as a help at the organization of cultural performances in Slovene Littoral.

Med bivanjem na Vipavskem je Pirnik sodeloval tudi v pripravah na praznovanje stoletnice rojstva Simona Gregorčiča. Ta jubilej so praznovali tudi drugod na Slovenskem. Pirnik, ki je bil član pripravljalnega odbora za proslave v Slovenskem primorju, je uredil tudi zbirko sedmih uglasbenih Gregorčičevih pesmi za moške pevske zbole »Gregorčičeve pesmarice.« Izdal jo je predsedstvo SNOS. To so bili odločilni Pirnikovi posegi v snovanje organiziranega zborovskega petja v Vipavski dolini in na Goriškem. V drugi polovici septembra pa je Pirnik sodeloval tudi na pedagoškem tečaju za zapadnoprimsko okrožje v Višnjeviku in tečajnikom predaval glasbo. Pevski zbori so s Pirnikovim delom dobili potrebno podlago za samostojno delo. K njihovemu napredovanju in vsebinski rasti so prispevali tudi novi pevovodje, ki so se šolali v pevovodski šoli IX. korpusa NOVJ, ki jo je vodil Pirnik v okviru propagandnega odseka IX. korpusa NOVJ. Zborovsko petje je postalo najpomembnejša in najbolj značilna oblika ljudskoprosvetne dejavnosti v Slovenskem primorju. Po nekaterih statistikah je bilo spomladi 1945 v Slovenskem primorju 327 pevskih zborov.⁷⁶

Druga najbolj razširjena oblika ljudskoprosvetne dejavnost v Slovenskem primorju je bila igralska dejavnost. Tudi igralske skupine so nastajale iz notranje potrebe ljudstva, da bi ponovno oživelj svoje slovensko prosvetno delo. Te skupine pa so bile manj razširjene kot pevski zbori, ki so bili ljudem bližji in zaradi vojnih prilik enostavnejša in cenejša oblika v primeru nastopov. Da bi kakovostno krepili gledališko dejavnost, so primorski prosvetni organi in poklicne ustanove dajali mnoge strokovne napotke in navodila za delo. Mara Samsa je že na pokrajinskem pedagoškem tečaju poučevala osnove dramatike, navodila za to dejavnost so dobili tudi tečajniki na tečajih za aktiviste in na drugih upravnopolitičnih tečajih, pri čemer so njihovi organizatorji upoštevali, da so vse oblike kulturnoprosvetnega dela pomembno propagandno sredstvo. Poudarek je bil na praktičnih primerih nastopanja in na prikazovanju vzornih oblik deklamiranja.⁷⁷ K rasti množične gledališke dejavnosti na terenu so pomembno pripomogli tudi poklicni igralci igralskih skupin IX. korpusa. S svojimi vzornimi nastopi so med ljudmi krepili veselje do te zvrsti kulturnoprosvetne dejavnosti in kritičnost do podajanja in do vsebine gledaliških del. Tudi za gledališko dejavnost ni bilo dovolj literarnih tekstop. Zaradi velikih potreb in povpraševanja so pokrajinski organi NOB izdali več publikacij s skeči, ki so bili zelo priljubljena gledališka zvrst. Izdali pa so še druga lažja dramska dela. Publikacije so navadno spremljala tudi strokovna navodila in napotki poklicnih igralcev s področja scenografije, kostumografije, šminkanja in drugih spremljajočih tehničnih nalog. Ta navodila so pomembno pripomogla h kakovosti in učinkovitosti podanih del. Propagandni odsek IX. korpusa NOVJ je izdal zbirko »Nova pisarija«. Izšli so trije zvezki. Vodja igralske skupine IX. korpusa Danilo Turk-Joco in Polde Dežman sta publikaciji, ki sta bili namenjeni gledališki dejavnosti, dopolnila s strokovnimi nasveti. Gradivo, ki so ga uporabljali na kulturnoprosvetnih prireditvah, je prinašala tudi »Naša beseda.« Tudi to je izdal propagandni odsek IX. korpusa, izšla pa je v dveh zvezkih. Glavni štab NOV in POS pa je

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Dopis Henrika Zdešarja Mari Samsa, 6. avgusta 1944. — Arhiv SSM f. 175/21.

v pomoč gledališki dejavnosti izdajal zbirko Ljudski oder, več dramskih del pa je izšlo še posebej v samostojnih publikacijah.⁷⁸

Po zgledu Pirnikovega vseprimorskega načrta za organizacijo pevskih zborov so podoben načrt, usklajen z upravnoadministrativno ureditvijo predvideli tudi za gledališko dejavnost. Tudi tu so kot temeljne igralske skupine načrtovali krajevne igralske družine. Njihovi najboljši člani bi sestavljali okrajne igralske skupine, najboljše člane teh bi združili v okrožne igralske skupine, osrednjo vlogo v pokrajini pa naj bi imela pokrajinska igralska skupina. Ta načrt ni tako zaživel kot načrt za zborovsko petje, kljub temu pa so v bivšem goriškem okrožju organizirali več krajevnih igralskih družin, pričeli pa so tudi snovati okrajno gledališko skupino za mirenski okraj.⁷⁹ Večje pobude za krepitev gledaliških skupin je dala pokrajinska prosvetna konferenca decembra 1944.⁸⁰

Poleg teh oblik kulturnoprosvetne dejavnosti, ki so imele poleg političnega predvsem kulturnozabavni značaj, so v Slovenskem primorju propagirali še druge dejavnosti zlasti organizacijo vaških knjižnic, čitalnic, stenskih časopisov itd. Poudarjali so tudi razvoj likovne dejavnosti, varstvo kulturnih spomenikov itd.⁸¹

Poleti in jeseni 1944 je zelo zaživila prireditvena dejavnost na Primorskem. Številna politična in kulturna srečanja so organizirali med volilno kampanijo in med kampanijo za popularizacijo sporazuma Tito-Šubašić, najbolj intenzivne proslave pa so bile v septembru in v oktobru, ko so na Primorskem praznovali obletnice pomembnih septembrskih dohodkov: desetletnico bazoviških žrtev, prvo obletnico kapitulacije Italije in prvo obletnico proglaša VP OF slovenskega naroda o priključitvi Slovenskega primorja k Sloveniji, v oktobru pa so v Slovenskem primorju praznovali stoletnico rojstva Simona Gregorčiča.⁸² V zvezi s proslavami je pokrajinski NOO ugotavljal, da posamezne točke kulturnih programov, ki so spremljali zlasti podeželske mitinge, niso bile vedno v skladu z idejnopolitičnimi načeli in cilji NOB. Poleg tega pa nekateri po svoji »vsebini in obliki niso odgovarjale tisti povprečni višini, po kateri bi morali stremeti« in so zaradi tega »kvarile umetniški okus ljudi, namesto da bi ga vzugajale«. Pokrajinski NOO je zato opozoril, da prosvetni referenti okrajnih NOO ali odborov OF morajo nadzirati programe prireditvev in prirediteljem pomagati z nasveti. O prireditvah so tudi morali redno poročati. Pokrajinski NOO je opozoril še na pesmi in igre, ki so nastajale med ljudstvom, in zapisal: »Nočemo zavirati ljudskih talentov, želimo jim pomagati pri razvoju, vendar ne smemo dopuščati, da bi se na deskah pojavljali nezreli proizvodi«. Ponovno je tudi zahteval, da prireditelji pred prireditvijo potrdijo programe pri višestopenjskih prosvetnih odsekih.⁸³

⁷⁸ Publikacije: Nova pisarija, Naša beseda, Ljudski oder. — Arhiv GM — partizanski tisk.

⁷⁹ Poročila krajevnih prosvetnih referentov mirenskega okraja. — Arhiv IZDG f. 622.

⁸⁰ Zapisnik pokrajinske prosvetne konference prosvetnih referentov in šolskih nadzornikov za Slovensko primorje 16. in 17. decembra 1944. — Arhiv NSK f. 5.

⁸¹ Zapisnik seje okrožnega prosvetnega odseka za srednjeprimorsko okrožje 21. septembra 1944. — Arhiv SŠM f. 164/10.

⁸² Okrožnica PNOO okrožnim prosvetnim referentom 24. septembra 1944. — Arhiv IZDG f. 545/2.

⁸³ Okrožnica POOF o praznovanju septembrskih obletnic 29. septembra 1944. — Arhiv IZDG f. 540/6.

Sl. 8. Brošuri »Nova pisarija« ki ju je izdal propagandni odsek IX. korpusa NOVJ za pomoč pri organizirjanju kulturnih prireditev v Slovenskem primorju.

Fig. 8. Stick-books »Nova pisarija« published by the propaganda department of the IXth corps of NJ-AJ as a help at the organization of cultural performances in Slovenske Littoral.

Po vzgledu obsežne akcije za prireditve Naša šola v borbi je pokrajinski šolski nadzornik Zdešar, ki je nadomeščal prosvetnega referenta Bevka, predlagal tudi prireditve, ki bi prikazala razvoj in uspehe kulturnoprosvetnega dela na Primorskem. Naslovil jo je »Kulturno delo med NOB«. Okrožnim in okrajnim prosvetnim referentom je naročil, naj prve tedne po osvoboditvi organizirajo tudi razstavo s tem naslovom, pri tem naj uporabijo gradivo »Narodnega tekmovanja«, vanjo pa naj vključijo še dela o NOB ki so po tem nastajala in sicer razne skice, skladbe, risbe, spise itd. Razvoj dejavnosti pa naj ponazorijo z grafikon, tabelami in drugimi ponazorili.

Načrt je predvidel tudi prireditve okrožnega značaja. Iz najboljših nastopov na prireditvah naj bi potem organizirali okrožne festivalne. Na njih naj bi v otvoritvenih govorih prikazali izčrpen pregled vsega prosvetnega dela med NOB. Zdešar je napovedal tudi tekmovanje med okrožji v pripravljanju prireditvev.⁸⁴

⁸⁴ Okrožnica okrožnim odborom OF 8. septembra 1944. — Arhiv IZDG f. 469/1.

*L'ATTIVITA' CULTURALE ED EDUCATIVA NELLE REGIONI CENTRALI
DEL LITORALE*

*La situazione durante l'estate e l'autunno del 1944
(Riassunto)*

La seconda parte dell'articolo «L'attività culturale ed educativa nelle regioni centrali del Litorale», tratta dei preparativi estivi e autunnali degli appositi organismi N.O.B. (Lotta di liberazione nazionale) operanti nella Slovenia e nel Litorale, diretti a consolidare e coordinare dal lato organizzativo e contenutistico l'attività culturale ed educativa da svolgersi nel Litorale e nel resto della Slovenia nell'anno scolastico 1944/45. Erano queste le conseguenze delle decisioni prese dai più alti organi N.O.B. a livello nazionale (AVNOJ e VP dell'OF – Fronte di liberazione nazionale) circa l'annessione del Litorale alla Slovenia e alla Jugoslavia, oltre che delle vicende militari e politiche internazionali che facevano sperare in una prossima fine della guerra; il che avrebbe reso necessario un coordinamento di tutte le forme di vita pubblica nel nuovo stato.

Il Litorale sloveno venne sottoposto in quel periodo a una radicale riorganizzazione della sua amministrazione e a una ristrutturazione territoriale. Nel contempo venne riorganizzata anche tutta l'attività culturale. Gli organismi a ciò deputati dalla direzione N.O.B. dedicarono una grande cura, nell'ambito dei nuovi distretti, soprattutto alla riorganizzazione delle scuole partigiane e ai preparativi per il nuovo anno scolastico. Ma nel Litorale non era possibile adattare i programmi e l'organizzazione scolastica alle necessità stabilite dalla prima Conferenza degli adetti culturali e degli ispettori scolastici, che si era tenuta nella ex Provincia di Lubiana tra il 6 e il 7 luglio 1944, e che vennero dichiarate valide per tutto il territorio nazionale dalla presidenza SNOS. Le scuole del Litorale, che risentivano ancora dell'occupazione italiana e dell'oppressione fascista, si erano sviluppate in circostanze del tutto particolari, delle quali avevano dovuto tener conto anche i responsabili della riorganizzazione. Perciò le norme per la ristrutturazione dell'insegnamento nel nuovo anno scolastico dovettero essere fornite anche della conferenza degli ispettori scolastici distrettuali del Litorale sloveno, che si tenne a Podraga l'8 agosto 1944.

Nell'attesa della liberazione si andavano così consolidando i contenuti e l'organizzazione dell'attività educativa e culturale popolare. In accordo con il piano unitario nazionale per il suo sviluppo, gli organismi responsabili N.O.B. del Litorale dedicavano una grande cura al canto popolare, all'attività teatrale, alla fondazione di biblioteche e circoli di lettura e ad altre forme di attività culturale accessibili alle masse popolari, adoprendesi nel contempo per uno sviluppo delle singole attività in accordo con la sistemazione amministrativa e territoriale del Litorale.

**MINORITSKA CERKEV IN SAMOSTAN SV. FRANCIŠKA
V PIRANU**

Stavbna zgodovina in opis opreme 1. del

Marko Vuk

Pričajoča razprava¹ je poskus monografske obdelave enega izmed važnejših umetnostnogodovinskih spomenikov v Piranu, cerkev in samostana sv. Frančiška. Samostan je bil ustanovljen leta 1301 in še isto leto so začeli zidati cerkev. V teku zgodovine je stavbni kompleks doživel več prezidav, sama cerkev pa je dobila številno in kvalitetno opremo, zlasti slike, zato se postavlja pri obdelavi celotnega spomenika določene omejitve. Za trdnejše rezultate pri obravnavi stavbne zgodovine bi npr. morali izvesti natanko preiskavo vseh zidov. Oviro pomeni tudi pomanjkanje arhivskih virov. Glede opreme pa se naslanjam na že objavljene izsledke v literaturi, saj je tako številna, da je bilo v tem okviru nemogoče poglobljeno spregovoriti o posameznih primerih, zato sem se moral omejiti na njen opis, navedbo bibliografije in opozoriti na najbolj dragocene stvaritve.

Kot gradivo so prišli deloma v poštev arhivski viri, dostopni v enoti koprskega Pokrajinskega arhiva v Piranu, poleg tega pa je dobro služila starejsa, v glavnem italijanska literatura, ki govorji posebej o tem samostanu oz. obravnavi umetnosti v Istri. Nekatere podatke v tej literaturi sem preveril s pomočjo arhivskega gradiva.

Pregledal sem zlasti še obstoječe računske knjige in različna potrdila o izplačilih, kjer lahko predvidevamo podatke, pomembne tudi za umetnostno zgodovino. Precej podatkov v zvezi s stavbno zgodovino sem našel v rokopisni knjigi *Libro della Fabrica*,² močno je koristila tudi druga rokopisna knjiga, v kateri so zapisniki sej redovnikov samostana.³ Vistem arhivskem fondu sem našel množico potrdil o raznih izplačilih iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, med katerimi je tudi nekaj takih, ki so v zvezi z gradbenimi in vzdrževalnimi deli v samostanu.

Med vire bi lahko šteli tudi slikovno gradivo. Deloma gre za slike verske ali profane vsebine, na katerih je v ozadju videti pogled na Piran, deloma pa so to samostojne mestne vedute. Z njihovo pomočjo si lahko ustvarimo vsaj približno predstavo, kakšna je bila videti cerkev sv. Franči-

¹ Nastala je leta 1973 kot diplomska naloga na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in sem jo za objavo nekoliko dopolnil in predelal. Njen prvotni naslov je »Cerkev in samostan sv. Frančiška v Piranu«.

² Na platnicah je označena s številko 24, začre se s koncem leta 1704 in zaključi leta 1722. Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana.

³ Platnice so brez naslova, obsega pa čas od leta 1730 do 1794, Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana.

ška v preteklosti. Leta 1518 je nastala slika Vittora Carpaccia Madona z otrokom in svetniki, kjer je na desni strani prestola upodobljen mestni predel z minoritsko cerkvijo in obzidjem na hribu Mogorom. Na tej sliki je cerkev tudi najbolj natančno izrisana. Manj verodostojna je upodobitev na Tintorettovi sliki Piranski mestni očetje s konca 16. stoletja, saj je zvonik naslikan na nepravem mestu. Naj omenim še tri primere z vedutami Pirana, na katerih vidimo cerkev sv. Frančiška: na sliki neznanega slikarja Sv. Trojica iz začetka 17. stoletja v piranski stolni cerkvi, v isti cerkvi visi tudi platno Prikazovanje sv. Jurija (avtor Angelo de Costera, 1706), iz leta 1802 pa je litografija L. F. Casassa, ki prikazuje mesto.⁴

Prva omemba cerkve sv. Frančiška v literaturi je iz 15. stoletja, in sicer v opisu potovanja, ki ga je opravil Benečan Marin Sanuto leta 1483 po ozemlju Beneške republike. Potopis je kmalu po potovanju izšel v tiskani obliki in je doživel mnogo ponatisov. Pri opisu mesta Piran beremo med drugim: »Et una chiesa picola di S. Michiel sopra la piazza, et San Francesco.«⁵ Sodeč po besedilu gre verjetno za pogled navzgor z današnjega Tartinijevega trga. Naslednje opozorilo v literaturi je iz leta 1611, ko je v Benetkah izšel opis Istre izpod peresa N. Manzuolija, v katerem med drugim piše: »Nella Terra di Pirano è vn Monasterio de S. Francesco di minori conuentuali, (et) fuori di essa terra ue ne è vn altro di zoccolanti, (et) iui sono quattro Fornace, che sempre lauorano.«⁶ Najstarejši opis cerkve in samostana je iz leta 1700 v knjigi koprskega škofa Paola Naldinija *Corografia ecclesiastica*.⁷ V prejšnjem stoletju je izšla prva monografija o samostanu s krajšim opisom stavbne zgodovine in s seznamom vseh pomembnejših umetnin. Njen naslov je *Album d'opere artistiche esistenti presso i minori conventuali*, napisal jo je takratni gvardijan pater Girolamo Granić, natisnjena pa je bila leta 1887 ob zaključku velike obnove, ki so jo izvedli prav po zaslugu tega gvardijana.⁸ Nadaljnji daljši tekst, ki govori o tej stavbi, je v rokopisu Antonia Alisia iz predvojnega časa *Chiese minori, Conventi e Confraternite di Pirano*.⁹ Dalje moram omeniti publikacijo *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia*, kjer najdemo skoraj popoln seznam slik ter omembo nekaterih dragocenih predmetov v cerkvi in samostanu.¹⁰ Leta 1972 je izšla v Trstu knjiga Antonia Alisia *Pirano. La sua chiesa – la sua storia*, ki govori v glavnem o stolni cerkvi sv. Jurija, vendar prinaša tudi nekaj podatkov o cerkvi in samostanu sv. Frančiška.¹¹ Gre za ponatis spisa istega avtorja *La chiesa di Pirano*, ki je od oktobra 1937 do avgusta 1939 izhajal v piranskem župnijskem listu *La Voce di San Giorgio*. Ena od red-

⁴ Stane Bernik: Koper, Izola, Piran, Ljubljana – Piran 1968, str. 137–139.

⁵ Itinerario di Marin Sanuto per la Terraferma Veneziana nell'anno MCCCCCLXXXIII, Padova 1847 (ponatis), str. 150.

⁶ N. Manzuoli: Nova descrittione della provincia dell'Istria, Venezia M.DC.XI, str. 32.

⁷ Paolo Naldini: Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria, Venezia 1700, str. 297–300.

⁸ Girolamo Granić: Album d'opere artistiche esistenti presso minori conventuali, Trieste 1887.

⁹ Rokopis je hrani pok. dr. Miroslav Pahor iz Pirana, ki mi ga je tudi dal na razpolago.

¹⁰ Antonino Santangelo: Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, V. Provincia di Pola, Roma 1933, str. 146–149.

¹¹ Antonio Alisi: Pirano. La sua chiesa – la sua storia, Trieste 1972 (leto izdaje ni navedeno).

kih omemb cerkve in samostana v slovenski strokovni literaturi je v knjigi Naceta Šumija *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, kjer je govor o renesančni edikuli, križnem hodniku in vhodnem portalu v samostan.¹² Z opremo v cerkvi, točneje s slikami, se je med slovenskimi umetnostnimi zgodovinarji prvi podrobnejše ukvarjal Janez Mikuž ob pripravi razstav slikarstva 16. in 17. stoletja ter slikarstva 18. stoletja na slovenski obali leta 1964 oz. 1967.¹³ Številne dragocene slike, ki jih hrani ta kulturni spomenik, je natančno popisal z navedbo važnejše literature Tomaž Brejc v knjigi *Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo*, ki je izšla leta 1983.¹⁴

V literaturi obstaja tudi pomembna zbirka virov, kjer najdemo najstarejše zgodovinske podatke o samostanu, *Chartularium piranense Camilla de Franceschii*.¹⁵ V njej so objavljeni številni piranski dokumenti iz 14. stoletja, med njimi testamenti z omembami cerkve sv. Frančiška, pa tudi listine v zvezi s sporom med kapitljem sv. Jurija in minoriti zaradi pokopavanja na novem pokopališču ob njihovi redovni cerkvi.

Opozoriti je treba, da so avtorji naštetih italijanskih del v glavnem nestrokovnjaki, ki niso bili preveč pozorni na potreben kritični aparat, kar seveda zmanjšuje verodostojnost podatkov. Vendar je očitno, da so vsaj nekateri, npr. Granić in Alisi, včasih črpali iz njim poznanega in dostopnega arhivskega gradiva, katerega del pa se danes menda nahaja nekje v Italiji.

Zgodovinske okolišnine nastanka samostana

Kot omenjeno, je bil minoritski samostan v Piranu ustanovljen leta 1301 in so še isto leto začeli graditi cerkev. Piran je takrat že nekaj let bil pod nadoblastjo Beneške republike (od leta 1283 dalje),¹⁶ v mestu pa so močno odmevala socialna in politična nasprotja, ki so se izražala v medsebojnih bojih dveh strank, beneške in patriarhove. Iz kompromisnih elementov obeh je končno nastala avtonomistična stranka, ki ji je uspelo ohraniti določeno samostojnost Pirana tako do Benetk kakor do oglejskega patriarhata, hkrati pa je v mestu vzpostavila komunalno ureditev. Vendar so se politična trenja nadaljevala, kar je razvidno iz poročil beneških potestatov, v katerih govorijo o notranjih strankah, statuti iz leta 1307 pa prepovedujejo uporabo notranjih utrdb za strankarske boje. Benetke so težile za tem, da bi se postavile nad stranke, in so hotele čim bolj osredotočiti oblast v svojih rokah. Iz tega je tudi vzklikla zamisel o gradnji nove občinske palače

¹² Nace Šumić: Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966, str. 154 (sl.), 157–158, 161.

¹³ Slikarstvo XVI. in XVII. stoletja na slovenski obali, Koper 1964, str. 4 in passim; Slikarstvo XVIII. stoletja na slovenski obali, Koper 1967, str. 3 in passim.

¹⁴ Tomaž Brejc: Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo, Piran – Koper 1983.

¹⁵ Camillo de Franceschi: Chartularium piranense. Raccolta dei documenti medievali, Vol. II, Parenzo 1940.

¹⁶ Luigi Morteani: Pirano per Venezia, Trieste 1906, str. 15.

zunaj mestnega obzidja. Temeljni kamen je 7. marca 1291 položil župan Matteo Manolessa, isti župan je verjetno zgradil tudi del fontika, gotovo pa samostan in cerkev sv. Frančiška.¹⁷

Frančiškani so se naselili v Piranu prav v času, ko je okrog leta 1300 propadel zaradi kuge tamkajšnji benediktinski samostan.¹⁸ Začetek zidave leta 1301 je dobro dokumentiran, saj nam o tem govori originalna kamnita napisna plošča na fasadi cerkve, še v prejšnjem stoletju pa je v arhivu samostana menda obstajala listina, ki je omenjala župana Mattea Manolessa ter njegove zasluge za ustanovitev in rast samostana.¹⁹ V začetku 14. stoletja so samostani tega reda ponekod v istrskih mestih že obstajali, tako npr. v Trstu, Kopru, Poreču in Pulju. Prihod frančiškanov v naše obmorske kraje v 13. in 14. stoletju – takrat so nastale mnoge naselbine tudi v Dalmaciji – ni pomemben samo v verskem pogledu, marveč tudi v širšem kulturnem in umetnostnem, saj so iz matične domovine Italije prinesli tudi novorojeno gotsko umetnost, seveda prilagojeno njihovim lastnim potrebam.

Ob ustanovitvi minoritskega samostana v Piranu je bil koprski škof, pod katerega jurisdikcijo je spadalo tudi to mesto, pripadnik stare beneške patričijske družine Pietro Manolessa. Preden ga je papež Bonifacij VIII. imenoval za škofa v Kopru, je pripadal minoritskemu redu. Takratni piranski župan pa je bil njegov ožji sorodnik, prav tako beneški plemič, že omenjeni Matteo Manolessa. Zato sta se kmalu sporazumela – tako priponuje zgodovina – da ustanovita frančiškansko naselbino tudi v Piranu. Škof je blagoslovil temeljni kamen, ki ga je nato Matteo Manolessa na lastnih ramenih prinesel v Piran. S svojimi rokami je izkopal temelj in položil vanj temeljni kamen. To dejanje je tako navdušilo meščane – pripoveduje dalje zgodovina – da so priskočili na pomoč in vsak po svojih močeh sodelovali pri gradnji cerkve. Vendar se je začetna vnema kmalu polegla, k čemur sta še pripomogla sovraštvo in nasprotovanje nekaterih meščanov, tako da se je delo po odhodu župana Manolessa, ko mu je potekel mandat, popolnoma zaustavilo. Ko se je Matteo Manolessa leta 1318 vrnil v Piran in zopet postal župan, se je gradnja cerkve hitro nadaljevala ter so jo še isto leto posvetili, o čemer govori kamnita plošča na desni strani pročelja. Dodaten dokaz, da je cerkev tisto leto bila v resnici dokončana, je odločba beneškega senata, ki je dovolil prevoz 16.000 strešnih opek, oproščenih davka, »pro copriendo ecclesiam S. Francisci«.²⁰

Vprašanje je, v kolikšni meri ti opisi dogodkov popolnoma ustrezajo resnici, nedvomno pa zelo nazorno slikajo vzdušje in okoliščine, v katerih je nastajal samostan. V gornjih besedah je opaziti sledi verske vneme in želje meščanov po prihodu redovnikov, ki so se za razliko od starejših redov izrecno odločili za dejavnost v mestih, pozornemu bralcu pa niso priskrila niti ostra socialna in politična nasprotja.

¹⁷ Breda Kovč – Miroslav Pahor: O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu, Kronika VIII., 1960, str. 21–36.

¹⁸ Pietro Kandler: Pirano, Parenzo 1879, str. 23.

¹⁹ P.C.: Dell'Ordine serafico di qualche provincia, e di alcuni conventi francescani d'Istria, L'Istria, 19. februar 1848, št. 9, str. 33.

²⁰ Antonio Alisi: Chiese minori, Conventi e Confraternite di Pirano (rokopis, stran ni oštreljena, gl. uvodni del).

Čeprav je gradnja cerkve trajala kar 17 let, je že ob koncu 1302. leta nastalo okrog nje novo pokopališče. Premožnejše meščane so začeli pokopavati zlasti v križnem hodniku in cerkvi. Z nastankom novega pokopališča pa niso bili zadovoljni pri cerkvi sv. Jurija, ki je zaradi tega izgubila pomemben del dohodkov. Župnik Arimondo je v soglasju s kapiteljem prepovedal uporabo zvona njihove cerkve za tiste mrtve, ki so jih nameravali pokopati pri minoritih. Redovniki so se pritožili škofu v Kopru, ki je leta 1303 preklical župnikov odlok. Vendar sklep ni rodil uspeha, saj je piranski župnik npr. še leta 1308 ponovil prepoved uporabe zvona, tako da mu je škof zapretil z izobčenjem. Naslednje leto sta župnik in kapitelj protestirala zaradi škofovega odloka pred beneškim senatom, ki se je postavil na njuno stran. 6. junija 1309 se je kapitelj pozanimal pri škofijski kuriji v Kopru, če se je že sporazumela s piranskim župonom zaradi zvonjenja mrtvim. Alisi meni, da iz potrebe po sporazumu s posvetno oblastjo lahko sklepamo na resnično lastništvo zvonika, v katerem so se nahajali zvonovi.²¹

Zgodovina nam je ohranila precej pismenih pričevanj, ki omenjajo tudi cerkev sv. Frančiška v Piranu, že iz prvih desetletij njenega obstoja.²² Tako je gvardijan samostana 12. aprila 1325 potrdil, da je od pok. Domenica Pelizza (Dominicus Piliça) prejel 10 lir za pete maše, ki naj jih berejo za dušo umrlega, 100 malih soldov pa »pro adiutorio operas dicti loci«. 3. maja 1326 Lombarda, žena Gasparina, doktorja gramatike iz Pirana, v svojem prvem testamentu izjavlja, da želi biti pokopana pri cerkvi sv. Frančiška, samostanu pa zapušča denar za maše in za opravo oltarjev. 15. novembra 1326 je bil podpisani testament, v katerem Masino di Corso med drugim želi: »Item ordinavit (namreč notar v njegovem imenu, op. M. V.) ut corpus suum debeat seppeliri apud ecclesiam sancti Francisci de Pirano«. 3. junija 1330 je napravljen testament notar Michele de Parma, ki je bil zaradi potvorbe listine obsojen na odsekanje roke. Ob tej priložnosti je zapustil določeno vsoto denarja za nakup keliha, prav tako za sto maš, ki naj jih opravijo v tej cerkvi, dodal je tudi, naj ga v primeru smrti pokopljejo pri sv. Frančišku. 28. aprila 1331 je nastal drugi testament že omenjene Lombarde, žene N. Gasparina, v katerem ponovno želi biti pokopana »apud ecclesiam sancti Francisci de Pirano«. Zapustila je denar za maše in opravo v cerkvi, med drugim pa je izrazila željo, da mora na njene stroške goreti sveča »uno anno completo coram altare quod est sub pergo in ecclesia sancti Francisci de Pirano«. 28. januarja 1332 je nastala oporoka, v kateri »Dominicus filius magistri Perandij cerdonis de Duobis Castris« (Dvagrada, ital. Docastelli, op. M. V.) želi biti pokopan pri minoritih. 27. marca 1333 gvardijan frater Joharinus potrjuje, da je od izvrševalcev oporoke pok. Nerijsa Peronija prejel parament in kelih s pateno. Posebej za umetnostno zgodovino je zanimiv testament z dne 3. junija 1348. V njem piranski meščan Francesco Benzini da Firenze daruje za tisoč maš v cerkvi sv. Frančiška, prav tako pa »ordinavit quod sui commissarii infrascripti faciant ad expensas et cum bonis ipsius testatoris fieri picturas sanctorum in ecclesia predicta

²¹ Antonio Alisi: Chiese minori..., op. cit., stran ni oštreljena; isti: Pirano..., op. cit., str. 36–37.

²² Gre za različne oporoke piranskih meščanov, ki so zelo pregledno, po kronološkem redu, objavljene v knjigi Camilla de Franceschija »Chartularium piranense« (op. cit.).

sancti Francisci pro anima sua, que quidem picture costent ad summam soldorum viginti grossorum secundum quod ipsis commissariis melius videbitur expedire.« Alisi na osnovi tega stavka domneva, da se pod ometom morda še skrivajo kakšne freske.²³

Naštetci dokumenti pričajo, da je nova cerkev sv. Frančiška že zgodaj postala priljubljena pri prebivalcih Pirana, kar se je kasneje še krepilo, saj so se v cerkvi in križnem hodniku do danes ohranile nekatere nagrobne plošče z imeni odličnih piranskih meščanov. Navada, da so se ugledni meščani in plemiči dali pokopavati v frančiškanskih cerkvah oziroma v križnih hodnikih ob njih, je bila zelo razširjena tudi drugod, na primer v Dalmaciji in Italiji; spomnim naj le na minoritsko cerkev Santa Croce v Firencah. Tudi s tem dejstvom si lahko razlagamo izjemno visoko kvaliteto nekaterih delov opreme v cerkvi, kajti jasno je, da za takšno raven niso bile dovolj samo kulturne oziroma umetnostne ambicije vsakokratnega vodstva samostana, ampak tudi precejšnja finančna sredstva, katerih pomemben del so zagotavljali tudi pokopi in pa zaposnine bogatih ter uglednih piranskih meščanov tej cerkveni ustanovi.

Lokacija cerkve in samostana

Cerkev in samostan sv. Frančiška v Piranu stojita na vzvišenem prostoru ob Bolnišku ulici, kjer je bilo nekoč pokopališče, danes pa se ta kraj imenuje Ribiški trg. Nanj pridemo po stopnicah nasproti cerkvice Marije Snežne, ki se nahaja na levi strani ulice, gledano navzgor proti bolnišnici. Fasada cerkve v veliki meri obvladuje zgornji del trga, na vzhodni strani cerkve pa se dviga ne preveč visok zvonik. Desno od cerkvenega pročelja je vhod v samostan, v katerega pridemo skozi monumentalen kamnit portal. Ob južni steni cerkve – če zaradi lažje orientacije predpostavljamo, da je cerkev s korno partijo obrnjena proti vzhodu, v resnici je obrnjena proti severovzhodu – je prislonjen križni hodnik z vodnjakom na sredi dvorišča, ki sestavlja s stavbami okrog njega prvo in po vsej verjetnosti tudi starejše stavbno jedro, drugo jedro pa je vidno bolj na desni, kjer sta zrasli še dve različno dolgi krili, vendar brez križnega hodnika. V vzhodnem krilu stavbe, ki obdaja arkadno dvorišče, je bila nekoč manjša kapela, oratorij sv. Janeza Evangelista, kamor si lahko vstopil s križnega hodnika. Drugo manjše svetišče, ki je prav tako kot prejšnje bilo sedež cerkvene bratovščine, je imelo vhod z nekdanjega pokopališča, danes Ribiškega trga, bilo pa je prislonjeno ob zahodno krilo križnega hodnika. Celoten samostanski kompleks je bil nekoč skoraj gotovo obzidan z visokim zidom, tako da se iz sosednjih ulic ni video v današnja dvorišča, nekdaj verjetno vrtove, ki so se deloma nahajali vzhodno od cerkve in samostana, deloma pa med obema skrajnima južnima kriloma samostana in zahodno od tistega trakta na skrajni južni strani, ki je krajši (sl. 1). Teren, kjer sta sezidana samostan in cerkev, je terasast. Nekdanji vrt na vzhodni strani se nahaja približno v višini prvega nadstropja samostanskih stavb, dvorišče med obema traktoma na

²³ Antonio Alisi: Pirano..., op. cit., str. 50.

skrajni južni strani je v višini pritličja, najnižje pa je dvorišče zahodno od prejšnjega. V razporeditvi posameznih stavb gre torej za celoto, ki je običajna pri redovni arhitekturi; samostan v bistvu predstavlja skupek posameznih jeder – v našem primeru dveh – ki so nastajala najprej tik ob cerkvi, sčasoma pa zaradi razširitev vedno bolj proč od nje. Zelo pogosti so primeri, zlasti pri večjih samostanih, da so skupaj z novimi trakti nastali tudi novi križni hodniki.²⁴

Sl. 1. Pogled na samostanski kompleks s križnim hodnikom ob južni steni cerkve (foto M. Vuk)
Fig. 1. The view of the cloister's complex with the cross-formed corridor beside the southern church wall (Photo M. Vuk)

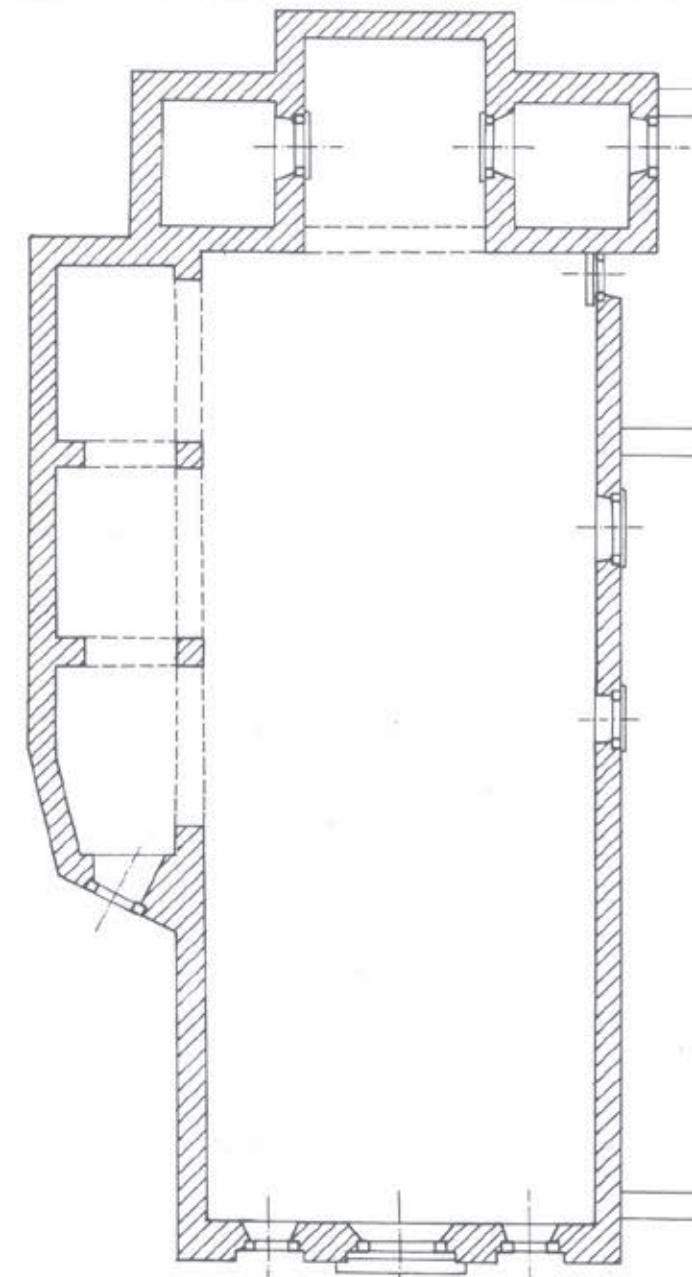
²⁴ Primerjaj talni načrt samostana S. Michele in Isola v Benetkah. Reproduciran je na sliki št. 80 v knjigi Vittorina Meneghina »S. Michele in Isola di Venezia«, Volume primo, Venezia 1962. Načrt tudi sicer, če odštejemo stavbe v spodnjem delu, kaže zelo podobno razporeditev posameznih traktov. To primerjavo navajam le v ilustracijo, ne da bi hotel iz tega izvajati kakšne povezave.

Tloris cerkve in njena zunanjščina

Minoritska cerkev v Piranu se nam danes kaže v zunanji podobi, kakršno je v glavnem dobila v 18. in 19. stoletju, vendar se pod sedanjem preobleko, kot bomo podrobneje spoznali pozneje, še skriva prvotna stavba. Cerkev ima eno samo, razmeroma podolgovato ladjo, ki se na vzhodni strani zaključuje s prezbiterijem skoraj kvadratne oblike. Ob severni steni cerkvene ladje je nastala nekakšna stranska ladja, ki se s tremi polkrožnimi loki odpira v glavno ladjo. V tlorisu cerkve vzbujata pozornost dva manjša ter na vzhodni strani ravno zaključena prostora, ki se nahajata ob straneh prezbiterija in v prečni smeri segata nekoliko čez širino cerkvene ladje. Nad levim od obeh teh prostorov, ki sta tako kot prezbiterij v tlorisu skoraj pravilna kvadrata, je sezidan zvonik (sl. 2). Če si sedaj odmislimo stransko ladjo oziroma tri kapele ob levi strani glavne ladje, imamo pred nami čist primer talnega načrta, kakršnega poznamo pri mnogih frančiškanskih cerkvah iz 13. in 14. stoletja tudi drugod v Istri, Dalmaciji in Italiji: enoladijsko cerkev s pravokotno ladjo, ki se na vzhodni strani zaključuje z ravno zaključenim prezbiterijem, levo in desno od njega pa stojita še dve manjši, prav tako ravno zaključeni apsidi. Da je opisana zasnova še srednjeveška, potrjuje tudi pregled prvotne zidave, ki je vidna na podstrešju cerkve in samostana. Ta je pokazal, da so zidovi glavne ladje, kora in obeh apsid ob njem sezidani iz dokaj pravilno obdelanih kosov kamna pravokotne oblike, ki so položeni v vodoravnih plasteh drug nad drugim. Enak način zidave se je pokazal tudi ob zadnji restavraciji križnega hodnika pred nekaj leti, ko so odstranili star zunanji omet južne stene ladje. V nadaljevanju besedila bomo spoznali še druga materialna pričevanja, s pomočjo katerih je mogoče rekonstruirati prvotno, gotsko fazo cerkve in njen videz v tedanjem času.

Pročelje cerkve sv. Frančiška je narejeno za pogled z Ribiškega trga (sl. 3). V vertikalni smeri je s širimi pilastri razdeljeno na tri osi. Spodnji del fasade s podstavki za pilastre je v celoti kamnit, medtem ko je njen zgornji del v glavnem zidan. Fasada se na vrhu zaključuje s trikotnim timpanom. Glavna vrata v cerkev imajo nad preklado polkrožno luneto, v kateri je vzidan relief iz carrarskega marmorja z angeliskimi glavicami v oblačkih, mednje pa je postavljen križ. Nad luneto sklepa portal trikotno čelo. Na prekladi je v kamen vklesan napis DEO EXALTANTI HUMILES (slov.: Ponižni slavijo Boga), na vrhu polkrožne niše pa je kamnit frančiškanski grb. Fasada ima v višini prvega nadstropja v obeh stranskih oseh po eno podolgovato in ozko okno, ki se na vrhu zaključuje s trikotnim čelom. Pod obema oknom sta vzidani dve kamnitni napisni plošči. Ploščo na levi strani so postavili ob zaključku obnovitve fasade leta 1883, na desni strani pa je vzidana plošča iz leta 1318, ki govori o posvetitvi cerkve. Njeno besedilo²⁵ se glasi: »Ad Dei et B. Francisci nomen Ecclesia haec fuit incepta anno Domini MCCCXI sub Nobili Viro Matthaeo Manolesto Potestate Pyrhani, qui dictae Basilicae primarium fundamentum suis humeris vectum

²⁵ Besedilo na napisni plošči, ki je bila v teku časa poškodovana in pozneje dopolnjena, navajam po Gračicevi transkripciji (op. cit., str. 3).

Sl. 2. Tloris minoritske cerkve v Piranu (po načrtu iz Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo v Piranu prir. Zdenka Brešan)
Fig. 2. The ground-plan of the minorite church in Piran (adapted by Zdenka Brešan)

Sl. 3. Glavna fasada minoritske cerkve v Piranu (foto Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)

Fig. 3. The main façade of the minorite church in Piran (Photo Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)

posuit et locavit propriis manibus primam petram: et anno Domini MCCCXVIII sub eodem Nobili Viro, tum etiam Potestate Terrae predicatae, extitit protinus consumata, dante clementia SS. Trinitatis, cui laus et honor.

O Francisce Pater, Christi qui stigmata
Coelorum digna resera nobis prece } portas"

Napis se v slovenščini glasi:²⁷

Gradnja te cerkve se je pričela v letu Gospodovem 1301, posvečena Bogu in blaženemu Frančišku, ko je bil župan v Piranu plemeniti Matej Manolessu, ki je na lastnih ramenih prinesel osnovne temelje omenjene bazilike, jih postavil in z lastnimi rokami položil

²⁷ Prevod je izdelal prof. Milko Rener iz Gorice.

prvi kamen; in bazilika je bila v letu Gospodovem 1318 – ko je bil še vedno župan omenjenega kraja isti plemeniti mož – dokončno dograjena z blagohotnostjo presvete Trojice, ki naj ji gre hvala in čast.
Oče Frančišek, ki nosiš Kristusove rane,
odpri nam z vredno prošnjo nebeška vrata.

Plošča iz leta 1883 pa ima tale napis:

MUNIFICENTIA
CAES. REG. APOST. MAIESTATIS
FRANCISCI JOSEPHI I.
CIVIUM AC EXTERORUM STIPE PROFUSA
MINORUMQUE CONV. HIC RESIDENTIUM
INDUSTRIA
ECCLESIAE FRONS HUIUS
REFICITUR ET COMPLETUR
A.D. MDCCCLXXXIII.

Slovenski prevod je naslednji:²⁷

Z darežljivostjo
cesarsko kraljeve apostolske prevzvišenosti
Franca Jožefa I.
z obilnim prispevkom domačinov in tujcev
in s podjetnostjo tu bivajočih minoritov
se cerkveno pročelje prenovi
in dogradi v letu Gospodovem 1883.

V oblikovanju fasade je opaziti določen naslon na pročelji stolnice in bližnje cerkve Marije Tolažnice.²⁸ Granić v knjigi *Album d'opere artistiche* podrobno piše o gradnji nove fasade in hkrati opisuje njen prejšnji izgled.²⁹ Pred obnovo v prejšnjem stoletju je bila neometana, tako da je bila že na zunaj vidna pravilna srednjeveška zidava iz nekoliko grobo izklesanega kamena; fasada je na vrhu segala nad višino strehe. Boljše kamnoseško obdelana sta bila le vhodni portal in okroglo okno na sredi v prvem nadstropju, ki ju je Granić označil za stvaritvi v gotskem »lombardskem« stilu. V zvezi s tem oknom nam hkrati pove, da je bilo leta 1726, ko so v cerkev postavili orgle, grdo zamašeno z opeko. Istočasno so ob straneh odprli dve novi okni neenakih proporcij. Granić na istem mestu omenja, da so že pred njegovim prihodom v Piran leta 1881 obstajali načrti za obnovitev fasade – eden od teh je bil celo potrjen od občine – vendar so se bali prevelikih stroškov. Vsi ti načrti pa ne bi bistveno spremenili njene prejšnje podobe. Kaže, da so se prav na Granićovo pobudo odločili za sedanji načrt in so pri tem upoštevali prilagoditev stilnemu značaju glavnega portala samostana, kot sam poudarja v knjigi *Album d'opere artistiche*. Ždi se, da so ohranili vsaj del starega portala cerkve, če sklepamo po motivu vrvi, vklesanem v notranjem okviru sedanjih cerkvenih vrat in polkrožne niše nad preklado.

²⁷ Izdelal ga je prof. Milko Rener iz Gorice.

²⁸ Stane Bernik: op. cit., str. 181.

²⁹ Girolamo Granić: op. cit., str. 3–4.

Ta motiv je bil zelo razširjen v beneški gotski umetnosti v drugi polovici 15. stoletja in tudi se takrat, ko je ta že prehajala v renesančne oblike. Skupino angelov v carrarskem marmorju pa so pred vzdavo v luneto ob obnovitvi fasade bili našli v samostanu, kjer je bila razdeljena na tri dele; po svojem oblikovanju kaže na baročen izvor. Dela pri fasadi je v letih 1882 in 1883 izvajal stavbenik Giuseppe Mozo.³⁰

Stranska ladja ob severni steni cerkvene ladje poteka vzdolž Bolniške ulice. Možno je, da je ta del cerkvene stavbe, ki se sedaj deli na tri kapelle, nastajal postopoma, v skladu z naraščajočimi potrebami redovniške družine. Takšen pojav poznamo na primer v Trevisu, kjer so pri franciškanski cerkvi (zidali so jo med 1283 – 1306) v 14. in 15. stoletju postopoma dodajali ob južni steni glavne ladje posamezne kapele, tako da se je iz tega končno razvila nekakšna stranska ladja.³¹ Na starost vsaj dela tega dodatka bi lahko sklepali tudi iz ostanka zazidanega okna, ki je še pred leti bil viden izpod poškodovanega ometa na severni zunanjščini. Zdi se, da je okno, ki je razsvetljevalo tretjo kapelo, gledano od vhoda proti oltarju, bilo na vrhu šilasto zaključeno, notranji rob okvirja je bil poševno obrezan in sezidan iz opeke. Za trdnejša dognanja bi seveda morali odstraniti omet, kar pa je zatenkrat neizvedljivo. Na severni steni stranske ladje sta na zunanjščini vidni še dve zazidani pokončni okni pravokotne oblike s preprostim kamnitim okvirjem. Tretje podobno okno, ki se vedno osvetljuje prvo kapelo, se nahaja na krajsi poševni stranici stranske ladje.

Na zunanjščini cerkve je kljub poznejšim prezidavam še vedno zelo karakteristična korna partija na vzhodni strani. Streha glavnega kora in južne apside je danes enotna, vendar je na podstrešju lepo videti ostanke nekdanje strehe, ki je bila za oba dela stavbe ločena. V spodnjem delu vzhodne stene prezbiterija je na levi in desni strani po eno pokončno okno s kamnim okvirjem in s kovano mrežo; obe okni sta na notranji strani zamašeni z opeko. Nad njima je na isti steni viden kamnit okvir sedaj zazidanega okroglega okna, ki je nekoč razsvetljevalo prezbiterij. Na vrhu iste stene je vzdiana kamnita glava moža v romanskem slogu, ki jo E. Cevc postavlja na konec 12. stoletja. Teme glave je potlačeno, z njega pa potekajo prameni las za dva velika uhlja, pod močnimi obrvimi gledajo v nas globoke oči. Usta so v primerjavi z nosom majhna in so stisnjena, pod ličnicami pa visi široka brada z dekorativno razvitimi kosmi. Natančnejsi historiat tega spomenika ni znan, nekoč pa se je verjetno nahajjal nekje drugje in je morda nosil kakšen fasadni steber. Dr. Cevc primerja ta kip z glavami apostolov na dveh reliefih v milanski stolnici, ki sta nastala med leti 1185 – 1187.³²

Nad nekdanjo severno apsido je danes sezidan zvonik, za katerega je gotovo, da je do višine lin za zvonove stal že v srednjem veku. Med njegovo obnovo leta 1982 so namreč popolnoma odbili omet in se je pokazal gotski način zidave. Ugotovljeno je bilo tudi več vrst starih ometov, med

³⁰ V enoti koprskega Pokrajinskega arhiva v Piranu so ohranjena tudi potrdila nekaterih izplačil temu stavbeniku v zvezi z obnovo fasade.

³¹ G. Benvenuti: Il Tempio monumentale di S. Francesco d'Assisi in Treviso, Assisi 1930, str. 12–17.

³² Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 38–39.

katerimi je bil najstarejši rdečkast.³³ Odprto puščam vprašanje, kdaj je bil zvonik v resnici sezidan: ali že v začetku gradnje cerkve skupaj z levo apsido ob koru ali nekoliko kasneje. Zvonik (sl. 4) se na vrhu zaključuje z nekoliko potlačeno piramido, ki po svoji zasnovi dokazuje, da se je graditelj zgledoval pri sosednjem zvoniku cerkve sv. Jurija, ki je nastal leta 1608.³⁴ Line, ki se odpirajo na vse štiri strani, so skromno kamnoseško obdelane. Oblikovane so kot bifore z delilnim tramom na sredi, na vrhu pa se

Sl. 4. Zvonik minoritske cerkve
(foto M. Vuk)

Fig. 4. The church-tower of the
minorite church
(Photo M. Vuk)

zaključujejo z dvema polkrožnima lokoma. Zvonik oklepata v višini lin dva kamnita profilirana venca. Med linami in piramido je vstavljen nekakšen podstavek v obliki kvadra, ki ga na vrhu in spodaj oklepata dva močno profilirana venčna zdca.

³³ Podatki Sonje Hojer iz Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo v Piranu.

³⁴ Stane Bernik: op. cit., str. 148.

Zvonik je dobil sedanjo obliko po vsej verjetnosti leta 1715, kar pa gotovo ni bila edina prezidava. Izredno pomemben dokaz za nastanek zvonika že v srednjem veku so poleg gotskega načina zidave širje nekoliko okrnjeni kamniti kapiteli, vstavljeni med delilne tramove in polkrožne loke pri linah. Profilirani so še gotsko, na gotski izvor pa najbolj očitno opozarjajo listi, ki so izklesani na tisti strani kapitelov, ki je obrnjena proti notranjosti zvonika. Vsi širje kapiteli, ki so nekoč služili v isti namen kot danes, so na zunanjji in spodnji strani pozneje ob neki prezidavi zvonika bili obrezani. Dodaten dokaz za zgodnji obstoj zvonika je upodobitev minoritske cerkve na že omenjeni Carpacciovski sliki iz leta 1518. Na njej je dobro razločiti zvonik z linami, ki so v približno takšni višini, kot so še danes, medtem ko je bil vrh zvonika drugačen: zgrajen je bil kot zelo strmo dvigajoča se piramida. Primere, da so pri starejših zvonikih spremenjali njihove kape, poznamo tudi drugod, tako med drugim v Kopru in Izoli.³⁵ Alisi poroča, da so že novembra 1680 ugotavljali nevarnost, da se zvonik podre, zato so ga začasno pojačali s tramovi in deskami.³⁶ Do večje prezidave oz. popravila je prišlo leta 1715, o čemer obstajajo tudi arhivski dokazi. V njih so imenovani tudi nekateri mojstri, tako Andrea Tagliapietra in Zuane Murer. Obnova zvonika v tem letu in mojstra Tagliapietra kot vodjo omenja tudi Granić.³⁷ Še isto leto je samostan plačal za nove zvonove, ki jih je vlij Gregorio Zambelli, »Facitor di Campane in Venetia«.³⁸ Nekatera obnovitvena dela so pri zvoniku potekala tudi leta 1744, saj je bilo npr. 2. junija t.l. ugotovljeno, da je potrebno opraviti »l'ultimo compimento al detto campanile«.³⁹ Vecjo obnovo zvonika, o kateri so ohranjena pričevanja, so izvršili tudi leta 1913. To je sporocal napis, ki je še pred nedavno obnovil bil viden oz. vrezan v stari mali v notranjosti zvonika (RESTAURO 1913), ohranjen je tudi potrdilo o izplačilu mojstru Domenicu Benedettiju in njegovemu sinu Pietru v znesku 2208 kron za obnovitev zunanjosti zvonika sv. Frančiška v Piranu.⁴⁰ Zvonik je nazadnje bil temeljito obnovljen v začetku leta 1982, ko je dobil nov svetel marmorino baročni omet, usklajen z ometom obnovljenega križnega hodnika oz. samostana. V zvoniku visi sedaj samo en zvon, ki so ga vlijili leta 1847. Krasijo ga širje reliefi svetnikov bolj slabe kvalitete, napis na njem pa se glasi takole:

FAMILIA FRANCISCANA COENOBII PYRANI
F-F-A-D- MDCCCXLVII

To v slovenščini pomeni: »Frančiškanska družina piranskega samostana je dala vlti v letu Gospodovem 1847«.⁴¹

³⁵ Ibidem.

³⁶ Antonio Alisi: Chiese minori..., op. cit., stran ni oštreljena.

³⁷ Libro della Fabrica, podnaslov »Spesa p(er) il Campanile 1715«, Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana. Prim. tudi Antonio Alisi: Pirano..., op. cit., str. 138 in Girolamo Granić: op. cit., str. 11.

³⁸ Libro della Fabrica, podnaslov »Spesa delle Campane nuove«, datum 15. julij 1715, Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana.

³⁹ Knjiga zapisnicov sej, str. 22°-23, Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana; Girolamo Granić: op. cit., str. 11.

⁴⁰ Potrdilo je ohranljeno v piranski enoti koprskega Pokrajinskega arhiva, fond frančiškanskega samostana.

⁴¹ Napis je prevepel prof. Milko Rener iz Gorice.

V pritličnem delu zvonika oz. severne apside se je na vzhodni steni popolnoma ohranilo gotsko okno s preprosto obdelanim kamnitim okvirom in šilastim lokom. Ostanek šilasto zaključenega gotskega okna je dokumentiran tudi v pritličju južne apside ob mlajšem pravokotnem oknu s kamnim okvirom. Ostanek še enega gotskega okna je viden na južni steni cerkvene ladje, in sicer na podstrešju tistega krila stavbe nad križnim hodnikom, ki sloni na to steno. Na omenjenem kraju je v steni opaziti šilast lok zamenjenega okna z okvirom iz opeke. Okno je hkrati dokaz, da je prvotni križni hodnik bil nižji oz. skoraj gotovo pritličen.

Pri opisu zunanjščine cerkve moramo končno omeniti še stranski vhod v cerkev v bližini zakristije, ki vodi v križni hodnik (sl. 5). Portal je dokaj bogato kamnoseško obdelan in se na vrhu sklepa s trikotnim čelom. Čelo sloni na dvodelni prekladi, poleg tega pa ga podpirata še dve volutasto ukrivljeni in lepo oblikovani kamniti konzoli. V timpanu tega portala je vstavljen frančiškanski grb v baročnem stilu, pod grbom pa je vklesan napis:

AÑO DÓNI MDCCXXXI

Sl. 5. Stranski portal iz leta 1731 (foto Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)

Fig. 5. The side portal from the year 1731 (Photo Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)

Nastanek vrat v tem letu potrjuje omemba v pisanem viru, kjer 26. novembra 1731 beremo, da je potrebno napraviti spodobna cerkvena vrata, in to z dvojnim namenom: zaradi olepšave križnega hodnika kot tudi cerkve.⁴²

Notranjščina cerkve

Ko vstopimo s trga pred cerkvijo skozi glavni vhod vanjo, se pred nami odpre slika razmeroma široke in nizke stavbe, ki na vzhodni strani prehaja v kvadratičen prezbiterij (sl. 6). Vtis enotnosti stavbe nekoliko moti le stranska ladja na levi strani. Sedanja preobleka cerkve kaže na enoto baročno zasnova, ki je nastala v glavnem v 18. stoletju. Tриje polkrožni loki, ki se odpirajo v stransko ladjo, slonijo na dveh zidanih slopih z dorskim kapitelom, na skrajnih koncех pa izhajajo iz dveh pilastrov; so baročno profilirani in se na vrhu zaključujejo s plastičnim sklepnikom. Stranska ladja, kot je vidno na tlorisu cerkve, ne zavzema celotne dolžine severne stene glavne ladje, zato so zaradi optične zaokrožitve nad sedanjim oltarjem

Sl. 6. Pogled proti prezbiteriju (foto Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)
Fig. 6. The view of the presbytery (Photo Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran)

⁴² Knjiga zapisnikov sej, str. 5, Pokrajski arhiv Koper, enota Piran, fond frančiškanskega samostana.

sv. Jožefa Kupertinskega dodali še en lok iz štuka, ki je »prilepljen« ob to steno in sestavlja tako nekakšno slepo arkado. Glavna ladja je obokana z zrcalnim obokom. Obok sloni na profiliranem venčnem zidcu, ki poteka okrog in okrog, poživlja pa ga osem sosvodnic: tri na severni steni, ki prehajajo v okna polkrožne oblike, na nasprotni strani pa so tri slepa okna s sosvodnicami. Sedma sosvodnica je nad slavoločno steno, osma pa nad zadnjo steno cerkve in je skrita za orglami. Obok je na vrhu raven in je vklenjen v močno plastičen pravokoten okvir iz štuka. V istem okvirju je še več manjših, podobno profiliranih okvirjev različnih oblik, ki dajejo vtis konveksno in konkavno pregibajoče se mase. Obok je poslikan s freskami, o katerih bo še govor. Celoten obok učinkuje zelo težko in baročno prenasijeno. Zaradi tega se cerkev zdi kot nekoliko potlačen, razmeroma nizek in na vrhu jasno omejen prostor, ki se odpira le na vzhodnem koncu, odkoder prihaja iz kora skozi njegovo svetlobnico sončna luč, na severni steni pa se odpira v stransko ladjo. Glavna ladja prehaja v prezbiterij skozi polkrožno zaključen slavolok, ki sloni na dveh pilastrih. Slavolok je zidan in na vrhu enako oblikovan kot loki stranske ladje, na njegovem temenu pa je nad sklepnikom postavljena značilna beneška školjka. Spodnja stran polkrožnega loka je okrašena s pravokotnimi in kvadratnimi kasetami iz štuka, v katere so postavljene rozete in stiliziran rastlinski okras. Strop prezbiterija je raven in se na vrhu odpira s svetlobnico osmerokotne oblike. Na vogalih kora slonijo plitvi pilastri z dorskimi kapitelji, odkoder izhajajo prav tako plitvi širje polkrožni loki, ki pomenijo nekakšne »slepe arkade«.

Če pazljivo opazujemo slavoločno steno, bomo pod sedanjim ometom kmalu zaslutili sledove tridelnega kornega zaključka, ki je zelo značilen za redovno arhitekturo beraških redov v 13. in 14. stoletju v sredozemskem prostoru. Nekdanji šilasti slavolok glavnega kora je danes prekrit s poznejšim baročnim polkrožnim lokom, v celoti pa sta še vidna oba gotsko profilirana kapitela dveh pilastrov, na katerih še vedno sloni osrednji slavolok. Nadaljnja dva podobna, toda manjša kapitela, sta se ohranila v isti višini na skrajnih koncех slavoločne stene. Če hočemo videti ostanek osrednjega gotskega slavoloka, pa se je treba povzpeti na podstrešje, kjer je nad sedanjim baročnim obokom skrit šilast zaključek slavoloka. Sestavljen je iz več pravokotno obrezanih kamnov, ki so zaznamovani z gotsko oblikovanimi številkami, vrezanimi v kamen, na kamnitem sklepniku pa je izklesan za malenkost izbočen ploskovit križ. Slavoločni odprtini obeh apsid ob koru sta zazidani, le pri desni so pustili odprt zgornji del nad kapiteloma, ki se še danes zaključuje z originalnim šilastim lokom. Pri tej apsidi se je ohranil tudi prvotni gotski obok, ki ima obliko rahlo zašiljene banje. Omenjena odprtina je ostala zato, ker so v južni apsidi v višini prvega nadstropja postavili pod in so jo v tem novonastalem prostoru v zgornjem delu začeli uporabljati v zimskih mesecih kot pomožni »mali kor«. Obok nekdanje severne apside se ni ohranil in je sedaj porušen; iz pritličja se namreč vzpenjajo stopnice na zvonik. Pač pa je v notranjosti zvonika v zidu dobro razločiti šilast zaključek zazidanega slavoloka, ki je tako kot prej opisani šilasti lok prezbiterija in južne apside sestavljen iz več pravokotno obrezanih kosov kamna in se na vrhu sklepa z rustikalno obdelanim sklepnikom.

Granić poroča,⁴³ da je cerkev bila vidneje prezidana oziroma barokizirana okrog leta 1730. Ta trditev se zdi precej verjetna, če na primer upoštevamo, da je stranski portal, ki vodi v križni hodnik, nastal leta 1731, po letu 1736 pa je cerkev dobila nove korne klopi, ki so se že prilagodile prezidavam v korni partiji. S tem v zvezi bi opozoril le na dve vrati, ki vodita iz prezbiterija skozi delilni steni v obe nekdanji apsidi poleg njega. Obe vrati sta organsko vključeni v celoto lesenih kornih klopi, kar je dokaz, da so najpozneje takrat opravili prezidave v tem delu cerkve. Med drugim so tudi zamašili obe slavoločni odprtini kapel ob koru.

V istem času naj bi po mnenju Granića nastala sedanja prva kapela stranske ladje, gledano od vhodnih vrat proti glavnemu oltarju.⁴⁴ Takrat naj bi tudi baročno prezidali naslednjia dva loka stranske ladje, ki sta bila prej kamnita in sezidana v gotskem stilu. Granić dobesedno piše, da so »zaradi nenaklonjenosti, ki je takrat vladala do tega stila, pri velikem oltarju in pri levi stranski ladji na spodnji strani z lesenimi loki (gre za baročen način zidave različnih profilov, kombiniran iz lesenega ogrodja in ometa, op. M. V.) zatrili šilaste loke, ki še vedno obstajajo v kamnu, oba kamnita slavoločka na nasprotni strani pa so popolnoma zamašili, in sicer zaradi tega, ker so tam postavili križni hodnik.« Isti avtor namreč predpostavlja, da se je glavna ladja nekoč na levi in desni strani z biforno odprtino odpiralna v nekakšno prečno ladjo in tvorila z njo križišče. V nadaljevanju trdi, da so tlorisna razmerja cerkve sv. Frančiška v Piranu v bistvu zmanjšane proporcije cerkve Il Santo v Padovi. To cerkev so dokončali pod vodstvom nekega minorita, ki se je imenoval Jacobus de Pola. V mestnem arhivu v Padovi se njegovo ime pojavlja v listinah od leta 1302 dalje in je bil nato imenovan za višjega nadzornika pri gradnji cerkve sv. Antona. Na podlagi tega podatka in upoštevajoč, da so cerkev v Piranu začeli zidati leta 1301, Granić sklepa, da je avtor načrta piranske frančiškanske cerkve prav Jacobus de Pola. Ta naj bi se ustavil v Piranu na poti iz Pulja (kjer je tudi obstajal frančiškanski samostan) v Padovo.⁴⁵

Granićeva teza o obstoju prečne oziroma dveh stranskih ladij, kot jih on imenuje, se zdi zgrešena, saj je primerjava z nekaterimi cerkvami tega reda v Istri (Koper, Pula) pokazala, da bi bila taka rešitev v tem prostoru izjema, poleg tega pa moramo upoštevati, da je samostan v Piranu po svoji velikosti le bil eden manjših. Zato lahko s precejšnjo gotovostjo trdim, da je bila minoritska cerkev v Piranu prvotno enoladijska in so torej vse tri kaple ob njeni severni steni pozneje dodatek. Možno pa je, da sta druga in tretja kapela, gledano od vhoda proti glavnemu oltarju, za kateri Granić trdi, da sta nekoč imeli šilast slavolok, nastali že v srednjem veku. Bolj verjetna se zdi Granićeva teza, da so sedanjo prvo kapelo stranske ladje prizidali šele v prvi polovici 18. stoletja. Ko je namreč okrog leta 1700 obiskal cerkev koprski škof Paolo Naldini in jo tudi opisal v knjigi *Corografia ecclesiastica*, v njej še ni imel vtisa stranske ladje na levi, iz česar lahko sklepamo, da sta pred tem časom ob severni steni cerkvene ladje stali največ

⁴³ Girolamo Granić: op. cit., str. 4.

⁴⁴ Idem, str. 5.

⁴⁵ Idem, str. 4.

dve kapeli. V istem besedilu poudarja, da je cerkev enoladijska in o tem piše dobesedno takole: »E questa d'una sola Navata col'Altar Maggiore à capo, il quale nobilmente abbellito chiude il Coro, e tiene à fianchi due eguali Capelle con altri Altari minori distribuiti all'intorno della Chiesa...«⁴⁶ Čeprav je omenjeni citat nekoliko nejasen, pa se zdi, da je Naldini z njim med drugim dobro opisal nekdanjo značilno tridelno korno partijo minoritske cerkve v Piranu.

Iz prejšnjega stoletja so ohranjena pričevanja, iz katerih je razvidno, da je prezbiterij leta 1889 dobil nov strop oz. svetlobnico. S tem v zvezi navajam dokument z dne 12. decembra 1889, v katerem gradbenik Mozo potrjuje, da je prejel od patra gvardijana 250 forintov »per l'apertura di una nuova cupola nel Coro della Chiesa del Conuento stesso«.⁴⁷

Prvotna podoba cerkve in primerjava z arhitekturo beraških redov

Po podrobнем opisu cerkve in s pomočjo primerjav je sedaj mogoče preiti na rekonstrukcijo prvotne podobe cerkve, oziroma točneje, njene gotske faze. Poudarjam pa, da te ugotovitve ne navajam kot absolutne, marveč je to le poskus v strnjeni in nekoliko poenostavljeni obliki podati sliko cerkve, kakršna je bila ob nastanku.

V prejšnjih poglavjih smo spoznali, da gotski sledovi kljub poznejšim prezidavam še niso zabrisani, na redovni tip arhitekture pa najbolj ocitno opozarja že sam tloris, če si seveda odmislimo poznejše dodatke. Cerkev sv. Frančiška v Piranu je ob posvetitvi leta 1318 po vsej verjetnosti imela to podobo: bila je enoladijska in se je na vzhodni strani zaključevala z ravno zaključenim prezbiterijem skoraj kvadratne oblike, ob prezbiteriju pa sta bili še dve manjši in prav tako ravno zaključeni apsidi, ki sta v prečni smeri segali nekoliko čez širino cerkvene ladje. Ladja je imela obliko podolžnega pravokotnika. Zunanjščina je bila neometana, tako da je bila jasno vidna struktura zidov, ki so bili sezidani iz dokaj dobro obdelanih kamnov pravokotne oblike, položenih v vodoravnih plasteh drug nad drugim. Neometano je bilo tudi pročelje, ki je na vrhu segalo nekoliko čez višino strehe. Ta značilen motiv redovne arhitekture je zelo dobro razločiti na že omenjeni Carpacciov sliki iz leta 1518. V kamnoseškem pogledu sta se na fasadi odlikovala le glavni portal in okroglo okno nad njim, kakršno je še danes vidno (vendar pozneje na sredi zazidano) pri frančiškanski cerkvi v Kopru. Severna stena cerkvene ladje je potekala vzdolž ulice, zato lahko domnevamo, da je na tej steni nekoč bila posebna zunanjaja prižnica, ki je molela na ulico. Tak primer je poznala frančiškanska cerkev v Pulju, najdemo pa ga tudi pri katedralah v Perugii in Pratu.⁴⁸ Kor in južna apsida, ki imata sedaj

⁴⁶ Paolo Naldini: op. cit., str. 299–300.

⁴⁷ V enoti koprskega Pokrajinskega arhiva v Piranu, fond frančiškanskega samostana, je ohranjenih več razčunov, ki omenjajo dela v koru, npr. z dne 8. septembra 1889, 5. oktobra 1889, 11. novembra 1889 id.

⁴⁸ Giuseppe Caprin: L'Istria nobilissima, Parte I, Trieste 1905, str. 274. Priim. tudi Pietro Kandler: Della Chiesa di S. Francesco in Pola, L'Istria, II, 1847, št. 38, str. 149–150.

enotno streho, sta se nekoč tudi na zunaj jasno ločila, saj sta imela vsak svojo posebno streho. Ne vemo pa, kako je bilo pri severni apsidi, ker ni mogoče natančno ugotoviti, ali je bil zvonik nad njo sezidan že takoj ob gradnji cerkve ali pozneje. Možno je, da je v začetku sedanj zvonik nadomestoval preprostejsi in skromnejši zvonik na preslico. Streha cerkvene ladje je bila dvokapna in pokrita s korci. Tudi stena, kjer ladja prehaja v kor, se je na vrhu zaključevala z nadzidkom. Ostanek tega zidu, ki se je dvigal nekoliko čez višino strehe, je še ohranjen. Tudi vzhodna stena kora se je nekoč zaključevala z nadzidkom. Pod žlebom je na zunanjščini stavbe morda okrog in okrog potekal ločni friz.

Enoladijska cerkev je na vrhu prehajala v odprto ostrešje, obokana je bila le v korni partijsi. Šilasti lok glavnega slavoloka je slonel na dveh pilastrih, sezidanih iz dobro oklesanih kosov kamenja; oba pilastera sta verjetno imela obrezane robove. Kapitela, ki sta še danes popolnoma ohranjena, kažeta značilno gotsko profilacijo, iz njiju pa je izhajal osto zašiljen visok zaključek slavoloka, sestavljen iz pravokotno obrezanih kosov kamna in z močnim sklepnikom na vrhu. Podobna, vendar nekoliko nižja in ozja, sta bila slavoloka obeh apsid ob straneh. Obok nad prezbiterijem je bil križnorebrast in so rebra izhajala iz širih konzol. Obe apsidi pa sta bili obokani z rahlo zašiljeno banjo, kar je v primerjavi s križnim rebrastim obokom konzervativen element. Svetloba je prihajala v cerkev na različnih krajih. Večje okno je bilo verjetno na vzhodni steni prezbiterija, kapeli ob njem pa je razsvetljevalo po eno manjše okno s šilastim lokom. Gotska okna so bila tudi na severni in južni steni ladje. Cerkev je bila ponekod morda poslikana s freskami, kar je bil edini poživljajoči element v sicer strogi in redkobesedni arhitekturi. Doživljjanje prostora je bilo torej precej drugačno kot danes: v razmeroma podolgovati ladji se je na vrhu nekako izgubljal v temačnosti odprtga ostrešja, medtem ko so ozki in visoki šilasti loki tridelnega kornega zaključka ta vzgon v višino še poudarjali.

Takšna bi utegnila biti nekdanja podoba cerkve. Dobili smo jo s pomočjo podrobne preiskave in primerjave s frančiškanskimi cerkvami, ki so nastajale v približno istem času. Kot najblžja je prišla v poštev nekdanja minoritska cerkev v Kopru, ki je nastala v drugi polovici 13. stoletja (leta 1265 naj bi bil že stal samostan s cerkvijo)⁴⁹ in služi danes za telovadnico. Tudi ta cerkev je bila nekoliko prezidana – v baroku je na primer dobila raven strop – vendar se je v njej ohranilo več gotskih elementov kot v Piranu. Nedotaknjen je že sam tloris, zanimiva je tudi korna partijsa, kjer v prezbiteriju še danes vidimo originalen gotski križni rebrasti obok. Severna apsida je zazidana, pri desni pa se je tako kot pri prezbiteriju ohranil šilast slavolok, ne pa obok. Omeniti je treba tudi, da so v Kopru zunanj zidovi ostali neometani. V primerjavi s piransko minoritsko cerkvijo gre za podobnosti v prostorskem organizmu in pri kamnoseških detajlih; slednji so v Kopru skromnejši in bolj rustikalni, vendar je to razumljivo, saj je cerkev po svojem nastanku tudi nekoliko zgodnejša.

⁴⁹ Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 297, opomba 124; prim. tudi knjige istega avtorja »Gotska arhitektura« (Ars Sloveniae), Ljubljana 1969, str. LVIII (Katalog z opombami), ki za koprsko cerkev navaja letnico 1267.

Za primerjavo pa je prišla najbolj v poštev cerkev sv. Frančiška v Pulju, ki je bila po vsej verjetnosti dokončana leta 1314.⁵⁰ Gradili so jo torej skoraj v istem času kot piransko cerkev. V preteklosti je služila različnim namenom, po prvi svetovni vojni pa so jo vzorno obnovili in leta 1927 zopet predali redovnikom.⁵¹ Minoritska cerkev v Pulju je danes gotovo najbolj značilen in slogovno čist primer arhitekture beraških redov v Istri. Je enoladijska s tridelno korno partijo na vzhodni strani in z ravno zaključenim prezbiterijem ter dvema apsidama ob njem. Ostrešje ladje je odprto, prezbiterij in obe manjši kapeli pa sta obokani s križnim rebrastim obokom.

Omenil bi še en primer gotske redovne arhitekture, in sicer cerkev sv. Frančiška v Vidmu, v bližnji Furlaniji, ki je nekakšen prototip tovrstnih spomenikov v tej deželi. V tlorisu ponavlja zasnova, kakršno smo srečali pri prej omenjenih stavbah, vendar je v Vidmu ta zasnova nekoliko bogatejša: med ladjo in korno partijo se je vrinila prečna ladja. Tloris ima torej obliko latinskega križa. Cerkev izvira iz druge polovice 13. stoletja in je bila posvečena leta 1266.⁵²

V Piranu, kot tudi v ostalih primerih, gre torej za arhitekturo, kakršno so v Italiji že v prvi polovici 13. stoletja začeli uvajati beraški redovi (frančiškani in dominikanci), zlasti v drugi polovici 13. in v 14. stoletju pa se je razširila tudi v Istro in Dalmacijo. Izhodišče tega tipa arhitekture – značilen atribut so poleg gotskih detajlov in posebne prostorske razporeditve zlasti ravno zaključeni kori – pa moramo iskati pri cistercijanah, ki so tudi sicer v duhovnem pogledu zelo vplivali na frančiškane in dominikance.⁵³ Gre za poseben tip gotskih cerkva, ki so bile sezidane v skladu s asketskimi težnjami beraških redov, na drugi strani pa so pri gradnji le-teh moralni upoštevati še en pomemben element frančiškanskega delovanja, in sicer pridigarstvo. To je zahtevalo poenotenje prostora, zato so te cerkve v glavnem enoladijske in vedno zelo pregledne, tako da se je ljudstvo lahko nemoteno zbiralo okrog pridigarja. Iz leta 1260 so znana določila o gradnji redovnih cerkva, ki jih je napisal Bonaventura v svojih »Statuta capituli generalis Narbonnensis«. V njihovem paragrafu 8 npr. beremo: »Cerkve naj ne bodo obokane razen nad velikim oltarjem in še to z dovoljenjem generalnega ministra.« Paragraf 15 določa: »Ker bogata in znamenita oprema nasprotuje uboštvi, odrejamo, da se je treba po krajevnih običajih strogo izogibati tega, da bi hiše božje s slikami, kovanimi izdelki, okni in stebri, ali pa tudi z izredno dolžino in širino, spremnjali v znamenitost.« Paragraf 16 je odsvetoval gradnjo zvonikov v obliki samostojnih stolpov, redovniki so se moralni zadovoljiti s skromnejšimi strešnimi stolpiči nad vzhodnim ali zahodnim delom stavbe, v Sredozemlju pa so seveda prišli v poštev zvoniki na preslico z odprtimi linami za zvonove. Vendar so sčasoma tudi te ome-

⁵⁰ Camillo de Franceschi: Il comune polese e la signoria dei Castropola, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Vol. XVIII, 1902, str. 328. Podatek navaja tudi Cornelio Budinis v knjigi »Dal Carnaro al Friuli«, Trieste 1928, str. 61, in še kakšen drug avtor.

⁵¹ Cornelio Budinis: op. cit., str. 61.

⁵² Alessandra Lovisatti Ellero: La chiesa di S. Francesco di Udine, Trieste 1965, str. 7. Gre za krajo komparativno razpravo, ki obravnava predvsem arhitekturo in tudi opremo cerkve.

⁵³ Henry Thode: Franz von Assisi, Wien 1934, str. 306–316.

jitve omilili, podobno kakor tudi stroge določbe glede uboštva, ki jih manjši bratje sv. Frančiška glede pridobivanja gmotnih dobrin niso več tako strogo upoštevali.¹⁴

V svojem tipološkem razvoju so cerkve beraških redov prehajale iz bolj enostavnih zasnov (enoladijske, lahko tudi s prečno ladjo) k bolj zapletenim, kot npr. S. Croce v Firencah; ta cerkev je triladijska, ima tudi prečno ladjo in torej v tlorisu obliko latinskega križa, še posebej značilen pa je cel venec kapel v korni partiji in vzdolž prečne ladje, ki imajo tako kot prezbiterij ravne zaključke. V tem okviru se nam cerkev sv. Frančiška v Piranu kaže kot eden skromnejših, vendar zelo karakterističnih primerov gotske arhitekture beraških redov.

Ob koncu tega poglavja je prav, da cerkev opredelim tudi širše v okviru sedanje spomeniške posesti v SR Sloveniji. Ponuja se primerjava z minoritsko cerkvijo v Ptiju, med zadnjo vojno žal skoraj v celoti uničeno, ki je pokazala razliko zlasti v korni partiji. Ptajska cerkev je bila zgrajena v drugi polovici 13. stoletja, v prvotni obliki pa je to bila »podolžna, ravno-stropna cerkvena dvorana z nekoliko ožjim obokanim korom, ki ga razsvetljuje vrsta visokih, skoraj celotno steno zavzemajočih šilastoločnih oken.«¹⁵ Prezbiterij se je v notranjosti ločeval od ladje s šilastim slavolokom in je v primerjavi z romansko kvadratno ali polkrožno apsido dolžinsko naravnal. Nastal je tako dolgi kor, ki je bil križnorebrasto obokan in se na vzhodni strani zaključuje triosminsko. Zunanjsčino prezbiterija podpirajo zidani oporniki, to pa je omogočilo dematerializacijo sten, predtih z velikimi okni, kar je še posebej izrazito med oporniki triosminskega zaključka. Gre torej za različno pojmovanje redovne arhitekture kot v Piranu ali Koprnu in drugod v sredozemskem območju, kar je dokaz, da je minoritska cerkev v Ptiju nastala iz drugačnih, zlasti severnih stilnih vzpodbud.¹⁶

IL CONVENTO MINORITA DI S. FRANCESCO A PIRANO
*Storia dell'edificio e descrizione delle strutture. Parte prima
(Sommario)*

Il convento dei minoriti a Pirano venne fondato nel 1301. Nello stesso anno venne iniziata la costruzione della chiesa che venne terminata nel 1318. La chiesa appare ora rimaneggiata nello stile barocco, ma rimangono ben visibili le testimonianze del suo primitivo aspetto gotico. Nel medioevo essa aveva una navata rettangolare, mentre il coro appariva chiuso dalla base rettilinea di un presbiterio dalla forma quasi quadrata, affiancato da due absidi dalla base anch'essa rettilinea, che sporgevano trasversalmente oltre le mura della navata. Si tratta di un tipo di architettura monastica che, in Italia, era stata introdotta già nella prima metà del XIII secolo dagli ordini mendicanti (francescani e domenicani), e che si era diffusa nella seconda metà del XIII e nel XIV secolo anche in Istria e in Dalmazia. Sopra l'abside sinistra sorge ora un campanile la cui costruzione fino all'altezza della cella campanaria è testimoniatà già nel medioevo. Sembra che la sua parte terminale sia stata rifatta varie volte e che abbia preso la sua forma attuale nel 1715 o anche più tardi, dati i continui lavori di restauro. La chiesa minorita di s. Francesco a Pirano si è arricchita un po' alla volta di una specie di navata laterale sinistra, risultante dall'aggiunta di tre cappelle che oggi appaiono collegate alla navata centrale mediante tre arcate semicircolari in muratura. Ci rimangono anche delle testimonianze che la chiesa venne rifatta più radicalmente intorno al 1730, prendendo quell'aspetto barocco che la contraddistingue ancor oggi. La facciata principale prese invece la sua forma odierna negli anni 1882/83, quando il convento era retto dal padre guardiano Girolamo Granić, autore della prima monografia sulla chiesa e il convento, contenente anche una breve storia dell'edificio e l'elenco di tutte le opere artistiche più importanti (edita nel 1887). Nel 1889 sopra il presbiterio venne costruito un nuovo soffitto con lucernario, come appare evidente dai documenti d'archivio.

¹⁴ Idem, str. 312; Marijan Zadnikar: Minoritska cerkev v Ptiju. Umetnostnozgodovinski oris in konservaracija, Varstvo spomenikov III, Ljubljana 1950, št. 1–2, str. 91–92.

¹⁵ Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem..., op. cit., str. 131–132.

¹⁶ Idem, str. 130–136. O ptujski minoritski cerkvi prim. še: France Stele: Minoritska cerkev v Ptiju. Kolegijar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1947, Celje 1947, str. 106–108; Marijan Zadnikar: op. cit., str. 88–113.

LIKOVNI OPUS JOŽETA SREBRNIČA

Nelida Silič-Nemeč

Čeprav je slovenska umetnostna zgodovina že velikokrat spregovorila o likovnih prizadevanjih primorskega prostora v obdobju med vojnami, so še vedno ostala odprta prenekatera vprašanja ter še vedno ne dovolj raziskano in ovrednoteno likovno ustvarjanje nekaterih primorskih likovnikov, ki so v tem obdobju, sicer v senci prodornejših slovenskih ter italijanskih likovnikov, zapolnjevali marsikatero vrzel in po svojih močeh plemenitili kulturni utrip tega prostora. Temeljno delo, ki v globalu zajema umetnostnozgodovinsko podobo Primorske s podrobnejšimi orisi življenja in dela primorskih slikarjev, grafikov, kiparjev in arhitektov, je Steletova *Umetnost v Primorju*,¹ problematiko kritičkega odnosa do umetnosti primorskega prostora med obema vojnoma analizira Krečičev tekst,² podrobneje o umetnosti v dvajsetih letih v Gorici pa Monaievi študiji.³ Še številnejše so monografije oz. študije najvidnejših predstavnikov tega obdobia, tako Černigoja,⁴ Pilona,⁵ Čarga,⁶ Spazzapani,⁷ Spacala,⁸ vendar še vedno ostajajo neobdelana oz. ne dovolj analizirana tako posamezna obdobja kot zvrsti teh avtorjev. Med tistimi, ki so radikalno posegli v avantgardna likovna iskanja, je delo Milka Bambiča gotovo prvo, ki bi zahtevalo temeljitega raziskovalnega dela in sinteze. Se manj pa je doslej strokovna kritika spregovorila o tistih likovnikih, ki niso odigrali odločilne vloge v umetnosti tega prostora in tega časa, o vseh tistih torej, ki so bili sopotniki avantgardnih, prodornejših umov, vendar so s svojim delom vtišnili pečat času, ki so ga pomagali sooblikovati. Tu bi predvsem morali upoštevati delo Jožeta Srebrniča, Avgusta Bucika, Elde Piščanec, Melite Rojc, Viktorja Birse itd. Prav tako ni bilo še doslej obširne analize kulturnega življenja Gorice, ki je po 1. svetovni vojni, zaživel mnogo živahnejše kot Trst. In čeprav je bilo tudi likovno življenje tega mesta precej razgibano, pa je njegov oris, pa tudi oris širše kulturnega življenja Gorice, ki je tedaj kot regionalno središče nudila

¹ France Stele, *Umetnost v Primorju*. Ljubljana 1960.

² Peter Krečič, *Umetnost na Primorskem v prvih letih po 1. svetovni vojni v luči slovenske likovne kritike*. — Jadranški koledar 1972, str. 138-147; Peter Krečič, *Slovenska likovna kritika med dvema vojnama*. Zbornik za umetnostno zgodovino XI-XII (Nova vrsta), 1974-1976, Ljubljana 1976, str. 205-289.

³ Fulvio Monai, *Artisti goriziani negli anni venti*. — Iniziativa isontina 58, maggio-luglio, 1973, str. 67-72; Fulvio Monai, *Umetnost v Gorici v dvajsetih letih našega stoletja*. — Goriški letnik, 1975, št. 2 str. 131-134.

⁴ Peter Krečič, Avgust Černigoj. Trst 1980.

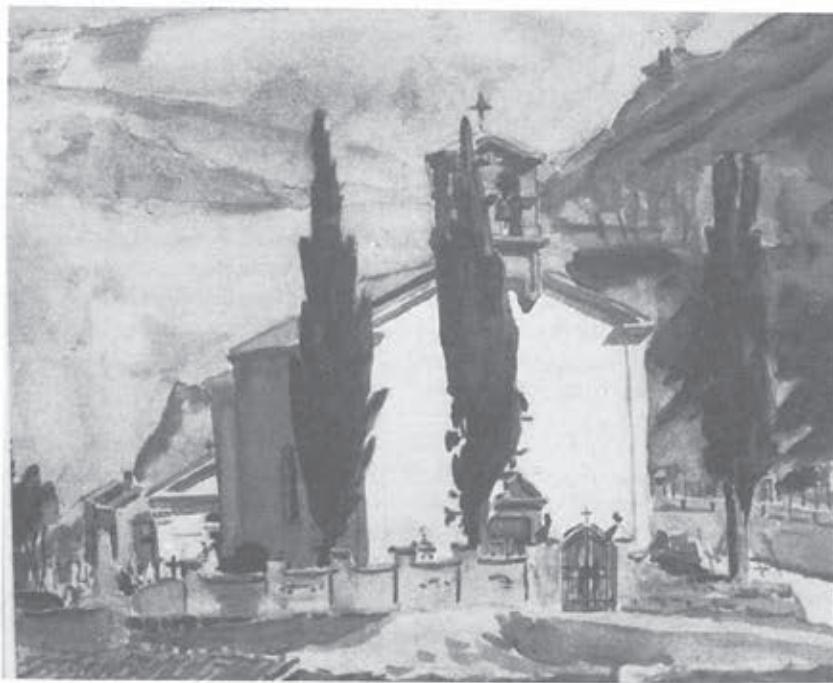
⁵ Karel Dobida, *Grafika in risba*. Katal., Moderna galerija, Ljubljana, 1954; Janez Mesenel, Veno Pilon. Izbor iz slikarjevega opusa. Katal., Galerija Loža, Koper, maj-junij, 1970.

⁶ Marko Vuk, Ivan Čargo, 1898-1958. Razstava slikarskih del. Katalog., Goriški muzej — grad Kromberk, Nova Gorica, 22. maj — 22. julij 1981.

⁷ Giuseppe Marchiori, *L'avventura fantastica di Luigi Spazzapani*. Katal., Gradisca d'Isonzo, 26 luglio — 30 settembre, 1970.

⁸ Zoran Kržišnik, Lojze Spacal. Ljubljana 1982.

pravo »štumingo« tako italijanskim kot slovenskim umetnikom, ostal še vse preveč nepopoln in slovenskemu prostoru še vse premalo znan. Tu so se zbirali nekateri za krajsi, drugi za daljši čas, delali ali sodelovali mladi slovenski intelektualci, književniki, glasbeniki, likovniki, tako: Bevk, Kogoj, Pilon, Spazzapan, Černigoj, Bambič, Kralj, Gorše, Božič, Peternejl . . . Med temi, tedaj že uveljavljenimi slovenskimi umetniki se je postopoma uveljavilo tudi ime grafika in slikarja Jožeta Srebrniča, ki je, prav tako kot ostali, našel svoj košček kruha in prijetno prijateljsko okolje nedaleč od rodnega Solkan. Pravzaprav se njegovo delovanje vključuje v konec tistega, za razvoj slovenske kulture plodnega desetletja, ko se je v Gorici razvetela tudi slovenska založniška dejavnost, ki je poleg slovenske besede širila in razvijala tudi likovno kulturo ter tako omogočila razvojni polet pomembni zvrsti likovne dejavnosti, t. j. ilustraciji in opremi knjig.

Sl. 1. Jože Srebrnič, Cerkev sv. Roka, akvarel, 21 × 24,5 (1925)
Fig. 1. Jože Srebrnič, The church of St. Rock, aquarelle, 21 × 24,5 (1925)

Jože Srebrnič se je rodil 20. aprila 1902 v revni delavski družini v Solkanu, kjer sta oče Franc, mizarski mojster in soustanovitelj tamkajšnje prve mizarske zadruge, in mati Jožefa Škarabot, šivilja, težko preživljala številno družino. Od dveh fantov in treh deklet pa sta ostala samo dva, sestra in brat, kmalu pa je družina ostala tudi brez očeta, ki jo je vdova mati preživljala kot služkinja, dninarica in tovarniška

delavka v solkanski papirnici. Kljub težkemu finančnemu stanju je v tem času, ki je bil gospodarsko cvetoč, v letih 1908-1915 mladi Jože nemoteno lahko obiskoval šest razredov osnovne šole v Solkanu. Tu ga je poučeval učitelj Albin Stritar, ki je v njem kmalu odkril nagnjenje do risanja. Toda najlepša otroška leta je pretrgala vojna vihra, ki je s soško fronto ogrozila življenja civilnega prebivalstva. Svetovna vojna je treščila v najlepši gospodarski in kulturni razcvet na Primorskem in Gorica ter njena predmestja Solkan, Šempeter in Štandrež so postala cilj italijanskega topovskega ognja. Kot mnoge druge solkanske družine so tudi Srebrničevi petnajst mesecov vztrajali, izpostavljeni italijanskim topovom, in se v poletju 1916, ko se je kraj spreminal v ruševinе, med zadnjimi umaknili v begunstvo, ki so ga najdlje preživljali v Notranjih Goricah pri Ljubljani. Leta 1918, sredi pomanjkanja in revščine, je Jožeta in sestro zapustila še mati, ki ni zmogla bremen vojnega časa. Tako si je moral Jože Srebrnič sam utirati pot v življenja, v iskanje lastnega zadovoljstva in poklicnega interesa. Leta 1919 se je vpisal na kiparski oddelek srednje tehnične šole v Ljubljani, kjer ga je kiparstvo poučeval Alojzij Repič, doma iz Vipave, risanje pa Saša Šantel, glavni pobudnik in ustanovitelj (1903) društva Vesna na Dunaju. Saša Šantel, Srebrničev veliki vzornik, učitelj in razrednik, je ob Franju Sterletu, ki je poučeval akt in portret, ter Maksimu Gaspariju, ki je poučeval narodno ornamentiko, vodil privatno risarsko šolo »Probuda«, ki jo je Srebrnič obiskoval kot učenec zadnjega šolskega leta srednje tehnične šole, t. j. v letih 1921-1922.

Jože Srebrnič se je v Ljubljani šolal v času tük po 1. svetovni vojni, ki je posebno v umetnost prinesel revolucionarne spremembe. Mladi rod, ki je ob vojnih strahotah prezgodaj dozorel, se ni več zadovoljeval z lepotnimi nazori secesije ali impresionizma, temveč je iskal duhovno poglobitev. Vodilno vlogo v novih iskanjih sta imela brata France in Tone Kralj, utemeljitelja slovenskega ekspressionizma. Njima sta se kasneje pridružila še Veno Pilon in Božidar Jakac, pozneje deloma tudi še nekateri drugi slikarji, npr. Nande in Drago Vidmar, Lojze Špacapan, Miha Maleš, Ivan Čargo, Franjo Stiplovšek in Jože Gorup.⁹ Ob preverjeni in potrjeni umetnosti impresionistov Jakopiča, Jane Groharja in Sternena so nekoliko v ozadju vse prvo in drugo desetletje delovali člani Vesne: Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Gvidon Birolla, Saša Šantel, Ivan Vavpotič, ki so, nekoliko zaradi grafičnega medija in tiska, pa tudi zaradi svoje množične uporabnosti, prodri med široke ljudske množice. V to družbo, posebno med svoje učitelje, je Srebrnič rad zahajal in vsrkaval njih ideološke in stilne zakonitosti, prav tako pa so ga pritegovala tudi nova ekspressionistična iskanja. Leta 1922 je uspešno zaključil srednjo tehnično šolo in privatno šolo »Probuda«, ob koncu katere so priredili razstavo; na njej se je z grafičnimi listi predstavil tudi sam. Srebrnič se je potlej želel vpisati na zagrebško Akademijo likovnih umetnosti, vendar se je zaradi težkih gmotnih razmer moral vrniti v rodbini Solkan. Tudi po odslužitvi vojaškega roka v Rimu in ob vrnitvi domov še ni opustil misli na študij v Zagrebu. Še 1927. leta je s tem namenom pisal prof. Šantlu, vendar praga akademije mu ni uspelo prestopiti. Tako je še ne tridesetletni

⁹ Milček Komelj. Slovensko ekspressionistično slikarstvo in grafika. Ljubljana 1979.

mladenič ostal v Solkanu, kjer se je preživiljal z različnim delom, a slikarstva se je loteval le priložnostno. Sprva se ni mogel vziveti v domače okolje, čeprav je streljaj od rodnega Solkana utripalo bogato kulturno življenje v Gorici, ki je v 20. letih prisluhnila najsodobnejšim avantgardnim likovnim stremljenjem. Leta 1924 je umetnostni zgodovinar in kritik Antonio Morassi organiziral I. goriško umetniško razstavo, veliko predstavitev goriških likovnikov, ki je vznemirila in odmevala tudi zunaj ožjih mej. Na njej so poleg italijanskih likovnikov sodelovali tudi slovenski: Veno Pilon, Lojze Spazzapan in Metod Peternelj. K temu vzdušju je z debatami o novih umetnostnih tokovih s posebnim zanimanjem za futuristična iskanja prispeval takoj po 1. svetovni vojni ustanovljeni goriški umetnostni krožek »Circolo artistico goriziano«, v katerem so se zbirali: Morassi, Kogoj, Pilon, Spazzapan, Battig Melius, Bolaffio, De Finetti, Cuzzi, Gyra, Pocarini itd.¹⁰

V času med obema vojnoma se je na Primorskem izoblikovala skupina izrazito avantgardno usmerjenih likovnikov, ki so v skladu s svojim notranjim prepričanjem in razvojem v svetu iskali nov, času primeren izraz. V Trstu sta se vidneje oglašala Avgust Černigoj in kasneje Lojze Spacal, pa tudi Milko Bambič, v Gorici so se zbirali Pilon, Spazzapan, Čargo, a žal so se kaj kmalu morali odpraviti drugam, saj je s prihodom fašizma postalo življenje čedalje neznotesnejše. V Gorico, kjer je tja do leta 1928 bilo kulturno življenje v silnem zagonu, kjer so izhajali časniki, časopisi in knjige, ki so jih tiskale tri goriške založbe in domače tiskarne, so prihajali tudi umetniki iz Ljubljane in Trsta, ki so se v tem času, ko se je prav posebno razvilo ilustratorstvo in oprema knjig ter revij, aktivno in uspešno vključevali v goriški prostor. Gorici so se v tem času dokončno odtujili slikarji Pilon, ki se je preselil v Pariz, Spazzapan, ki se je po odselitvi v Torin za vedno odtujil slovenskemu kulturnemu krogu, Čargo, ki je odšel v Beograd. Ob koncu drugega desetletja je bilo v slovenski umetnosti čutiti, da je formalni in vsebinski radikalizem popustil, da čas ni več naklonjen avantgardnim eksperimentiranjem ne konstruktivističnim domislicam ne futurističnim vizijam ter je strogemu ekspresionizmu sledila nova stvarnost z večjo konkretnostjo v vsebinu in obliki in s krepitevijo socialno kritičnih teženj. V času svetovne gospodarske krize, ki je zaostriла politična in družbena nasprotja, v letih hujšega fašističnega pritiska na slovensko besedo, si je v Gorici iskal svoj krog Jože Srebrnič. Slovensko kulturno življenje je kljub čedalje hujšim pritiskom še vedno živilo in prav posebno vlogo, ki je potrebna za ohranitev narodne samobitnosti in identitete, so odigrale slovenske založbe: Goriška Mohorjeva družba,¹¹ Goriška matica¹² in Adria oz. pozneje Sigma, ki so k razvoju primorske oz. slovenske ilustracije veliko pripomogle. Ko so Gorico zapustili Pilon, Čargo, Černigoj, ko se je leta 1928 iz Trsta preselil France Gorše, ki je ponovno združil likovna prizadevanja tega prostora, so te založbe pritegnile k sodelovanju vrsto ilustratorjev in slikarjev, tako Toneta in Franceta Kralja, Julčeta Božiča, Franceta Goršeta, Milka Bambiča, Avgusta Černigoja, Miha Maleša, Saša Šantla, Maksima Gasparija in Jožeta Srebrniča.

¹⁰ Fulvio Monzi, glej op. št. 3.

¹¹ Zbornik ob 50-letnici GMD, 1924-1974, Gorica 1974.

¹² France Bevk. Slovenske knjižne izdaje v Italiji. — Luč. Poljudno znanstveni zbornik. Trst 1927, str. 53-70.

Sl. 2. Jože Srebrnič, Kompozicija, 17,2 × 13,3 (1928)
Fig. 2. Jože Srebrnič, Composition, 17,2 × 13,3 (1928)

Glavo glasila KPI »Delo«, leta 1924 prvo Srebrničevu objavljeno delo, je list ohranil tudi pozneje v ilegalu. Pri ilegalnem »Delu« je še aktivneje sodeloval v letih 1927-28, ko so tiskanje prenesli v Solkan in so prav Srebrniču zaupali ilegalno tehniko ter vodstvo pri tiskanju in izdelovanju matric. Iz teh let so tudi linorezi za tiskanje letakov ob trosilnih akcijah za 1. maj. Žal se ni ohranil niti en sam primerek, prav tako tudi ne osnutek za opremo idrijskega dijaškega lista »Obzor«. Od leta 1929 do 1940 je bil Srebrnič reden sodelavec že prej omenjenih založb. Za revijo Družina¹³ je v lesorezni tehniki izdelal ilustracije: »Sedela sta na klopi« k zgodbi M. Zoščenka »Srečni otroci« (1930/1 str. 24), »Liska je šepetal Franček« k noveli B. Magajnc »Franček« (1930/2 str. 51), »Vasja se je sezuval« k humoreski M. Zoščenka »Pustna ljubezen« (1930/2 str. 59), 2 ilustraciji k

¹³ Družina. Mesečnik za zabavo in pouk, ki je izhajal v Gorici. Glej fotokopije pisem, ki jih je Srebrniču 31. 1. 1930, 14. 5. 1930 in 7. 7. 1930 pisal Janko Kralj. Kopije hrani Gorinski muzej.

Rochopovi noveli »Mati« (1930/5 str. 152). Za založbo Adrija je opremil knjižno zbirko »Domače branje« in naslovnico za knjigo humoresk »Juheej!«; pri isti založbi, potem ko si je nadela novo ime Sigma, je ilustriral knjigo »Aleluja«. Za Goriško Mohorjevo družbo je v tem času opremil knjige: J. Verne »Rešeni« in F. Terčelj »Mati uči otroka moliti«. Plodnejše je bilo njegovo sodelovanje z Goriško matico, kjer je bil urednik France Bevk. Za to založbo je izdelal platnice za koledarje za leta 1938, 1939 in 1940 ter zanje prispeval tudi nekaj ilustracij (dr. L. L. Zamenhof /1937, str. 37, Kako je pel slavec? /1940, str. 16/, dr. Ahil Tellini/1940, str. 23/). V zadnjem koledarju je izdelal tudi zaglavja za mesece. Njegova je tudi oprema Čapkovega romana »Hordubal« (1939) ter oprema in ilustracije v Bevkovi knjigi »Povesti o strahovih« (leta 1933). V tem času se je ukvarjal tudi z grafiko, najraje v lesorezni tehniki, ki jo je tudi najčešče uporabljal za ilustracijo. V letih od 1924 do 1942, ko je ustvaril zadnji lesorez, je izdelal: Solkanski grad (1924), Kompozicijo (1928), Pokopališče v Solkanu (1929), Moja mati (1929), Nedolžnost (1929), Pavliha (1929), Mizarska družina (1930), Epifanija (1930), Psiha (1930), Mizar (1932), Kurent (1933), Desetnica (1939), dr. Ahil Tellini (1939), France Bevk (1939), dr. L. L. Zamenhof (1939), Vzpe-

Sl. 4. Jože Srebrnič, Epifanija, lesorez, 11 × 13,6 (1930)
Fig. 4. Jože Srebrnič, Epiphany, wood-cut, 11 × 13,6 (1930)

njača na Skalnico (1942), Vzpenjača na Skalnico I (1942). V to zvrst bi lahko vključili tudi osnutke za ekslibrise, ki so žal ostali samo pri poskuših. V tem svojem najplodnejšem in nedvomno tudi ustvarjalno najizvirnejšem obdobju se je Srebrnič spoprijel tudi z akvarelno tehniko, v kateri je uspel ujeti nekaj zanimivih motivov in razpoloženj domačega kraja: Cerkev sv. Roka (1925), Ob Soči (1932), Žerjava skala (1945). Likovno je izredno zanimiva njegova skicirka z akvareli in risbami, ki so nastajali od časa njegovega študija v Ljubljani pa vse do povratka iz vojske. Tako s pretehtano kompozicijo kot ubranim koloritom je v nekaterih teh nedokončanih skicah z veliko sproščenostjo, spontanostjo in svezino zabeležil motive iz Ljubljane in predele primorskih vasi. Iz leta 1932 je 15 risb v oglju in rdeči kredi, ki jih je narisal v večernem krožku v Gorici, kjer so se zbirali likovni ljubitelji, in ki kažejo veliko Srebrničeve prizadevanje, ki pa je še vse okorno, brez pravih proporcev in volumnov ter izdelano z nesigurno črto.

Med zadnjo vojno je sodeloval z grafičnim delom pri ilegalnem partizanskem tisku, vendar mu je bilo mogoče atribuirati samo lesorez Lenina in Stalina (Temelji leninizma, Tehnika »Bojnič«). Ohranila pa se je tudi fotografija z nekaj žigi brigad (Bazoviška brigada). Sredi leta 1942 je od Franceta Bevka prejel sporočilo, naj po naročilu vodstva OF izdelava zemljevid slovenske etnične meje.

Po II. svetovni vojni se je v večji meri opredelil za grafično oblikovanje, s katerim se je kot delavec v Šempetrski tiskarni, sprva še zelo primitivno opremljeni, imel možnost spopasti in razvijati se. Poleg akvarelov, ki jih je še vedno rad slikal za svoje znance (motivi iz Solkana itd.), se je vse povojno obdobje posvečal

Sl. 3. Jože Srebrnič, Pavliha, lesorez, 9 × 13,7 (1929)
Fig. 3. Jože Srebrnič, Punch, wood-cut, 9 × 13,7 (1929)

predvsem grafičnemu oblikovanju plakatov in letakov, zaščitnih znakov, signet, grbov in značk, veliko je naredil diplom in pohval ter ilustriral in opremil nekaj knjig oz. brošur (Stoletnica slovenske čitalnice v Solkanu, 1867-1967, september 1967; Srečanje borcev — aktivistov Brd in Benečije, Vrhovlje, 7. IX. 1969; Ciril Zupanc, Zapadnoprimsko okrožje, Tolmin 1973).

Še ene pomembne Srebrničeve dejavnosti ne smemo izpustiti, saj je tudi to njegovo zanimanje tesno povezano z likovno dejavnostjo. Že od leta 1929 je vnet esperantist. Že leta 1936 je priredil ilegalni tečaj esperanta, leta 1953 pa je v Novi Gorici ustanovil esperantsko društvo. Z mnogimi esperantisti po svetu si je dopisoval, objavljal pa tudi v esperantskih glasilih. Med drugim je prevedel tudi Bevkovo črtico »Smrt na cesti« (La Suda Stelo, 1958). Ob 50-letnici esperanta je izdelal linorez ustanovitelja esperanta L. L. Zamenhofa, vendar so bile razglednice, tiskane leta 1937 v Vidmu, zaplenjene. Od leta 1934 do 1953 je za razne esperantske kongrese vrezal nad 20 pisemskih nalepk, več plakatov, razglednic in voščilnic (tiskana je bila esperantska razglednica za mesto Pordenone).

Slovenska strokovna literatura doslej njegovega opusa še ni upoštevala in do leta 1983 tudi njegovo delo ni bilo pregledano in ne dovolj analizirano. Čeprav je Goriški muzej že leta 1965 pripravil pregledno razstavo lesorezov, je šele pregledna razstava celotnega njegovega opusa od slikarstva, grafike, ilustracije do opreme in grafičnega oblikovanja, ki jo je leta 1983 spet pripravil Goriški muzej v prostorih Krajevne skupnosti Solkan, razgrnila njegov opus, ustvarjen skoraj v šestih desetletjih. Kot pravi otrok razgibanega časa, časa, ko so se torej držale stare in se dotaknile skoraj vse aktualne smeri, je Jože Srebrnič, povzemajoč malo tu, malo tam, skušal poiskati in ustvariti svoj lasten likovni jezik. Čeprav ni ustvaril niti količinsko izjemnega opusa, niti ni dosegel kvalitativnih vrhov svojih sočasnih stanovskih kolegov, je kot njih sopotnik uveljek nekaj tistega duha, ki je vel v goriških likovnih krogih, oplemeniten z ljubljanskimi in italijskimi vplivi. Pri analizi Srebrničevega likovnega opusa se lahko kaj kmalu opredelimo za dve temeljni časovni obdobji od 1924 (1929) — 1942 in do 1945 — danes. V obeh obdobjih se je loteval tako istih likovnih tehnik in zvrsti ter se opredeljeval za ista vsebinska izhodišča, vendar je prvo obdobje, čeprav časovno mnogo kraje, izpovedno močnejše in izvirnejše. Tako se je v prvem obdobju loteval grafike (črno beli in barvni lesorez, linorez), tuša, sepije in akvarela, oglja in krede, spoprijel se je tudi z opremo knjig in revij.

Čeprav je bil Srebrničev vzornik in učitelj Saša Šantel, se v prvih objavljenih lesorezih ni navezoval na njegovo secesijsko eleganco in dekorativno igrovost. Srebrničeve upodobitve, neposredno vezane na literarno predlogo in po oblikovnem pristopu temelječe na realističnem odnosu do motiva, so po videzu okorne, vendar je v njih, z lesorezno tehniko, z možnimi črno-beli kontrasti, povsem neodvisnimi od zakonov realne osvetljave, s postopno shematičnostjo stilizacij in deformacij, z opuščanjem detajlov, z linearo, ploskovitim izrazom uspel ustvariti neposredno, ekspresivno naglašeno vzdušje. V petih ilustracijah, objavljenih v reviji Družina v letih 1929/30, je Jože Srebrnič sledil ekspresionističnim tendencam, ki jih je stopnjeval v lesorezu Epifanija (1930), volumensko bolj občutnem spletu konjev, in v

Pavlihu (1929). Iz veliko bolj realističnih izhodišč je ilustriral knjižico F. Terčelja »Mati uči otroka moliti«, kjer ni sledil, pa čeprav mu je religiozna tematika naravnost narekovala, niti duhovni poglobljenosti niti oblikovnim izraznostim ekspressionizma, pač pa je ohranil vso opisno-realistično natančnost, ki jo pri nekaterih ilustracijah odlikuje črta, neprekinjena, in občutek za voluminoznost figur. Bolj kot pri 26 ilustracijah je čutiti dedičino ekspressionizma v naslovniči za knjigo J. Verna »Rešeni«, kjer je zaslediti tudi rahle primesi futurističnega navdiha. Veliko bolj realistični, mehko občuteni, elegantni in svetli, lahko berljivi sta prvi dve ilustraciji, medtem ko je pri naslednjih petih čutiti vplive takrat vodilnih slovenskih ilustratorjev. Osebno izpovednejše, a hkrati v ilustratorskem delu Jožeta Srebrniča najbolj dognane in izvirne so ilustracije Bevkove knjige Povesti o strahovih, ki pa so stilno izrazito dvojne: naslovniča in ilustracije na straneh 48 in 84 so izrazito ekspressionistično, simbolno poudarjene, z zelo radikalno stilizacijo in poudarjeno kontrastnostjo, ki vzbudi grozeče, zastrašujoče občutje, ostale so realistično podane.

Podobne formalne prijeme kažejo tudi lesorezi iz tega obdobja, ki pa so tematsko zelo različni. Med njegovimi portreti je zaslutiti različne naslove in izhodišča, ki so včasih bolj suvereno, drugič manj odločno upodobljeni, vendar so presenetljivo drugačni. Prehodil je pot od realističnega (Moja mati), ekspresivno poudarjenega (dr. L. L. Zamenhof), do izrazito konstruktivistično izpeljanega portreta (Psiha, Moja žena, Kompozicija), ki kaže Srebrničeve tipanje v svet abstrakcije. Iz okolja svojega otroštva je upodobil posamezne predele Solkana, v večini realistično, z občutnejše vidnimi vplivi Saša Šantla pri barvnem lesorezu Pokopališče v Solkanu. Da se je rad loteval motivov iz ljudske pesmi in slovenskih folklornih osebnosti, je brez dvoma vpliv gibanja Vesnanov, vendar samo glede izbire motiva, saj so, razen Desetnice (1939), ostale grafike Kurent (1933), stilno zelo daleč secesijski eleganci članov Vesne. Izmed teh grafik izstopa, po svoji elegantni findesieclovski stilizaciji in eksotičnem občutju lesorez Nedolžnost.

Srebrnič se je v tem obdobju uspešno spoprijel tudi z oblikovanjem naslovnih platnic za književno zbirko Domače branje (1930), geometrično stiliziranega Triglava z valovi pod njim, ki je prvič tako upodobljen označeval Primorsko Slovenijo. Estetsko dognane, sloganovno naslanjajoče se na secesijsko izročilo, so tudi platnice Koledarjev Goriške Mohorjeve družbe za leta 1938, 1939, 1940.

Iz tega časa so značilni tudi akvareli, kjer doseže sproščenost barvnega nanosa in harmonijo barvnega prepleta.

Razumljivo je, da osrednjeslovenski likovni kritiki niso o Srebrničevem likovnem opusu ničesar zapisali, saj se je v Ljubljani predstavil samo leta 1922, ko je razstavil nekaj grafik ob koncu grafičnega tečaja. Tako ne srečamo njegovega imena ne v Steletovi Umetnosti v Primorju,¹⁴ ne v Šijančevi¹⁵ Sodobni slovenski likovni umetnosti ne v Slovenskem lesorezu. Tudi Albert Širok v članku Pri naših

¹⁴ Glej op. št. 1.

¹⁵ Franc Šijanec. Sodobna slovenska likovna umetnost. Maribor 1961.

upodabljalajočih umetnikih v zborniku Luč¹⁶ ne omenja Srebrničevega dela, pač pa ga omenja France Gorše¹⁷ v članku Naši upodabljalajoči umetniki (Jadranski almanah 1930), ko predstavlja nekatere likovne umetnike, ki v tem času delujejo v Julijski krajini. Lokalna publicistika in kritika je v tem obdobju v svojih ocenah

Sl. 5. Jože Srebrnič, Desetnica, lesorez, 14 × 9 (1939)
Fig. 5. Jože Srebrnič, »Desetnica« [= the tenth sister in the family], wood-cut, 14 × 9 (1939)

upoštevala Srebrničovo delo, ki ga je predstavil na II. in III. razstavi goriških likovnikov. Tako so bili njegovi lesorezi pozitivno ocenjeni na razstavi II Esposizione Goriziana leta 1929 v Gorici, ki so jo pripravili Edgardo Samba, Sofronio Pocarini in člani R. M. Cossar, Maks Fabiani, Melius, Giovanni Novelli in Veno Pilon.

¹⁶ Albert Širok, Pri naših upodabljalajočih umetnikih, — Luč, 1928, str. 43-65.

¹⁷ France Gorše, Naši upodabljalajoči umetniki, Jadranski almanah, 1930, str. 83-84.

Čeprav razstava ni bila tako uspešna in odmevna kot I. leta 1924, je na njej opazno sodelovanje poleg Italijanov¹⁸ tudi Slovencev Vena Pilona in Maksi Fabiani. Razstavo sta ocenila kritika Maks Fabiani¹⁹ in pisec, ki se je podpisal s kratico Api, in je razstavo kot celoto neugodno ocenil. Za Srebrničeva dela pa pravi,

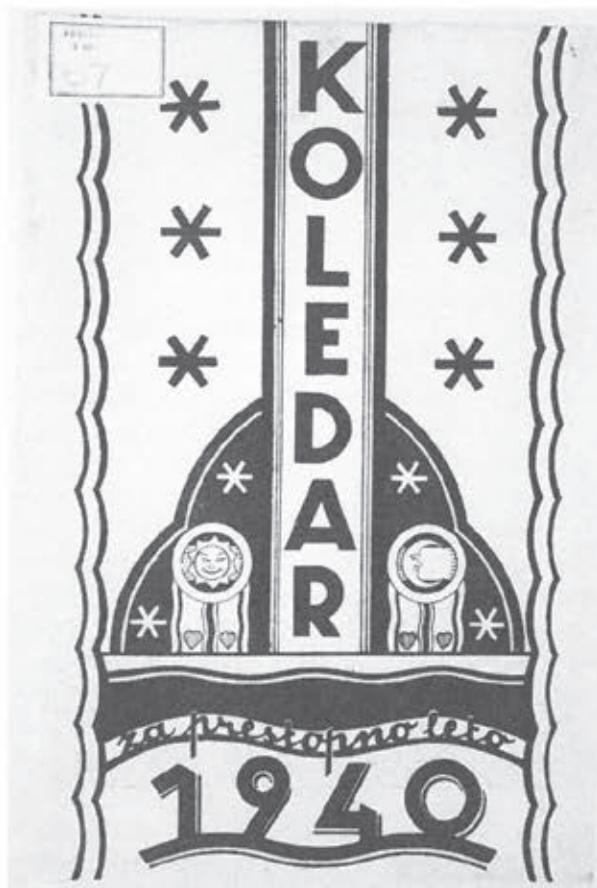
Sl. 6. Jože Srebrnič, France Bevk, lesorez, 11,5 × 9 (1939)
Fig. 6. Jože Srebrnič, France Bevk, wood-cut, 11,5 × 9 (1939)

da sta njegova 2 lesoreza (Pokopališče v Solkanu in Nedolžnost) dobra, tretji (Rinnegato amore, lesoreza nisem uspela izslediti), pa je futuristično pokvarjen. Po razstavi v Trstu leta 1932, ki je izzvala veliko navdušeno kritiko v francoski reviji »Revue Moderne des Arts et de la Vie«, je sodeloval tudi na tretji skupinski razstavi v Gorici leta 1933, t. j. III. a Esposizione provinciale sindacale di Belle Arti di Gorizia. Med številnimi italijanskimi likovniki, nekateri so sodelovali

¹⁸ Adda Mesenel, Tullio Crali, Jo Novelli-Borgi, Carlo Coronini, Giambattista Novelli, Elda Cassanego, Luisa Morassi, Sofronio Pocarini, Giupi Grinover, Melius, Giovanni Caglietti, Eugenio de Flore, Gino de Finetti, Erminio Fabrida, Ermite Zardini, Gemma Verzegnassi in Colomba Mazzoli.

¹⁹ L'Isonzo, it. 135, 12. 12. 1929, str. 2.

že na II. razstavi, med 22 novimi imeni pa so sodelovali tudi npr. Tullio Crali, Federico Righi, Riccardo Del Neri itd., je od tistih, ki so se že prej udeležili goriških razstav, ostal samo Jože Srebrnič. Poročevalec je v njegovih delih zaznal prekipevajoče živo čustvo.²⁰

Sl. 7. Jože Srebrnič, Platnice Koledarja Goriške Matice za 1940
Fig. 7. Jože Srebrnič, The Cover of the Almanac Koledar Goriške Matice 1940

Po II. svetovni vojni se je Jože Srebrnič loteval lesoreza v manjši meri, pač pa je pogosteje slikal v akvarelni tehniki, z večjo barvno paleteto, posnemajoč impresionistično tehniko. Pri različnem grafično oblikovalnem delu se je strogo držal realistične tradicije, v petdesetih letih očitneje pod vplivom soorealistične umetnosti, ki se je po malem oklepa vse do danes.

²⁰ L'Isonzo, 19. 12. 1929.

Tudi po II. svetovni vojni je Srebrnič razstavljal predvsem skupinsko, tako leta 1958 na kolektivni razstavi esperantistov v Novem Sadu, na razstavi Sodobni evropski ekslibris v Novi Gorici leta 1959, na slikarski razstavi goriških likovnikov v prostorih ZKPO v Novi Gorici 1965 in na razstavi pokrajinskih slik primorskih avtorjev v Ajdovščini, Tolminu, Kanalu, Kobaridu in Novi Gorici leta 1967. Goriški muzej iz Nove Gorice je Jožetu Srebrniču pripravil dve samostojni razstavi: prvo, lesorezov, leta 1965 v Goriškem muzeju, drugo, pregledno, leta 1983 v Domu krajevne skupnosti v Solkanu.

BIBLIOGRAFIJA JOŽETA SREBRNIČA

- La mostra goriziana di Belle Arti. — Piccolo 18, XII. 1925. Alla II Esposizione Goriziana di Belle Arti. — Piccolo 10. XII. 29.
Squille isontine. Rassegna mensile del circolo della stampa di Gorizia. Anno V, N. 6, giugno 1929, 4. VII., Gorizia (naslovna stran: Il Castello di Salcano).
Catalogo della II^a esposizione Goriziana di Belle Arti. 8-26 dicembre 1929, Gorizia.
Api, Una visita (La II esposizione goriziana di belle arti.) — L'Isonzo, 12. 12. 1929, št. 135, str. 2.
Massimo Fabiani, L'Esposizione Goriziana di Belle Arti. — L'Isonzo, 19. 12. 1929, št. 138, str. 2.
I. g., Alla III.^a Esposizione provinciale sindacale di Belle Arti. — L'Isonzo, št. 112 (nepreverjeno).
France Gorše, Naši upodabljajoči umetniki. — Jadranski almanah za leto 1925-1930, Gorica, str. 84.
La Cavalcata (Firenze), anno V, N. 2, febbrajo 1930 (VIII). Na naslovni strani lesorez »Carnevale«.
La Cavalcata (Firenze), anno V, N. 1, gennaio 1930 (VIII). Na naslovni strani »Epifania«, lesorez.
La Cavalcata (Firenze), anno V, N. 4, aprile 1930 (VIII). Na naslovni strani »Il Castello di Salcano«, lesorez.
La Revue Moderne illustrée des arts et de la vie (Paris), N. 9, 15 Mai 1933, str. 19-20.
Dvajset let 1919-1939. Seznam in cenik knjig Goriške Matice, Gorizia 1930. Na str. 6 objavljen lesorez Damir Feigel, na str. 21 objavljen lesorez Franceta Bevka.
Vipavec (Ajdovščina), leta 1, št. 7, 29. marec 1945, str. 3. Objavljen lesorez.
Razstava evropskega ekslibrisa. Avla OLO Gorica v Novi Gorici, 1.-15. 10. 1959. Katalog.
Emil Smole, Razstava sodobnega evropskega ekslibrisa v Novi Gorici. — PDk, št. 248, 18. 10. 1959, str. 3.
Marijan Breclj, Srečanje z umetnostjo celo Evrope. — PrimN, št. 40, 7. 10. 1959, str. 4.
Soški sednik, št. 20, 18. maja 1946, str. 3. Objavljen lesorez Jožeta Srebrniča (narodnega heroja).
A. O., 25 let plodnega delovanja pri populariziranju esperanta. — PDk 14. april 1957, str. 3. Objavljen lesorez Dr. L. L. Zamenhof.
La suda stelo (Ljubljana), 1958 it. 3 (dve reprodukciji: Zena, Ilustracija k Bevkovim Povestim o strahovih).
Prva ilegalna partijska tehnika na Primorskem. — PrimN, št. 15, 17. 4. 1959 str. 3.
Razstava lesorezov Josipa Srebrniča. 15. november-15. december 1965. Nova Gorica — Grad Kromberk.
Razstava Josipa Srebrniča. — Novi list, 517, 16. 12. 1965, str. 6.
Nova Gorica: razstava lesorezov Josipa Srebrniča. — Delo, št. 315, 19. 11. 1965, str. 5.
Razstava goriških slikarjev. — Dnevnik, 337, 15. 12. 1965, str. 7.
Emil Smole, Goriški slikarji. Slikarska razstava v klubskih prostorih Zveze kulturno prosvetnih organizacij. — PrimN, št. 51, 17. 12. 1965, str. 3.
Razstava pokrajinskih slik v Ajdovščini od 10. VII.-15. VII. Boceu od 19. VII.-27. VII. Kanalu od 20. VIII.-28. VIII. Kobaridu od 30. VIII.-7. VIII.. Novi Gorici od 1. IX.-10. IX., Tolminu od 10. VIII.-18. VIII (1967). Nova Gorica.
Marijan Breclj, Srečanje z Josipom Srebrničem. — Goriška srečanja 1966, št. 1, str. 50-54.
Slovenski biografski leksikon. Ljubljana 1967, deseti zvezek, str. 432.
Koncizaj biografij de jugoslavij esperantoj (342 biografij — 163 bilda). Kompilis Mariinko Gjivoje, Zagreb 1968, str. 63.
Niko Lapajne, Triglav iz Solkana. — Tovariš 1968, št. 37 (10. 9.), str. 10-13.
Črtomir Šinkovec, Grafik in slikar Jože Srebrnič. — Borec 1972, št. 11, str. 633-636.
Ludvik Zorzet, Slikar Jože Srebrnič je učkal 70 let. — PrimN št. 21, 19. 5. 1972, str. 10.
Slikar in grafik Jože Srebrnič — sedemdesetletnik. — TV 15 št. 18-19, 27. 4. 1972, str. 5.
Emilia Lapenna, Jože Srebrnič konata »glumarkisto«. — Vočo (Borovo) št. 9, 1975, str. 14-15.
Avvenimenti (Trieste), n. 26, 30. aprile 1977, str. 3. (objavljen lesorez dr. Zamenhofa).
Razstava slikarja Jožeta Srebrniča. Dom krajevne skupnosti Solkan. Goriški muzej Nova Gorica. Uvod v kseroks zloženku Nelida Silić-Nemeč. Nova Gorica 1983.
Nelida Silić-Nemeč, Razstava likovnih del Jožeta Srebrniča. — PrimN, št. 73, 9. 9. 1983, str. 5.

IZBOR IZ SEZNAMA DEL SLIKARJA JOŽETA SREBRNIČA

Lesorezi

1. Solkanski grad, 1924
lesorez, 11,8 x 11,2 cm
sign. d. sp.: Srebrnič 24
2. Kompozicija, 1928
lesorez, 17,2 x 13,3 cm
sign. d. sp. Srebrnič 1928
3. Pokopalisce v Solkanu, 1929
barvni lesorez, 31,2 x 24 cm
sign. d. sp. Srebrnič
4. Moja mati, 1929
lesorez, 14,8 x 13,2 cm
sign. d. sp. Srebrnič
dat. 1. sp. 29
5. Nedolžnost, 1929
lesorez, 18 x 11 cm
sign. d. sp. Srebrnič 29
6. Pavliha, 1929
lesorez, 9 x 13,7 cm
sign. d. sp. Srebrnič 29
7. Mizarska družina, 1930
lesorez, 19 x 18 cm
sign. d. sp. S.
8. Epifanija, 1930
lesorez, 11 x 13,6 cm
sign. l. sp. Srebrnič 1930
9. Psiha, 1930
lesorez, 16,7 x 11,7 cm
sign. d. sp. Srebrnič
dat. l. sp. 30

Risbe

1. Sedeči moški akt, 1932
rdeča kreda, svinčnik, 37 x 29 cm
sign.: ni
2. Klečeča figura, 1932
ogljje, 50 x 33 cm
sign.: ni
3. Sedeči moški akt, 1932
ogljje, 50 x 33 cm
sign.: ni

10. Mizar, 1932
lesorez, 42 x 24,6 cm
sign. d. zg. S.
11. Kurent, 1933
lesorez, 18 x 9,5 cm
sign. d. sp. Srebrnič 33
12. Desetnica, 1939
lesorez, 14 x 9 cm
sign. d. sp. Srebrnič 39
13. Dr. Ahil Tellini, 1939
lesorez, 21,2 x 12,5 cm
sign. d. sp. Srebrnič
dat. l. sp. 39
14. France Bevk, 1939
lesorez, 11,5 x 9 cm
sign. d. sp. Srebrnič
dat. l. sp. 39
15. Dr. L. L. Zamenhof, 1939
lesorez, 13 x 10,5 cm
sign. d. sp. Srebrnič Jože
16. Vzpenjača na Skalnico, 1942
lesorez, 23,4 x 17,3 cm
sign. d. sp. Srebrnič
17. Vzpenjača na Skalnico I, 1942
lesorez, 18,5 x 11,6 cm
sign. d. sp. Srebrnič 42

7. Sedeči moški akt, 1932
rdeča kreda, 45 x 32 cm
sign.: ni
8. Sedeči ženski akt, 1932
rdeča kreda, 37 x 25 cm
sign.: ni
9. Stojeci moški akt, 1932
rdeča kreda, 45 x 31,5 cm
sign.: ni
10. Stojeci moški akt, 1932
rdeča kreda, 45 x 32 cm
sign.: ni
11. Moški akt, 1932
ogljje, 51 x 24 cm
sign.: ni

12. Stojeci moški akt, 1932
ogljje, 51 x 24 cm
sign.: ni
13. Stojeci ženski akt, 1932
ogljje, 47,5 x 33 cm
sign.: ni
14. Stojeci moški akt v hlačkah, 1932
rdeča kreda, črna kreda, 45 x 31,5 cm
sign.: ni
15. Stojeci ženski akt, 1932
ogljje, 50 x 28 cm
sign.: ni
16. Jože Srebrnič, narodni heroj, 1964
ogljje, svinčnik, 42 x 29,7 cm
sign. d. sp. Srebrnič 64

Akvareli

1. Skicirka, 1922-1927
akvarel, svinčnik, 9,5 x 7 cm
sign.: ni
2. Cerkev sv. Roka, 1925
akvarel, 21 x 24,5 cm
sign. l. sp. Srebrnič 18. 4. 1925
3. Ob Soči, 1932
akvarel, 14 x 23 cm
sign.: ni
4. Žerjava skala, 1945
akvarel, 16 x 23,5 cm
sign. d. sp. Srebrnič 1945
5. Jesen, 1947
akvarel, 18,5 x 26,7 cm
sign. d. sp. Srebrnič 47
6. Ronk,
akvarel, 17 x 23 cm
sign.: ni
7. Ob Soči,
akvarel, 13 x 18,6 cm
sign.: ni
8. Jesen ob mostu, 1962
akvarel, 42 x 30 cm
sign. l. sp. Srebrnič 29. X. 1962

Olja

1. Tihozitje
olje, 28 x 40 cm
sign.: S.
2. Apnenica,
olje, 54 x 75 cm
sign.: ni
3. Solkan,
olje, 34 x 26 cm
sign. d. sp. Srebrnič 1961

Dodatni umetnostni inventar
in dokumentacijsko gradivo

1. Načrt za embalažo akvarel, tuš, svinčnik, 21,5 x 28,5 cm sign.: ni
2. Cerkev, 1938 kolaž, 26 x 26 cm sign. d. sp. Sreb. 38
3. Priznanje (Okrajna gasilska zveza Gorica), 1955 črn tuš, 33,5 x 42 cm sign.: ni
4. Priznanje (Okrajna gasilska zveza Gorica), 28. VII. 1957 tuš, 41,5 x 35,5 cm sign.: ni
5. Odločba (ZB NOV Ajdovščina), 28. II. 1959 svinčnik, črn tuš, 31,5 x 42 cm sign.: ni
6. Priznanje (Okrajna gasilska zveza Gorica), 18. XII. 1960 rjavi in sivi tuš, 35,5 x 25,8 cm sign.: ni
7. Priznanje (Občinska gasilska zveza Nova Gorica), 8. 8. 1963 črn tuš, 46 x 36 cm sign.: ni
8. Diploma (Okrajna gasilska zveza Gorica), 6. IX. 1964 akvarel, črn tuš sign.: ni
9. Priznanje (Prostovoljno gasilsko društvo Solkan), 1964 tuš, 42 x 29,5 cm sign.: ni
10. Priznanje (Občinska gasilska zveza Nova Gorica), 8. 8. 1965 tuš, akvarel, 46 x 35 cm sign.: ni
11. Diploma (Centralna lekarna Nova Gorica), 17. 11. 1973 tuš, 30 x 42 cm sign.: ni
12. Priznanje (Občinska gasilska zveza Nova Gorica), 27. 4. 1974 tuš, 30,5 x 43 cm sign.: ni
13. Priznanje in pohvala (Občinski odbor Rdečega križa Nova Gorica) tuš, 32 x 44 cm sign.: ni
14. Pohvala (KS Solkan), 22. 12. 1975 flomaster, 36,5 x 27 cm sign.: ni
15. Priznanje (Društvo upokojencev Nova Gorica), 8. 2. 1980 tuš, 30 x 43 cm sign.: ni
16. Priznanje (Zveza društev upokojencev občine Nova Gorica), 14. 9. 1981 črnilo, 26 x 31 cm sign.: ni

Ilustracije

1. Ilustracija »Sedela sta na klopi« (k zgodbi M. Zoščenka »Srečni otroci«), Družina 1930/1 str. 24
2. Ilustracija »Liska je šepetal Franček« (k noveli B. Magajne »Franček«), Družina 1930/2 str. 51 lesorez, 7 x 8,8 cm sign. d. sp. Srebrnič Jože, dat. l. sp. 1929
3. Ilustracija »Vasja se je sezuval« (k humoreski M. Zoščenka »Pustna ljubezen«), Družina 1930/2 str. 59 lesorez, 17,5 x 11 cm sign. d. sp. Srebrnič, dat. l. sp. 1929
4. Ilustracija k Rochopovi noveli »Mati« Družina 1930/5 str. 152 lesorez, 12,5 x 10,3 cm sign. d. sp. Srebrnič Jože, dat. l. sp. 29
5. Ilustracija k Rochopovi noveli »Mati«, Družina 1930/5 str. 153 lesorez, 12,5 x 10,3 cm sign. d. sp. Srebrnič Jože, dat. l. sp. 29
6. Ilustracije (6) k Bevkovim Povestim o strahovih lesorez, 21,4 x 12,2 cm sign. d. sp. Srebrnič, dat. l. sp. 33

L'OPERA PITTOERICA DI JOŽE SREBRNIČ
(Sommario)

Benché al pittore Jože Srebrnič (nato a Solkan presso Gorizia nel 1902) non possiamo attribuire un'opera molto vasta, e neppure possiamo dire che abbia raggiunto dei risultati qualitativamente alla pari con quelli di molti dei suoi contemporanei, dobbiamo però riconoscere che egli è riuscito a cogliere qualcosa di quello spirito che permeava i circoli goriziani degli anni trenta e risentiva degli influssi esercitati dagli ambienti culturali di Ljubljana e italiani. La sua opera artistica possiamo dividerla in due periodi: dal 1924 (1929) al 1942 e dal 1945 a oggi. Nel primo periodo tentò varie tecniche, come l'incisione, il disegno a china e a seppia, a carboncino e a gesso, l'acquerello; soprattutto però si affermò come grafico e illustratore di libri e riviste. Dopo la seconda guerra mondiale si dedicò prevalentemente all'acquerello e alla grafica. Per ciò che riguarda la forma e i contenuti, egli si rifaceva alle ricerche degli impressionisti, espressionisti, costruttivisti e futuristi e, soprattutto, ai modelli stilistici e ideologici che gli venivano forniti dai membri del circolo artistico Vesna. E benché egli in ambedue i periodi avesse usato più o meno le stesse tecniche artistiche, attinendo gli stessi contenuti e cercando le medesime soluzioni formali, le opere del primo periodo, sebbene più corto, appaiono senz'altro più originali e più efficaci per ciò che concerne l'espressione del suo mondo interiore.

KAZALO – CONTENTS

Marjan ROZMAN Goriški letnik 10 (1983)	3
Drago SVOLJŠAK Kovačevše – naselje idrijske kulturne skupine v Vipavski dolini	5
Kovačevše – settlement of a latent idrian cultural group in the Vipava Valley	
Beatriče ŽBONA-TRKMAN Bronast kipec iz Sežane	33
Bronze statue of Sežana	
Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR Življenje v Breginju pred potresom leta 1976 in po njem	39
The Life in Breginj before the earthquake in year 1976 and after it	
Branko MARUŠIĆ Slovenska narodna in politična zavest na Primorskem pred letom 1848	61
Slovene national and political consciousness in Littoral before the year 1848	
Drago SEDMAK Telovadno društvo »Sokol« v Ajdovščini. Prispevki k zgodovini	75
The gymnastic Society »Sokol« (»Hawk«) at Ajdovščina	
Slavica PLAHUTA Kulturnoprosvetna dejavnost v srednjepromorskem okrožju. II. del.	
Razmere v pokrajini poleti in jeseni 1944	99
Cultural and educational activity in the Middle Littoral Area, 2 nd Part.	
Marko VUK Minoritska cerkev in samostan sv. Frančiška v Piranu.	
Stavbna zgodovina in opis opreme. I. del	129
Minorite cloister and church of St. Francis in Piran	
Nelida SILIČ-NEMEC Likovni opus Jožeta Srebrniča	153
Plastic opus of Jože Srebrnič	

GORIŠKI LETNIK

Zbornik Goriškega muzeja

Povzetke in sinopsise ter kazalo sta prevedla: v angleščino in nemščino

Jolanda Juršič, v italijanščino Jožko Vetrh.

Sinopsise je z UDK vrstilci opremila Alenka Gregorič.

Avtorji nekaterih člankov uporabljajo v njihovi stroki udomačene kratice.

Preostale so prevzete po SBL in PSBL.

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ovitek: Ana Sirk-Fakuč

Izdal Goriški muzej, Nova Gorica (zanj Branko Marušič)

Tisk GP »Soča« Nova Gorica

Naklada 1000 izvodov

Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo je knjiga oproščena
temeljnega davka od prometa proizvodov

Složek Drago, muzejki vetralkar, Gorški muzej, YU 61000 Novo Gorico, Gradišče, r.

UDK 903/904(497.12 Kováčevič)
Zbornik Beatrice, kultos-archeolog, Gorški muzej, YU 61000 Novo Gorico, Gradišče, r.

Gorški lernik 10 (1981) str. 28., cit. 29.
slov. (sl., slov., engl.)

Od leta 1949 dalje je bilo na Kováčeviču izjame na izhodnem robu park Št. 232/1, ko Lokač (zmagral) izkopal okoli 170 predmetov, ki jih branila Gorški muzej. Novo Gorica, in Narodni muzej, Ljubljana. Med njima prevladuje rakit (veniske fibule, srednjekratenske fibule, fibuli tipa "Kračevice", fibula venete "fezerne", kasenolindenske ornatunce, rimskodobne fibule), pa tudi orodje in omringe (vredna etruščanska tripla). Časeno sodijo ti predmeti v obdobje od 1. stol. pr. n. št. do 1. stoljetja n. št., to je v času, ko je v Posojici živela latenska idrijska kultura skupina (sl. ſi., katere temeljne znaci so razpoložljivi tudi na Kováčeviču.

UDK 903/904(497.12 Brezgar)
Miklavčič-Brezgar Inga, kultos, Gorški muzej, YU 61000 Novo Gorico, Gradišče, r.

ZIVLJENJE V BREGINJU PRED POTRESOM LETA 1976 IN PO NJEM
Gorški lernik 10 (1981) str. 22., lit.
slov. (sl., slov., engl.)

Autorica obseva nas rednos med načinom življenja in življenjskim okoljem v Tadsi Breginju, ki sta jo leta 1976 prezadela dva katastrofalna potresa. Staro naselje je bilo poravnano in ob tem je bilo na novem mestu sezidano novo naselje množičnih kuščic. Ob popolni spremembi bivališč in okolja se je spremenil tudi način življenja včasov, ki si novo način podlegoma spet prilagajajo resnim postrebatim.

UDK 949.3.J3=855.7'18/1498²
Marušič Branko, raznoredil, muzejski vetralkar, Gorški muzej, YU 61000 Novo Gorico, Gradišče, r.

SLOVENSKA NARODNA IN POLITICNA ZAVEST NA PRIMORSKEM PRED LETOM 1848
Gorški lernik 10 (1981) str. 33., cit. 9
slov. (sl., slov., engl.)

Članek obravnava začetek narodnega prebujanja pri Slovencih na Primorskem (Trst, Gorica, slovenska Istra). Prebujanje se začenja v desetletih pred marčno revolucijo leta 1848 in je określjenost preducen na prizemoni vprisimo trdave domovinskega jezika v solah in drugih v javnem življaju. Obrazovanata problema se končajo z letom 1848, ki je datu natančno zagotovo ostičevanemu delu. Prvotno kulturna vpravljanja despotovo posledi tudi politične posudbe.

UDC 945.31(=852)'18/1A48^{**}
Marusic Branko, Director, musical councillor, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica, Gorica, Grapka,
Gorica, Grapka[†]
SLOVENE NATIONAL AND POLITICAL CONSCIOUSNESS IN LIT-
TORAL BEFORE THE YEAR 1848
Goriski letnik 10 (1981) pp. 1-3, cit. 82
(lit., slov., engl.)

This article deals with the beginning of the national reawakening of Slovene people in Litovel (Tries), Gorizia, Slovenia. The reawakening began in the decade before the March revolution in the year 1848 and was concentrated upon linguistic questions (for use of slovene language in schools and in public life). The dealing with the problems ends with the year 1848 which gives fresh impetus to more constructive work. Primarily explicit cultural questions gain benefit from also political accentuation.

UDC 901.208(497.12) Sežana[‡]
Žbora-Trkman Beatrice, Curator-Archeologist, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica, Gorica, Grapka,
Gorica, Grapka[†]
BRONZE STATUE OF SEZANA
Goriski letnik 10 (1981) pp. 5-10, notes 9
slov. (lit., slov., engl.)

The bronze statue was found in Sežana in the year 1980. It represents a figure of a naked, standing young man with fire-bent red wreath on his head. Due to a shortage of attributes it is difficult to determine the statue. It has a strong resemblance to the statues found in Ljubljana and Venetian Slovenia representing Heracles. The origin of this provincial product goes back to late hellenic period.

UDC 901.208(497.12) Ajdovščina (963.37)
Pluhuta Slavica, kustos, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica, Gorica, Grapka[†]
KULTURNOPROSVETNA DEJAVNOST V SREDNJEPROMORSKEM
OKROŽJU[‡], z. del.
(Razmere v pokrajini – polejje in jesen 1948)
Goriski letnik 10 (1981) str. 30, cit. 83
slov. (lit., slov., engl.)

Priprave obštavnica namerite in priprave organizacij slovenskih in primorskih organizacij NOB za razvoj kulturne in prosvetne v pokrajini potekli in jeseni 1948. V skladu s sklepi o priznancu Slovenskega Primoža k matinemu narodu so tvege partizanske kulturne dislocirane zasedle in vsekansko pomenuti z razmerami v omrah pokrajin Slovenske, pri tem pa so morali uspostevati težke kulturnoprovetne pride, ki so bile podobna talijanskih zasedel in fantičnega pristnika. Popolno potestovanje dejavnosti v pokrajini v tem času se ni bilo mogoče, zato so primorski kulturnoprovetni organi NOB izdelali lastne načrte za razvoj svoje kulturne in prosvetne.

UDC 75(497.12):929 Šrebrič J.
Šilje-Nemeč Neliča, kustos, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica, Gorica, Grapka[†]
LIKOVNI OPUS JOZETA SREBRNIČA
Goriski letnik 10 (1981) str. 17, cit. 20 + bibl.
slov. (lit., slov., engl.)

Claesk jekša osrednji opus slikarja Jožeta Šrebrniča (r. 1902 v Solkanu), ki je aktivno posredoval slovensko življenje v Gorici med leti 1929 do 1942. V tem času je deloval kot nasipen ilustrator in operni glasbenik, učitelj na ženskem seminarju in lektorom. Vseprisotno in formalno se je opiral tako na impresionistično, ekspresionistično, konstruktivistična in fauvistična stekanja, predvsem pa so ga prizgodili Veronisti.

UDC 726.7(497.12 Piran) (991)
Vuč Marko, kustos, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica, Gorica, Grapka[†]
MINORTSKI SAMOSTAN SV. FRANCISKA V PIRANU. Starjava zgo-
dovina in opis opreme.
Goriski letnik 10 (1981) str. 23, cit. 56
slov. (lit., slov., engl.)

Minortski samostan v Piranu je bil ustanavljen leta 1301 in se steza leta so začeli zidati cerkev. Gradnja je trajala do leta 1318, takratna stavba, sestavljena iz pravokotne ladje in zvezdasto trapezno zaključka, pa je kazala gotske značilnosti in je ponavljala tipični primer romansko-gotske redilne franciškanske arhitekture. Okrog leta 1330 je pri cerkvi postavila obsežna obzidje, ki je dala baročni videz, ker so gledali ladja pa je postopoma nastala nekoliko stranska ladja, sestavljena iz treh kapel, ko se danes odstopajo s tremi podrobnimi lobki. Zelenak je sedajno delavo po včet, verjetno do leta 1711, glavno pročelje pa je bilo temeljito prenovljeno v letih 1882-83. Leta 1889 je prebivalstvo dobilo novo stopnjo s revolucionarno

UDC 308(497.12 Breginj)
Maklavič-Bregzar Inga, Curator, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica,
Grapka[†]
THE LIFE IN BREGINJ BEFORE THE EARTHQUAKE IN YEAR 1926
AN AFTER IT
Goriski letnik 10 (1981) pp. 22, cit. 101
(lit., slov., engl.)

The author discusses the relations between the way of life and the everyday environment in the village of Breginj after the two catastrophic earthquakes in the year 1926. The old settlement was destroyed and a new settlement of prefabricated houses was built beside it. Due to the total change of residence and environment, the mode of life of the villagers was changed too and they gradually adapt the new settlement to their own needs.

UDC 308(497.12 Breginj)
Maklavič-Bregzar Inga, Curator, Goriski muzej, YU 65000 Nova Gorica,
Grapka[†]
THE LIFE IN BREGINJ BEFORE THE EARTHQUAKE IN YEAR 1926
AN AFTER IT
Goriski letnik 10 (1981) pp. 22, cit. 101
(lit., slov., engl.)

The author discusses the relations between the way of life and the everyday environment in the village of Breginj after the two catastrophic earthquakes in the year 1926. The old settlement was destroyed and a new settlement of prefabricated houses was built beside it. Due to the total change of residence and environment, the mode of life of the villagers was changed too and they gradually adapt the new settlement to their own needs.

UDC 372/274(497.12-13) "1944"
CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE MIDDLE LITORAL AREA 2nd Part. (Circumstances in the Province in Summer and Autumn 1944)

Goriski letnik 10 (1983), pp. 30., notes 8j

slo. (it., slov., engl.)
The article deals directions and preparations of the central Slovene and Litoral organs of NJC for cultural and educational development of the region in the summer and autumn 1944. In accordance to the resolution of annexation of Slovenske Litorial to the paternal nation, there was a tendency to uniform the conditions in other provinces in Slovenia. But difficult cultural and educational circumstances, as the result of italian occupation and fascist terror had to be considered. As total uniformity of the activities at that time was not possible, the Litoral cultural-educational organs of NJC elaborate their own plans for development of their culture and education.

UDC 274(497.12)/929 Srebrnič J.

Slik-Nenec Nehoda, *Caravag, Goriski muzej*, YU 61000 Nova Gorica, Grajska 1

PLASTIC OPUS OF JOŽE SREBRNIČ

Goriski letnik 10 (1983) pp. 17., cit. 20 + bbl.

slo. (it., slov., engl.)

The article tries to illuminate the opus of the painter Jože Srebrnič (born in the year 1902 in Škofja Loka) who actively intervened in the plastic art of Gorizia between 1922 and 1943. During that time he was a successful illustrator, worked on group of books and occupied himself with wood-cuts. As to the contents and form he based on impressionistic, expressionistic, constructivistic and futurist searching but was especially attracted by Venetian.

UDC 226.7/497.12 Piran) (591)

Vuk Marko, *Custodian, Goriski muzej*, YU 61000 Nova Gorica, Grajska 1
MINORITE CLOISTER OF ST. FRANCIS IN PIRAN

History of the building and the description of the interior
Goriski letnik 10 (1983) pp. 23., cit. 36

slo. (it., slov., engl.)

The minorite cloister in Piran was founded in the year 1501 and in the same year the building of the church began. The construction was extended to the year 1518. The building of that time, consisting of a squared nave and characteristic tripartite choir close, pointed out the Gothic characteristics and represented a typical example of the medieval monastic Franciscan architecture. About the year 1750 the church was rather restored and became a baroque appearance. Today it consists of 3 cibels with 3 semi-circular arches. The present-day form of the church was probably received in the years 1775, the main frontage of the church was radically renovated in the years 1882 – 1883. In the year 1889 the presbytery received an new ceiling with lantern.

UDC 796.41(497.12 Adosizioni) (692.37)

Sedmak Drago, *custode, Goriski muzej*, YU 61000 Nova Gorica, Grajska 1
LA SOCIETA GINNASTICA "SOKOL" DI AJDOVSCINA

Goriski letnik 10 (1983), pp. 24., note 8

(ed., slov., it.)

La società ginnastica "Sokol" di Ajdovscina era una delle più importanti del Litorale. Fondata nel 1908, sopravvisse alla prima guerra mondiale, ma venne poi soppressa dalle autorità italiane nel 1911. L'articolo, redatto in base ai verbali del comitato direttivo, tracca un panorama dell'attività svolta dalla società a partire dalla sua fondazione.